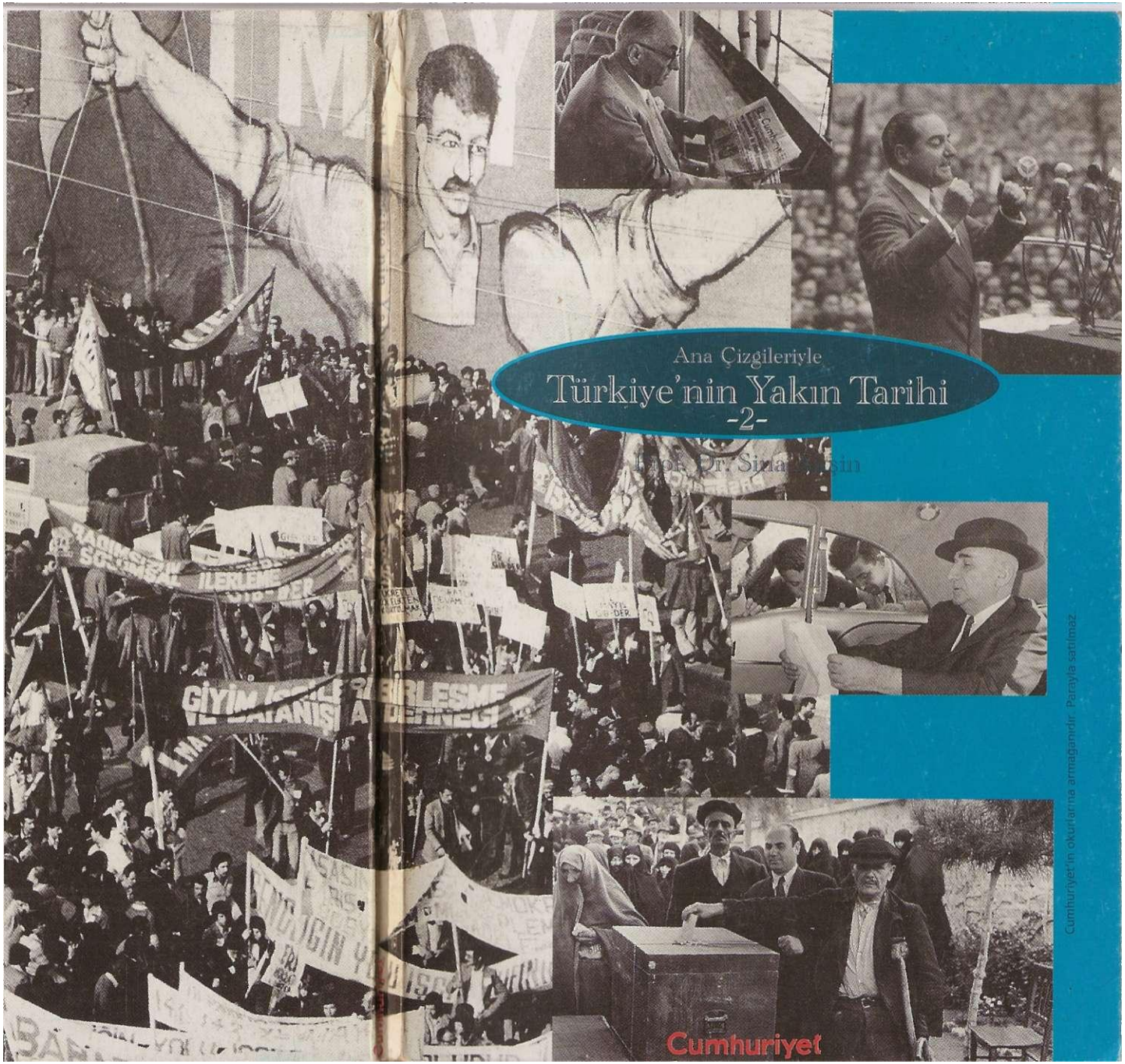

http://genclikcephesi.blogspot.com

ANA ÇİZGİLERİYLE
TÜRKİYE'NİN YAKIN TARİHİ
1789-1980

2. CİLT

http://genclikcephesi.blogspot.com

Dizgi □Baskı □Yayımlayan
Yenigün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Temmuz 1997

http://genclikcephesi.blogspot.com

ANA ÇİZGİLERİYLE

TÜRKİYE'NİN YAKIN TARİHİ

2. CİLT

PROF. DR. SİNA AKSİN

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARıNA ARMAĞANıDıR.

http://genclikcephesi.blogspot.com

İÇİNDEKİLER

XVIII. TBMM'nin Kurulması, İç Savaş ve Sevr Antlaşması

XIX. Düzenli Ordunun Zafer Yolu

XX. Büyük Zafer ve Saltanatın Kaldırılması

XXI. Lozan Antlaşması ve Cumhuriyetin İlanı

XXII. Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik

XXIII. Devrim ve Karşıdevrim

XXVI. Kültür Devrimi Ön Düzleme Geçiyor

XXV Siyaset ve İktisatta Gelişmeler

XXVI. Atatürk'ü Değer[1] endirmek

XXVII. İnönü Döneminin Savaş Öncesi ve Savaş Yıllan

XXVIII. İnönü Çok Partili Dizgeyi Kuruyor

XXIX. Demokrat Parti Dönemi

XXX. 1960 Sonrası

XXXI. Son Söz

http://genclikcephesi.blogspot.com

XVIII. TBMM'nin Kurulması, İç Savaş ve Sevr Antlaşması

Meclis'in Ankara'da yeniden çalışmalara başlaması için Atatürk'ün daha ilk günden harekete geçtiğini gördük. Yeni Meclis'e Mebusan Meclisi'nin kaçabilen ya da kaçmak gereği olmadan gelebilen mebusları katılacaktı. Ama gelemeyen ya da gelmek istemeyen mebuslar da olacaktı. O basından yeniden bazı mebusların seçilmesi gerekecekti. Bir de Meclis'in niteliği sorunu vardı. Ayan Meclisi gelmeyeceğine, Padişah ve hükümetiyle birlikte çalışmak söz konusu olmadığına göre, buna Mebusan Meclisi denemezdi. Atatürk Müessisan (Kurucu) Meclisi denmesini önerdi. Karabekir buna karşı çıktı ve İslamî bir renk taşıması bakımından, **şûra** sözcüğünün Kullanılmasını uygun buldu. Sonunda Atatürk ve arkadaşlarının bulduğu isim her bakımdan anlamlıdır. *Türkiye,* Türklerin oturduğu ülkenin adıdır. Fakat Osmanlı zamanında ülkeye "Memalik i Osmaniye" denirdi ki Osmanlı ailesinin yönettiği, bu aileye ait ülkeler demektir. Oysa Avrupa'da saltanatla yönetilen ülkelerin her birinin adı vardır ve bu ad yöneten hanedanın adı değildir. Aynı zamanda devletin de adıdır. Yani, ülke ve devletin adı İngiltere'dir örneğin, fakat hanedan adı Stuart, Hannover vs. olabilir, memalik i Osmaniye ya da Osmanlı Devleti adı, ülkenin ve devletin hanedanın özel malıymış izlenimi

ni veriyordu. Zaten yabancılar genellikle Türkiye diyorlardı ve böylesi çok daha demokratikti. *Büyük* sözcüğü Meclis'in sıradan bir meclis olmadığım, olağanüstü yetkileri olduğunu anlatıyordu. *Millet* sözcüğü ise Meclis'in milleti, ulusu temsil ettiğini gösteriyordu. Hatırlanırsa, Millet sözcüğü ilk kez Ayestefanos'ta toplanan Meclis'le kurumsal düzeyde resmen ortaya çıkmış ve Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra kaybolmuştu. Şimdi yeniden, artık hep kalmak üzere ortaya çıkmış bulunuyordu. Yeni Meclis'in adının her sözcüğü devrimci bir anlam taşıyordu. TBMM, 23 Nisan 1920'de açıldı, Mustafa Kemal başkan seçildi. TBMM Başkanı, Meclis'in seçeceği hükümete de başkanlık edecektir. Türk toplumunun demokrasi mücadelesi böylece yeni bir ivme kazanıyordu.

İç savaş: İstanbul'da yeni Ferit hükümetinin ilk yaptığı işlerden biri, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye bir fetva hazırlatmak oldu. Fetvada, ulusal hareketin Halife'ye karşı bir ayaklanma olduğu, buna katılanların öldürülmeleri gerektiği, onlara karşı mücadele edenlerin şehit ya da gazi olacakları belirtiliyordu. Bu fetvadan binlerce basılarak ülkeye dağıtıldı. Kimi yerlerde İngiliz uçaklarından atıldığı anlaşılıyor. Sonra Mustafa Paşa Divan ı Harbi Mustafa Kemal ve arkadaşlarını gıyaben yargılayarak birçoğunu idama mahkûm etti (11 Mayıs 1920). İlginç olan, Vahdettin'in yalnızca Mustafa Kemal'in idam mahkûmiyetini onaylaması dır. Belki böylece, Mustafa Kemal'in arkadaşlarına bir ümit ışığı tutularak, onların ona başkaldırmaları özendirilmek isteniyordu. Yapılanlar, bir iç savaş ilanıydı. Nitekim İç Savaş Eylül 1919'da Damat Ferit'e bayrak açılınca başlatılmıştı (Birinci Bozkır, 27 Eylül 4 Kasım 1919; Birinci Anzavur, 1 Ekim 30 Kasım; İkinci Bozkır, 20 Ekim 4 Kasım 1919;

Şeyh Eşref, 26 Ekim 24 Aralık 1919), 1.5 ay kadar ara verilmiş, İtilaf İstanbul'u Osmanlıdan kopartma kararından vazgeçince, 16 şubatta İkinci Anzavur ayaklanmasryla çok daha şiddetli ve yaygın bir ikinci perde başlatılmıştır. Tarihçilerimiz bazen Padişahçı halk hareketlerinden "iç isyanlar" diye söz ederler. "Dış isyan" diye bir şey düşünülemeyeceğine göre, garip bir adlandırmadır bu. Şunu da belirtmeli ki, padişahçı hareketler TBMM hükümeti açısından "isyandır." Vahdettin bakımından ise yasal ve dinsel yetkiyi destekleyen meşru hareketlerdir. (Padişahçı kuvvetler kimi kez kendilerine Sadakat Ordusu adı vermişlerdi.) Ankara ya da İstanbul açısından bakılmazsa, düpedüz iç savaştır, kanlı bir kardeş kavgasıdır. Bir taraf demokratik ulusçu devrimi, öbür taraf ortaçağcıl mutlakiyeti, feodalizmi, karşıdevrimi savunuyordu.

Demokratik, ulusçu hareketin karşı önlemleri gecikmedi. 5 mayısta Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi'nin karşı fetvası çıktı. Buna göre hainler karşı taraftı. Daha önce 29 nisanda Hıyanet i Vataniye Kanunu çıkarıldı. TBMM hükümetine karşı çıkmak vatana ihanet sayıldı ve cezası idam olarak saptandı. Daha sonra, 18 eylülde TBMM İstiklal Mahkemeleri kurmaya karar verdi. Bu mahkemelerin yargıç ve savcıları mebuslardan oluşacaktı. Kararlan kesin olacaktı. Bunlar, devrim mahkemeleriydi, yani adaleti sağlamanın ötesinde, karşıdevrimcileri sindirme hedefi güdülüyordu. TBMM, 6 Mayıs'ta İstanbul ile resmi haberleşmelerin kesilmesine karar verdi. 24 Mayıs'ta, 16 Mart 1920'den soma İstanbul hükümetinin karar ve düzenlemelerini geçersiz saydı. Böylece iç savaşın gereklerini yerine getirirken TBMM, yine de padişahı doğrudan karşısına almamayı ihtiyatın bir gereği görüyordu. Padişahın, İtilafın

tutsağı olduğu ve TBMM'nin Padişah Halifeyi kurtarmak amacım güttüğü belirtiliyordu.

Şimdi iç savaşın başlıca cephelerini görelim. Anzavur isyanı Biga, Gönen, Karacabey ve çevresini kaplıyordu. Adapazarı, Düzce, Bolu ayaklanması Ankara'nın ilçesi olan Beypazan'na değin yayılmıştı. Halide Edip Adıvar **Türkün Ateşle İmtihanı** adlı anı kitabında, bu dönemde Ankara'da Mustafa Kemal'le birlikte kalman karargâhta, geceleri niteliği belirsiz silah sesleri duyulduğu, binanın güvenliği ve gerekirse kaçmak için alınan önlemleri anlatır. Üçüncü bir ayaklanma alanı Konya idi (Delibaşı Mehmet İsyanı). Dördüncü önemli ayaklanma Yozgat'ta Çapanoğlu isyanıydı. Dikkat edilirse, bu ayaklanmaların Ankara'yı üç yandan kuşatacak bir biçimde çıkıtğı görülür. Nihayet, ulusal hareketi boğmak üzere Padişahın kurduğu resmi bir ordu vardı. Kuva yi İnzibatiye, ya da diğer adıyla Hilafet Ordusu Süleyman Şefik Paşa komutası altındaydı. Ali Fuat Paşa komutasındaki Kuva yi Milliye birlikleri Geyve'de bu ordunun taarruzunu durdurup onu bozguna uğrattılar (25 Haziran 1920). Bütün yaz ve güz başına bir İç Savaş Anadolu'yu kasıp kavurdu. İstanbul sorunu dolayısıyla verdiği 1.5 aylık ara dışında Padişah İç Savaşı 1919 güzünden 1920 güzüne yaklaşık 1 yıl sürdürmüştür. İç Savaşı Damat Ferit'ten çok Vahdettin'e mal etmek gerekir, zira bu dönemin önemli bir bölümünde Ferit işbaşında değildi. Anzavur, Düzce Bolu Adapazan ve Çapanoğlu ayaklanmaları Çerkez Ethem'in komutası altındaki Kuva yi Seyyare adındaki birlik tarafından bastırıldı. Görüldüğü gibi, İç Savaşta TBMM'yi muzaffer kılan, düzenli ordudan çok, Kuva yi Milliye olmuştur.

Sevr Antlaşması: İç Savaşta Anadolu insanı birbirin boğazlarken, dış siyasette önemli gelişmeler oluyordu. İtilaf

temsilcileri birçok toplantıdan onra Osmanlı barış antlaşmasına İtalya'nın San Remo kentinde son biçimini verdiler (24 Nsan 1920). Bundan sonra Osmanlı hükümetinden Barış Konferansına temsilcilerini yollamasını istediler. Tevfik Paşa başkanlığında bir heyet Paris'e gelip antlaşma taslağını teslim aldı (11 Mayıs). Tevfik metni okuyunca perişan oldu. Merkeze gönderdiği telde, antlaşmanın değil bağımsızlık, devlet kavramıyla da bağdaşmadığını bildirdi. Vahdettin dahil, bütün ülke materna boğuldu. Antlaşma şöyle özetlenebilir:

1) Doğu Trakya Yunanistan'a veriliyor ve İzmir Manisa Ayvalık bölgesinin 5 yıl sonunda Yunanistan'a katılması için önlemler almıyordu.

2) Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kuruluyor, sınırlarının saptanması ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a bırakılıyordu. Wilson daha sonra bu işe girişip "genişçe" sınırlar saptamıştır. Tirebolu, Gümüşhane, Erzincan, Muş, Bitlis ve buraların doğusu "Ermenistan" sayılmıştır.

3) Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Ermenistan'dan kalan yerlerinde özerk bir Kurdistan kurulacak, bu devlet isterse bağımsız olabilecekti.

4) Boğazlar (güneyde Edremit Körfezine kadar) ve Marmara kıyılan Boğazlar Komisyonu adındaki tüzelkişiliği olan uluslararası bir örgütün yönetimi altında olacaktı. Örgütün merkezi İstanbul olacak, bayrağı, polis kuvvetleri bulunacaktı. İstanbul, "uslu" durdğu sürece aynı zamanda Osmanlı başkenti olacaktı.

5) Antalya, Silifke, Niğde, Aksaray, Akşehir, Afyon, Balıkesir, Aydın, Muğla İtalyan nüfuz bölgesi oluyordu.

6) Mardin, Urfa, Antep, Ceyhan Fransız mandası altındaki Suriye'ye bırakılıyordu. Mersin, Adana, Maraş, Diyarba

kır, Silvan, Elazığ, Arapkir, Sivas, Tokat Fransız nüfuz bölgesi oluyordu.

7) Saray muhafızları dahil, Osmanlı silahlı kuvvetlerinin asker sayısı en çok 50.700 olabilecekti.

8) Kapitülasyonlar geri gelecekti.

9) Fransız, İngiliz, İtalyan temsiclilerinden bir Maliye Komisyonu oluşturulacaktı. Osmanlı bütçesi komisyonun istediği gibi yapılacak, ülkenin maliyesi komisyonun denetiminde olacak, komisyon sürümdeki para miktarım denetleyecek, komisyonun kabul etmediği borçlanmalar yapılmayacak, ayrıcalıklar tanınmayacaktı.

10) Bırakışmanın 7. maddesi yürürlükte kalacak, yani İtilaf gerektiğinde istediği noktalan işgal edebilecekti. Osmanlı hükümetinin yaptığı itirazlar hemen hiçbir sonuç doğurmadı (yalnız Maliye Komisyonu'na oy hakkı olmayan bir Osmanlı temsilcisinin üyeliği kabul edildi). İtilaf, padişahın bile bu antlaşmayı imzalamak hususunda isteksiz olduğunu görünce Yunanlılan harekete geçirdi. 22 Haziran 1920'de taarruza kalkan Yunan ordusu Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünü işgal etti. 8 temmuzda Bursa'yı, 29 ağustosta Uşak'ı aldılar. Yalova, Bursa, Uşak, Buldan yeni işgal bölgesinin içine giriyordu. Yunanlılar 20 temmuzda Doğu Trakya'yı da belli bir direnişle karşılaşmalanna rağmen işgal ettiler. Batı Aandolu'daki Kuva yı Milliye Yunanlılan durduramadığı gibi, kayda değer bir direnişte bulunamamıştı. Güneyde harikalar yaratabilen Kuva yi Milliye Ege'de varlık gösterememişti. Bu durumu açıklamak çok zor değildir. Batıda Türk toplumu iç savaşı yaşıyordu. Öyle olunca, Yunan başansı Vahdettin'i memnun etmemiş olmalıdır. Çünkü bu durumda idam hükmü olan banş antlaşmasını kabul etmekten başka çera kalmıyordu. Çaresizliği

belgelemekten başka bir *işlevi olmayan geleneksel bir* saltanat şûrasından soma (bir tek karşı oy çıkmıştı) 10 Ağustos 1920'de Sevr (Sevres) Antlaşması Osmanlı temsilcileri Rıza Tevfik, Reşat Halis ve Hadi Paşa tarafından Paris Barış Konferansı'nda imzalandı. Bu, belki de Türk tarihinin en karanlık anıdır.

Vahdettin mutlaka imzalamak zorundaydı diye bir iddia olamaz sanıyorum. Birtakım şeyleri göze alıp imzalamayabilir, hatta cihat ilan edebilirdi. "Göze alınacak" muameleler arasında sarayından alınıp Napolyon gibi uzak bir ingiliz adasına sürgün edilmek de vardı. O, bunları göze alamadı. Atatürk ve arkadaşları ya da TBMM ise yine birtakım şeyleri göze alarak, mücadele bayrağını açtılar. Bursa, Yunan eline geçtiğinde,TBMM kürsüsünün üzerine siyah bir örtü örtüldü ve Bursa kurtuluncaya dek onun orada kalması kararlaştırıldı. Sevr'i kabul edenlerin hain oldukları duyuruldu. Bu karar sayesinde Sevr tarihin "çöp tenekesine" ya da "derin dondurucusuna" kaldınlabildi.

Sevr, Türklerin ruhsal yapısında ağır bir şok, bir darbe etkisi yaptı. Avrupa'nın ve Balkan ulusçuluğunun Türkleri siyaseten, hatta etnik varlık olarak Rumeli'den kovmak kararında olduğu sözle ve uygulamada çok kez anlatılmıştı. Zaten 1913'te Osmanlı Devletine Rumeli'nin görece hayli küçük bir coğrafyası kalmış bulunuyordu. Barış antlaşmasıyla Doğu Trakya'da Türk egemenliğinin daha da kısıtlanması beklenebilirdi. Ama Türklerin sanıyorum hiç beklemedikleri şey, Sevr'in Türkleri Anadolu'dan kovma sürecini de başlatmasıydı. Halk çoğunluğunun kimde olduğunu araştırma zahmetine hiç girmeden, tarihsel haklar noktasından hareketle, Sevr ile pek az Ermenili bir Ermenistan, az Rumlu bir Anadolu Yunanistan'ı yaratılabilmişti. Yukarıda "Ana

dolu'dan kovma süreci" dedim, çünkü işin Sevr'le bitmeyeceği tarih olaylarıyla sabitti. Yarın bir Pontus (nitekim aralıkta Samsun, Bafra, Amasya, Tokat Rumları ayaklanacaktı), bir Orta Anadolu Yunanistan'ın yaratılamayacağını kimse garanti edemezdi. Tersine, bu çok muhtemeldi, uzun vadede muhakkak gibiydi. Emperyalizmin, sömürgeciliğin tarihinde ağır haksızlıklar, baskılar, sömürüler, hatta zulümler çok görülmüştür, kural budur. Ama emperyalistin, sömürgecinin yerli halka, "Buraları benimdir ve ben sizi burada istemiyorum. Çekin gidin" demesi hayli nadir bir olaydır. Bu istisnai muamele Anadolu Türklerine, sonra da Filistin Araplanna uygulanmak istenmiştir. Türklerin geçirdiği şok bundan kaynaklanıyordu. Kurtuluş Savaşı 'nda kazanılan zaferlerle Türkler kılıçlarının zoruyla Sevr'i parçaladılar, Lozan'ı elde ettiler. Atatürk devrimi ise aynı sürecin devamıdır. Bununla Türkler uygarlığın ön safına doğru adım atıyor ve Lozan'ı sürekli olarak geçerli, Sevr'i sürekli geçersiz kılıyorlardı. Lozan'ın sigortası ve güvencesi Atatürk devrimidir. Türkler Şevr şokunu yaşamış insanlar olarak bunu bildikleri için, Atatürk'ün ölümünden bu yana yarım yüzyıldan fazla zaman geçtiği halde, Atatürk devrimi bütün kurumlarıyla ayaktadır. Dolayısıyla Atatürk devrimine Türk Devrimi de denebilir.

İç savaşın sonucuna gelelim. İç savaşın son büyük cephesi olarak, Delibaşı Mehmet isyanını görüyoruz. 2 Ekim 1920'de patlak veren isyan, bir anda yayıldı. İsyancılar Konya'yı ele geçirdiler. Fakat düzenli ordu birlikleri birkaç gün içinde Konyayı'yı temizlediler. 16 ekimde Bozkır'a girdiler. Böylece iç savaş, bazı ufak tefek kıpırdanmalar dışında demokratik ulusçu hareketin yani TBMM hükümetinin zaferiyle sonuçlanmış oldu. Bir gün sonra, Damat Ferit

17 ekimde istifa etti ve artık siyasal hayatı noktalanmış oldu. Acaba Vahdettin ve Ferit 17 ekimi neden beklediler? Delibaşı ayaklanmasının bütün ülkeye yayılabileceğini mi ummuşlardı? Öyle görünüyor ki, Vahdettin, isyanların sonuncusunun da yenilgiyle noktalandığını görmeden iç savaştan umudu kesmemiştir. Ama bu kapı artık kapanmış bulunuyordu. Bu durumda Vahdettin "Şahin" Ferit'i geri çekti ve diğer akrabası, "Kumru" Tevfik'i görevlendirdi. Saltanatın sonuna değin onunla çalışacaktı artık.

XIX. Düzenli Ordunun Zafer Yolu

Düzenli ordunun ilk başarısı Doğu'da oldu. İç savaştan ve Yunan istilasından haziran başından beri yararlanmak isteyen Ermenistan, sınırda etkinlik göstermekteydi. 24 Eylül 1920'de geniş çapta bir saldırıya geçti. Doğu Anadolu'da bırakışma döneminde savaş gücünü yitirmemiş olan Kâzım Karabekir komutasındaki 15. KO vardı. Bu kuvvet Ermeni saldırısını durdurduğu gibi, Ermeni işgali altındaki yerleri kurtardı. Ermeniler barış istemek zorunda kaldılar. 3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrük Antlaşması'yla Oltu, Sarıkamış, Kars, Türkiye'nin oldu. Ermenistan Sevr'i tanımadığını kabul ötmek zorunda kaldı.

İç savaş olmasaydı, Kuva yi Milliye ne ölçüde Yunanistan'a karşı başarılı olurdu, kestirilemez. Bununla birlikte iç savaş yüzünden Kuva yi Milliye'nin başarısız olduğu da muhakkaktı. Kuva yi Milliye, hatırlanacağı üzere, Mondros Mütarekesi'ni çiğnememiş görünmek için başlangıçta başvurulmuş olan bir çareydi. Ayrıca halkın savaş bıkkınlığı dolayısıyla, normal yoldan (zorunlu) asker almak zor görünüyordu. Kuva yi Milliye gönüllülük esasına dayanıyor ve hatta kimi yerlerde katılanlara bir ücret ödeniyordu. Yağma olanakları olduğundan, Çerkez Ethem'in Kuva yı Seyyaresi gibi birliklerde askerlerin maddi olanaklarının hayli iyi olduğu tahmin edilebilir. Kuva yi Milliye'nin Batı'daki

başarısızlığı, Yunan istilasının Doğu Trakya ve Batı Anadolu'yu kaplaması, artık burada da asker alma yoluna gidilerek, düzenli ordu birliklerinin savaşacak hale getirilmesini olanaklı ve gerekli kılıyordu. 24/25 haziranda Batı Cephesi kuruldu ve Ali Fuat cephenin komutanı oldu. Fakat Ali Fuat, Kuva yi Milliye döneminin alışkanlıkları içinde, rütbesiz üniforma giyen, omuzunda tüfek taşıyan bir kişiydi. Yeni döneme yeni bir adam gerekiyordu. Ali Fuat 8 kasımda görevinden alınarak Sovyet Rusya'ya elçi atandı, yerine İsmet Bey getirildi.

Düzenli ordu genişletilirken, Kuva yi Milliye birliklerini düzenli ordunun içine almak için çaba gösteriliyordu. Buna Demirci Mehmet Efe ve Çerkeş Ethem karşı çıkmışlardı. 11 aralıkta ayaklanan Demirci'ye karşı Refet Paşa komutasındaki bir kuvvet gönderildi, Efe yenildi ve daha sonra teslim oldu. Çerkeş Ethem'in düzenli orduya katılması için birçok görüşmeler yapıldı, fakat o, razı olmadı ve meydan okudu (1 Ocak 1921). Üzerine gönderilen kuvvetler 5 ocakta Kuva yi Seyyare'nin karargâhının bulunduğu Gediz'e girdiler. Ethem Yunanlılara sığındı. Ethem'in durumu tarihçilerimiz tarafından farklı farklı değerlendirilmektedir. Kimisi onu hain diye nitelerken, ondan yana değerlendirmeler de yapılmaktadır. Ethem'in iç savaş sırasında yaptığı hizmetlerin olağanüstü önemini kimse tartışmamaktadır. Yine düzenli orduya katılmak konusunda gösterdiği direnç eleş tirilebilirse de, bunu ihanet olarak tanımlamak zordur. Aynı biçimde canını ya da özgürlüğünü kurtarmak için Yunanlılara sığınması da sanırım ihanet sayılmasa gerek. Önemli olan Yunanlılara sığındıktan soma ülkesi aleyhinde çalışıp çalışmadığıdır. Çalıştıysa o zaman ihanet gündeme gelir. Bunu iyi incelemek gerekir.

Tevfik Paşa hükümeti göreve başladıktan sonra İstanbul'la Ankara arasmda bir anlaşma sağlamak üzere, İstanbul'u temsil eden İzzet ve Salih Paşalar'la Mustafa Kemal ve İsmet arasmda 5 Aralık 1920'de Bilecik'te bir görüşme yapıldı. Bir sonuca ulaşmadı.

Yunanistan'da olup bitenler: Bu sıralarda Yunanistan'da önemli gelişmeler olmaktaydı. I. Dünya Savaşı çıktığında Yunan tahtında Kral Konstantüi.vardı. Konstantin Alman Harp Okulu'nda okumuştu ve bir Alman prensesiyle evliydi. Bu gibi etkilerle Almanya'ya yakınlık duyuyordu. Yunanistan savaşta yansızlığı seçti. Oysa Venizelos adlı Giritli Yunan siyaset adamına göre bu yanlış bir tutumdu. Ona göre savaşı İtilaf kazanacaktı ve Yunanistan eğer İtilafla yazgısını birleştirirse, *Megali İdea* (Büyük Düşünce, yani Büyük Yunanistan'ın kurulması düşüncesi) yönünde önemli kazanımlar elde etmek olanaklı olurdu. Savaş sırasında Fransızlar Pire'ye bir çıkartma yapıp gittiler, Konstantin'i tahttan indirdiler. Yerine oğlu Aleksandır'ı geçirdiler. Venizelos da hükümet başkam oldu. Yunanistan savaşa katıldı. Fakat Ekim 1920 sonunda Aleksandır bir maymun ısırığı sonucu öldü. Venizelos, Yunanistan'a yaptığı büyük hizmetin güveni içinde seçime gitti. Muhalefet Konstantin'i, Venizelos Konstantinen kardeşi Paul'ü kral yapmak istiyordu. Fakat seçmen, Megali İdea dışında birtakım hesaplarla oyunu kullandı ve Venizelos seçimi yitirdi. Tahta Konstantin geçti. Konstantin Fransızların kendisinden hoşlanmadıklarım bildiği için, İtilaf'm gözüne girmek ve TBMM hükümetine Sevr'i kabul ettirmek amacıyla yeni bir askeri harekâta geçmek yanlısıydı. İnönü ve Sakarya meydan muharebeleri bu düşüncelerin bir sonucudur.

1. **tnönü Zaferi ve Sonuçlan:** 6 10 Ocak 1921 tarihle

rinde Türk ve Yunan orduları Eskişehir'e yakın İnönü mevkiinde karşılaştılar. Karşılaşma Çerkeş Ethem'e karşı yürütülmüş harekâtın hemen ardından geldi ve Yunan kuvvetleri sayı ve donanım bakımından üstün durumda olmalarına rağmen, basan elde edemediler, çekilmek zorunda kaldılar. Kimileri bu zaferi küçümsemek istemişler ve Yunanlılann bir keşif harekâtı yaptıklanm, çarpışan kuvvetlerin az sayıda bulunduğunu öne sürmüşlerdir. Oysa tarihte savaşan taraflann sayısı değildir bir savaşı önemli kılan. Doğurduğu sonuçlardır. İslamiyetin doğusundaki kimi muharebeler, katılanların sayısı bakımından büyükçe bir mahalle kavgası boyutundayken çok büyük sonuçlar doğurmuşlardır, dolayısıyla da önemlidirler.

İnönü Zaferi üzerine İtilaf, Sevr'de kantann topuzunu kaçırmış olduğunu fark etti. Londra'da Türkiye'nin de katılacağı bir konferans toplamaya karar verdiler. Tevfik Paşa'ya gönderilen çağında, Osmanlı delegasyonunda TBMM temsilcilerinin de bulunmasını istediler. Tevfik durumu Ankara'ya bildirdiğinde Mustafa Kemal'den kesin bir yanıt geldi. İtilafın bu tavır değişikliği, milletin azim ve fedakârlığının, TBMM'nin hiçbir zaman Sevr'i kabul etmemiş olmasının bir ürünüydü. Konferansa gidecek delegelerin TBMM tarafından seçilmiş olması gerekirdi. Sevr'i imzalamış bir hükümetin konferansta ulus yaranna bir sonuç elde edebilmesi olanaksızdı. İstanbul hükümetinin aradan çekilmesi gerekirdi. İstanbul bunu kabul etmeyince, TBMM kendisine doğrudan çağn yapılmasını şart koştu. İtilaf devletleri bu şarta uymak zorunda kaldılar.

23 Şubat günü açılan konferansta söz Tevfik Paşa'ya verildiğinde, söz hakkının millet temsilcilerine ait olduğunu söyleyerek görüş belirtmekten kaçındı. Tahmin edileceği

gibi İstanbul hükümetinin bu tutumu TBMM temsilcisi, Hariciye Vekili Bekir Sami'nin durumunu çok güçlendirdi. Fakat İtilaf önerilerinin Misak ı Milli ile bağdaşmaz nitelikte olduğu anlaşıldı. Sevr'i esas alıyorlar ve yalnızca bazı hafifletmeler getiriyorlardı. Dolayısıyla konferans bir sonca ulaşamadan dağıldı (11 Mart). Fakat Bekir Sami Fransızlar ve İtalyanlarla birer antlaşma imzaladığı gibi, İngilizlerle de tutsakların serbest bırakılmasını düzenleyen bir antlaşma yaptı. Ne var ki TBMM her üç antlaşmayı da Misak ı Milliye aykırı bularak onaylamayı reddetti. Böylece Londra Konferansı'ndan somut bir sonuç elde edilememiş oldu. Bununla birlikte TBMM hükümetinin tanınmış olması bir başarıydı.

1. İnönü Zaferi'nden sonra Sovyet Rusya ile ilişkilerde önemli gelişmeler oldu. Sovyetler'le ilişkilerin ilk önemli' adımı, 1920 ilkbaharında Mustafa Kemal ile Lenin'in mektuplaşmaları oldu. Demokratik ulusçu hareketin sosyalizmle bir ilgisi yoktu, fakat iki ülke de Batı Avrupa'nın yoğun düşmanlığına hedef olmuşlardı. Bu bakımdan yakınlık kurmaları son derece doğaldı. 11 Mayıs 1920'de Hariciye Vekili Bekir Sami bir heyetle Moskova'ya hareket etti. Yapılan görüşmeler sonucunda Sovyetler 3 haziranda Misak ı Milli'yi kabul ettiklerini açıkladılar. Kasımda Ali Fuat'ın Moskova'ya büyükelçi atandığını görmüştük. Aradaki görüşmeler ancak I. İnönü zaferinden sonra ürün verdi. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Dostluk Antlaşması'yla Sovyetler Birliği'yle sınır belirleniyor (Batum Sovyetler'de olmak üzere), Sovyetler'in Türkiye'ye para ve savaş malzemesi yardımı yapmaları kararlaştırılıyordu. Belirlenen sınır 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan'la yapılan Kars Antlaşması'yla bir kez daha onaylanacaktı.

Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerinin gelişmesi Türkiye'de kimi çevrelerde sosyalizme, hatta komünizme karşı bir ilgi uyandırdı. Çerkeş Ethem'in de içinde bulunduğu Yeşilordu örgütü kuruldu. 14 Temmuz 1920'de gizli Türkiye Komünist Fırkası doğdu. Daha sonra bu örgüt yasal Türkiye Halk îştirakiyun Fırkası'na dönüştü (Aralık). Bütün bu çalışmalardan rahatsız olan Atatürk, hareketi denetleyebilmek için içinde Celal (Bayar)'m da bulunduğu "resmi" Türkiye Komünist Fırkası'm kurdurdu (Ekim). Çerkeş Ethem'in ayaklanmasından soma bütün bu örgütler kapatıldı. Eylülde Bakü'de Mustafa Suphi tarafından Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştu. Ocakta Türkiye'ye gelen Mustafa Suphi ve arkadaşları Trabzon açıklarında Yahya Kâhya tarafından pek anlaşılamayan nedenlefle öldürüldüler.

I. İnönü zaferinin dış siyasette yol açtığı diğer bir gelişme de 1 Mart 1921'de imzalanan Türk Afgan Dostluk Antlaşması oldu. Görülüyor ki kimilerinin "önemsiz" bulduğu I. İnönü muharebesi dış siyasette önemli üç olumlu gelişmeye yol açmıştır.

I. İnönü'ye rağmen Yunanlıların savaş hevesi devam ediyordu. Eskişehir'i alabileceklerini, sonra da Ankara'ya yürüyebileceklerini düşünüyorlardı. Lloyd George da aynı kafadaydı. Onun için İnönü'ye tekrar saldırdılar (31 Mart 1 Nisan 1921). II. İnönü de bir Türk zaferi oldu. ı. İnönü'den sonra İsmet generalliğe yükseltilmişti. Atatürk İsmet Paşa'yı kutlarken "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs (ters) talihini de yendiniz" dedi. Mayısta İtalyanlar Marmaris'ten, temmuzda Antalya'dan çekildiler. Haziranda Fransızlar Zonguldak' ı boşalttılar. Nişanda Şehzade Ömer Faruk İnebolu'ya geldi. Atatürk nazik bir ifadeyle onu geri çevirdi. Bilecik buluşması ve Londra Konferan

sı'ndan sonra bu uzlaşma girişiminin de sonuçsuz kalması herhalde demokratik ulusçu hareketle uzlaşma konusunda Vahdettin'in umutlarım iyice kırmış olmalıdır.

Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonuçları: Yunanlılar İnönü muharebelerinden yılmamışlardı. Bütün güçlerini toplayarak büyük bir taarruza hazırlandılar. 10 temmuzda başlayan harekât onlar için başarılı başladı. Türk ordusu Eskişehir ve Kütahya'da yenilerek geri çekilmeye başladı. Yunanlılar Eskişehir, Kütahya ve Afyon'u ele geçirdiler. Mustafa Kemal ordunun Sakarya gerisine çekilmesini uygun gördü, çünkü Yunan ordusu çok daha güçlüydü. TBMM'de panik **ve** kızgınlık havası esiyordu. Kayseri'ye doğru bir göç başlamıştı. Bir ara devlet dairelerinin de Kayseri'ye taşınması düşünüldü. Ordu 25 temmuzda Sakarya'nın doğusunda yerini aldı. Meclis Mustafa Kemal'in ordunun başına geçmesini istiyordu. Ama Mustafa Kemal'in şartı vardı. TBMM'nin yetkilerini kullanmak istiyordu. TBMM 5 ağustosta onu başkumandan seçti ve 3 ay süreyle yetkilerini verdi. (Başkumandanlık yetkileri Büyük Taarruza dek birkaç kez yenilenecektir.) Bu yetkiyi alan Atatürk, 7 8 ağustos tarihlerinde olağanüstü bir seferberlik niteliğinde olan Tekâlif i Milliye (ulusal yükümlülükler) emirlerini yayımladı. Bunlar; her aile birer takım çamaşır, birer çift çorap ve"çarık verecek, besin maddelerinin yüzde kırkını, silah ve cephanenin tümünü, taşıt ve binek hayvanlarının yüzde yirmisini, bedeli sonra ödenmek üzere teslim edecek gibi hükümler içeriyordu. Bu işi her ilçede kurulacak Tekâlif i Milliye komisyonları örgütleyecekti.

Aslında çok az vakit vardı. 23 Ağustos 1921 günü iki ordu yaklaşık 100 km. boyundaki bir cephede çarpışmaya başladılar. Yunan ordusu süvari ve subay sayısı dışında her

bakımdan çok daha güçlüydü. Şu tablo bir fikir verebilir:

	Subay	Er	Tüfek	M.Tüfek	Top	Hayvan	Araba	Kam,	Uçak
Türk	5.401	96.326	54.572	825	169	32.137	.1.284		2
Yunan	3.780	120.000	75.900	2.768	286	.3.800		840	18

Bu sayılar çok çarpıcıdır. Yunanlıların elindeki makineli tüfe sayısı Türklerinkinin 3 katı, top sayısı yüzde 59 fazladır. Onlarda 840 kamyon oluşu, bizde hiç olmayışı, uçak sa yiları da aradaki sayıdan öte, nitelik farkını çok iyi anlatmaktadır. Asıl çarpıcı olan er sayısıdır. Yunanistan nüfusu Türkiye'den kabaca yandan az olduğu halde ve Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda 2.5 milyon asker çıkarabilmiş ken (bu sayının yaklaşık yansının Anadolu ve Rumeli'den sağlandığı kabul edilebilir), şimdi bir ölüm kalım mücadelesinde, düşman başkentin burnu dibine gelmişken, ondan az asker çıkarılabilmiştir "er meydanına." Bu çok düşündürücüdür. Bıçak kemiğe dayanmıştı. Atatürk mecbur kaldı, yine bıçağın kemiğe dayandığı başka bir durumda, Ana fartalar'da yaptığını yapmaya. Ölünceye dek savaşılmasım emretti. O koşullarda başka türlü başarıya ulaşmak olanaksızdı. Atatürk'ün emri şöyleydi: "Hatt ı müdafaa (savunma çizgisi) yoktur, sathı (yüzeyi, yani toprağı) müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her kanş toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her cüzütam (birlik) ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki cüzütamm çekilmeye mecbur olduğunu gören cüzütamlar, ona tabi olmaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur." 22 gün, 22 gece süren bir savaşın sonunda (13 Eylül 1921) Yunanlıla pes et

tiler ve çekildiler. Ölünceye dek savaşma kararındaki Türk ordusunu, bütün üstünlüklerine rağmen alt edememişlerdi.

Türklerin, nüfusça daha çok olmalarına rağmen, neden Yunanlılardan daha az asker çıkarttıkları sorununa geri dönelim. Öyle görünüyor ki, bu da iç savaşın bir ürünüdür. İç savaş daha yeni bitmişti. Denebilir ki kardeş kavgası fiilen son bulmuş olsa da gönül yaralarının taze oluşu, TBMM hükümeti ve Mustafa Kemal önderliğinde Yunanlılara karşı bir oydaşmanm yeni yeni kurulmakta oluşu dolayısıyla, Anadolu'nun insan gücü ancak bu kadar seferber edilebilmiştir. Atatürk de **Nutuk**'ta buna bu biçimde değinir. Bu arada Türk subaylarının, anlaşılan, gereğinden çok oluşuna da değinelim. Bu da Türk ulusunun varlığını sürdürmesine, ileriye doğru gidebilmesinde mekteplilerin, yani aydınların, oynadıkları yaşamsal rolü bize bir kez daha göstermektedir.

Yunanlılar Ankara'ya 50 km. yaklaşmış ve az çok düzenli biçimde çekilebilmişlerdi. Türk ordusu daha az yorgun ve daha güçlü olsaydı, büyük çapta bir takip harekâtı yapılarak Yunan çekilişi bir bozguna dönüştürülebilirdi. Oysa öyle olmamıştı. Üstelik temmuz taarruzları sonunda geldikleri Eskişehir Afyon çizgisi, büyük bir toprak kazancı olarak ellerindeydi. Bunun verdiği güvenle cepheden dönen Kons tantin İzmir'de zafer şenlikleriyle karşılandı. Pire ve Atina'ya gidişi de şenlikle ve bir zafer âyini ile kutlandı. Bu gerçekten bir Yunan zaferi miydi? Hayır, değildi. Çünkü Yunan ordusuna Kral, "Ankara'ya!" diye emir vermişti. Birçok yeni yerler işgal etmesine ve büyük fedakârlıklarına rağmen Yunan ordusu bunu başaramamıştı. Dolayısıyla Sakarya bir Türk zaferidir. TBMM Mustafa Kemal'e "Gazi" unvanını ve mareşallik rütbesini verdi.

Zafer, siyasal meyvelerini vermekte gecikmemiştir. Fran

sa temsilcisi Franklin Bouillon haziran başında Ankara'ya bir anlaşma yapmak için gelmiş bulunuyordu. Ne var ki Misak ı Milli esaslarına uymak konusunda son derece isteksizdi. Ne zaman ki Sakarya zaferi kazanıldı, onunla bu ilkelere uygun bir anlaşma imzalandı. Bu, Ankara İtilafnamesi'dir (20 Ekim 1921). Buna göre Fransa, Hatay dışında güneyde Suriye ile bugünkü sınırlan tanıyordu. Hatay Türk haklanm gözeten özel bir statüye sokulacaktı. Böylece güneyde Fransa ile banş yapılmış oldu. Fransızlar işgal ettikleri yerleri boşalttılar, Türkiye'ye silah sağladılar. Bir süredir İtalyanlarla da ilişkiler ılımlı hale girmiş olduğundan, İngiltere, Yunanlılan Anadolu istilasına özendiren tutumuyla büyük ölçüde yalnız kaldı. Ankara İtilafnamesi, Fransız İngiliz ittifakını fiilen çatlatmıştır. Fakat İngilizler dahi tutsaklan karşılıklı serbest bırakmak üzere TBMM hükümetiyle anlaştılar (23 Ekim 1921)". Böylece başta Rauf, Fethi, Malta'da tutuklu bulunan birçok Türk siyaset adamı ve subaylar yurda dönebildiler. Daha önce andığım 3 Kafkas devletiyle yapılan Kars Antlaşması'nm da bu sıraya rastlaması dikkati çekiyor (13 Ekim).

XX. Büyük Zafer ve Saltanatın Kaldırılması

Barış Girişimleri: Sakarya Zaferi'yle dost ve düşman, herkes demokratik ulusçu hareketin, TBMM hükümetinin gücünü anlamış oldu. Atatürk'ün önderliği de perçinlendi. Çünkü hareketin başında Enver'i görmek isteyenler vardı ve bunlardan bazıları TBMM üyesiydiler. Hatta Ankara'nın Yunan eline düşmesi durumunda, Sovyet desteğiyle sağlanacak birtakım kuvvetlerle Enver'in Anadolu'ya girmeye hazırlandığı konusunda bazı işaretler vardı. Şimdi Yunanlıları Anadolu ve Doğu Trakya'dan çıkarmak ve Misak ı Milliye, ya da ona yakm esaslara göre barış yapmak gerekiyordu. İşte Sakarya'dan somaki bir yıllık süre içinde bu barış arayışlarını görüyoruz. Bu sırada Türk Yunan cephesinde hemen hiçbir hareket görülmüyordu. Süre uzadıkça bu sessizlik sinir bozucu olmaya başladı. Yunanlılar, ihtimal, Anadolu'da pek tutunamayacaklannı, hatta gidici oldukla *nnı hissediyorlardı. Türk ordusunun kanıtlanmış ve gün* geçtikçe artan gücü, Fransızlarla İtalyanların TBMM hükümetiyle uzlaşmaları, buna işaret ediyordu. Buna karşılık büyük masraf ve fedakârlıklarla Anadolu'nun koskoca bir bölümünü işgal altında tutmak ve her an savaşa hazır bulunmak gerekiyordu. Sessizliğin uzaması kimi TBMM üyeleri için de sinir bozucuydu. Ya savaş olmalıydı, ya barış. Sükûnetini muhafaza eden Mustafa Kemal ve yakınlarıydı.

Onlar sabırla mükemmel bir zaferin yapı taşlarını hazırlıyorlardı. Fakat bu arada iyi niyetle onurlu bir barış için de arayışlarda bulunuyorlardı.

İlk girişim TBMM hükümetinin Hariciye Vekili olan Yusuf Kemal'in (Tengirşenk) Avrupa'ya gönderilmesiydi. Fakat bunu yapmadan önce İstanbul hükümetinin desteğim almak, İtilaf karşısında Türkiye'nin durumunu daha da güçlü kılardı. Başka bir deyişle, Londra Konferansı'nda Tevfik Paşa'nm gösterdiği davranışın yeniden gösterilmesi istenecekti. Yusuf Kemal bu amaçla 15 Şubat 1922'de İstanbul'a geldi. Sadrazam Tevfik ve Hariciye Nazın İzzet Paşalar Kemal'in önerisini olumlu karşıladılar. Fakat Vahdettin'in olurunu almak gerektiğini belirttiler. Bu amaçla Y. Kemal huzura çıktı. Vahdettin'e ne istediğini anlattı. Anlatırken Vahdettin gözlerim kapamış bulunuyordu. TBMM temsilcisinin sözü bittiğinde gittikçe uzayan bir sessizlik oldu. Vahdettin, gözleri kapalı, hiçbir şey söylemiyordu. Sanki uyumuştu. Nihayet Yusuf Kemal, şaşkınlık içinde izin istedi ve huzurdan aynldı. Önce Roma'ya gitti. Bir de ne görsün? İzzet Paşa da orada. Yusuf Kemal hangi ziyaret ya da temas lan yapıyorsa, İzzet de aymlannı yapıyordu. Paris'te, Londra'da bu sahneler yinelendi. Vahdettin özenle ele güne karşı yolunu Ankara'dan ayırmamış olsaydı, ne sonuç elde edilebileceğini tahmin etmek olanaksızdır, ama bu biçimde bir sonuç alınamayacağı açıktı.

Mart sonunda İtilaf bir banş önerisi yaptı. 22 martta sunulan bırakışma planına göre, Türkiye ve Yunanistan arasında, her bittiğinde kendiliğinden üçer ay olarak uzayacak, üç aylık bir bırakışma yapılacaktı. Bu sürede taraflar kuvvetlerini arttırmayacaklar ve bu durum İtilaf tarafından denetlenecekti. Yunanlılar bunu kabul ettiler. TBMM kuvvet

arttırmama ve denetleme şartlarını reddetti. Dört ay içinde Yunanlılar Anadolu'yu boşaltmayı kabul ederlerse, bırakışma yapılabilirdi. 26 martta İtilafın barış planı iletildi. Yine Sevr esas almıyor, fakat bu sefer Ege ve Tekirdağ Türkiye'ye veriliyordu (Doğu Trakya'nın gerisi Yunanlılar'm olacaktı). Ermenistan kurma işi Milletler Cemiyeti'ne havale edilecekti. Türk askerinin sayısı 85.00'e çıkabilecekti. Mali hükümler hafifletilecek, kapitülasyon düzeni yeniden gözden geçirilecekti. TBMM bunu da kabul etmedi. Barış Misak ı Milliye göre yapılmalı, İzmit'te bir barış konferansı toplanmalıydı.

Yaz geldi ve hâlâ görünürde bir çözüm yok gibi görünüyordu. Yunan tarafında, yukarıda değinildiği üzere, sinirlilik artmıştı. Nihayet Yunanlılar çareyi bulduklarını sandılar. Kendileri İstanbul'un işgaline katılırlarsa, o zaman Türkler hizaya gelirler, barışa istekli olurlardı. Yunanlılar bu amaçla bazı kuvvetler hazırladılar ve 29 temmuzda resmen İtilafa başvurdular. İngilizlere kalsaydı, herhalde onlar buyur ederlerdi, fakat Fransa ve İtalya buna karşıydılar, zorunlu olarak ret cevabı verildi (31 Temmuz). 30 temmuzda İzmir'deki Yunan Yüksek Komiseri Sterghiades, orada "İonia" devletini ilan etti. Bunu da Ankara, İstanbul hükümetleri ve İtilaf devletleri protesto ettiler. Fakat Lloyd George, dostlarının bu denli hayal kırıklığı içinde olmalarına üzülmüş olmalı ki, 4 ağustos günü Avam Kamarası'nda gündem dışı bir konuşma yaparak, Türklerin I. Dünya Savaşı'nda Boğazlar'ı suratlarına kapamak gibi çeşitli günahlarını saydıktan soma, Yunanistan'ın yaptığı fedakârlıkları, Türklerden çektiklerini anlattı.

Temmuz sonunda, yani Büyük Taarruz'dan bir ay kadar önce Fethi (Okyar) Avrupa'ya gönderildi. Paris'te temaslar

da bulundu, fakat Londra'da Dışişleri Bakanı Curzon (Gür zon diye geçer birçok Türk kaynaklarında) dahil, hiçbir bakanla görüşemedi, elleri boş döndü.

Bu sıralarda Vahdettin'iri de barışla ilgili bazı gizli temasları olduğunu İngiltere arşivindeki belgelerden öğreniyoruz. 6 Nisan 1922'de Vahdettin'in İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ve baştercüman Ryan'la bir görüşmesi olmuştur. Görüşmede, Vahdettin şöyle konuşmuştur: "Barışı yasal bir hükümetle mi, yoksa bir ihtilal örgütüyle mi yapacaksınız? Biz, Ankara'nın kabul etmeyeceği şartlarla barış yapmaya hazırız." (Vahdettin burada Misak ı Milli'den "fiyat kırıyor.") Soma, Meric'in sınır olması gerektiğini, İngiltere ile özel bir antlaşma yapılabileceğini söylemiştir. İkinci bir görüşme Büyük Taarruz'dan 3 hafta kadar önce Vahdettin ve Rumbold arasmda olmuştur. Bu sefer Vahdettin, TBMM hükümetinin Yunan işgali yüzünden ortaya çıktığını, Yunanlılar Anadolu'yu boşaltırlarsa o hareketin söneceğini ileri sürmüştür. Yalnız Yunanlılar çekilirken, boşalttıkları yerler Ankara hükümetine değil, İstanbul hükümetine teslim edilmeliydi. Fakat İngiltere İstanbul'a para ve silah, donanma desteği sağlamalıydı. Vahdettin'in bu temaslarında gösterdiği tutumu ihanet sorunu açısından aşağıda tartışacağız.

Sakarya'dan sonra belirsizlik durumunun uzamasının Türk tarafının da sinirini bozduğunu söylemiştim. Atatürk apaçık nedenlerle taarruz hazırlıklarını gizlilik içinde yürütmek istiyor, oysa TBMM'de birtakım mebuslar, onun taarruz hazırlıklarından habersiz, başkumandanlık yetkilerini taarruzdan çok diktatörlük kurmak için kullanmaya niyetli olduğunu düşünüyorlardı. Hatta hasta olduğu bir sırada başkumandanlık yetkilerinin uzatılması TBMM'ye gel

diğinde (5 mayıs) çoğunluk, herhalde öyle düşünenlerin havasına kapılıp yetkileri uzatmamışlardı. Ertesi gün Meclis'e gelen Mustafa Kemal, bu yüzden ordunun komutansız kaldığını, fakat bu çok sakmcalı olduğu için "bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım" demişti. TBMM, bu dayatmadan soma yetkileri yine vermişti.

Büyük Taarruz ve Zafer: Hazırlıklar, doğudan ve güneyden asker ve malzeme getirmek, yeni asker almak, Sov yetler'den, Fransızlardan ve başka kaynaklardan silah ve cephane sağlamak (bu arada İstanbul'daki cephane ve silah depolarından gizlice getirilen gereçler de vardı) biçiminde özetlenebilir. Fakat bu kadar gerece demir ya da karayolunun yok gibi olduğu bir ortamda, uzun mesafeler kağnılarla ya da hayvan, hatta insan sırtında taşınmak zorundaydı. Yunanlıların Afyon ve Eskişehir'de bulunmaları var olan demiryollarını da büyük ölçüde kullanılmaz hale getirmişti. Mustafa Kemal 1922 yılının haziran ortasında taarruz emirlerini verdi. Büyük gizlilikle (bunun için intikaller çoğun geceleri yapılıyordu) Türk ordusunun büyük bir bölümü bir noktaya, Afyon'un güneyine toplandı. Burada bir imha muharebesi yapılacak, yani Yunan ordusu insan ve gereçler olarak hiç savaşamayacak duruma düşürülecekti. Bu yapılmaz da, Yunanlılar yenildikten sonra düzenli bir biçimde çekilirlerse, Doğu Trakya'nın kurtarılması çok zor, belki olanaksız olurdu. Çünkü bu takdirde Yunan kuvvetleri Doğu Trakya'ya geçirilecek, fakat Boğazlar İtilafın denetiminde olduğu için Türk birlikleri Doğu Trakya'ya geçemeyecekti. O zaman barış konferansında Türkiye'ye "Evet, Anadolu'da Yunanlıları yendiniz, ama Doğu Trakya'yı büyük güçlerle ellerinde tutuyorlar" diyebilirlerdi, derlerdi.

17 ağustosta Gazi gizlice Ankara'dan ayrıldı. Akşehir'de

ki Batı cephesi karargâhına gitti. 24 ağustosta karargâh Şuhut'a taşındı. 26 ağustos sabahı taarruz başladı. Her taraftan kuşatılan, geri atılan Yunan kuvvetleri, 30 ağustos günü Dumlupmar'da Başkumandanlık Meydan Muharebesi 'nde imha edici darbeyi yediler. Bozgun halinde kaçan Yunan kuvvetlerinin toparlanmasına olanak vermemek için Atatük üç koldan ve hızla İzmir'e ilerleme komutunu verdi: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" Bu hız hem imha muharebesinin gereğini yerine getirmek için, hem kaçan Yunanlıların zulüm yapmalarına, köyleri, kentleri yakmalarına olabildiğince olanak vermemek için gerekliydi. Çünkü maalesef Yunan işgali Anadolu'da çok fenalıklar yapmıştı. Bunu Halide Edip, Yakup Kadri ve Yusuf Akçura'dan oluşan, Sakarya Zaferi'nden soma kurulmuş olan Tetkik i Mezalim (Zulümleri İnceleme) kurulu saptadığı gibi, örneğin İngiliz tarihçisi Toynbee de Karamürsel bölgesinde gözlemlemişti. İşin kötüsü, yerli Rumlar da Yunan ordusuna alınarak ya da başka biçimlerde bu fenalıklara ortak edilmişlerdi. Dolayısıyla yenilgi olunca, onlar da yurtlan olan, bu topraklardan kaçmaktan başka çare görememişlerdir. Yakıp yıkarak kaçmak bu yüzdendi, dönme umudunun ol mamasmdandı. Çünkü komşulannm yüzüne bakacak halleri yokta. Onlan ırkçılık mikrobu zehirlemişti.

Mustafa Kemal'in miman olduğu zafer o denli yetkindi ki, Yunan Başkumandanı Trikupis de kurmay heyetiyle birlikte tutsak edildi. Mustafa Kemal onu ve diğer bir generali kabul etti. Onlara nezaketle muamele etti, savaşı konuştular. Yapılan onca fenalığa rağmen yenilmiş komutana hümanist, soylu, gerçek bir devlet adamına yaraşır bir davranış göstermiştir. İzmir'e girdiğinde de ayaklannm altma serilen Yunan bayrağının üstünden yürümeyi reddetmiştir.

Türk ordusu 9 eylülde İzmir'i, 10 eylülde Bursa'yı kurtardı. Maalesef, Yunanlıların yaktığı birçok yer gibi İzmir de yangın gördü. Türk düşmanları bu yangının Türkler tarafından çıkarıldığını iddia etmişlerdir. Oysa Avrupalı olan İzmir İtfaiye Müdürü'nün raporuna göre yangını Ermeniler çıkartmıştır. Yunan ordusunun perişan kalıntıları, birçok Rumlarla birlikte İzmir'den, Bandırma'dan, Çeşme'den gemilerle kaçtılar.

Atatürk'ün bu münasebetle yazdığı zafer bildirgesi şöyledir:

Büyük ve Asil Türk Milleti

Ordularımız 9 Eylül 38 sabahı İzmir'imizi ve yine 9 Eylül 38 akşamı Bursa'mızı muzafferen tahlis ettiler (kurtardılar). Akdeniz askerlerimizin zafer teraneleriyle (ezgileriyle) dalgalanıyor.

Asya İmparatorluğu'na yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanlanyla kumanda heyetleri günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin esiri bulunuyorlar.

Düşmanın başkumandan tayin ettiği General (Trikopis) birçok gece ve gündüz meyusane (umutsuzca) muharebatı ve her çarei halası (kurtuluşu) tecrübe ettikten sonra nihayet maiyetindeki generaller ve erkanı harbiyeleri ve kumanda ettiği ordunun elinde kalabilen bakayasiyle (kalanlarıy la) arzı teslimiyet eyledi. Eğer Yunan kralı da bugün esirler *meyanmda bulumuyorsa bu tacıdarîann (taç sahiplerinin),* şiarı esasen yalnız milletlerinin safalanna iştirak etmek olduğundan ve muharebe meydanlarının felaketli günlerinde onların saraylarından başka bir şey düşünmemek tabiatla nndandır.

Garp fabrikalarının çelik zırhlan ile kaplanın muazzam Yunan ordulan artık Anadolu dağlannda zabitleri tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden teheddüş ederek (dehşete düşerek) kudurmuş kitleler ve ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılardan ibaret kaldı.. Düşman ordulannın malzemei harbiyesi heman sülüsan (üçte iki) itibariyle topraklanmızdadır. Düşmanın esirlerden başka insan zayiatının yüz binden ne kadar fazla olduğunu tayin etmek müşkildir. Fakat selahiyeti resmiye ile milletimize tebşir ederim (müjdelerim) ki bizim insan zayiatımız dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere on bin nüfusa baliğ olmaktadır.

Büyük Türk milleti, ordulanmızm kabiliyet ve kudreti düşmanlanmıza dehşet, dostlanmıza emniyet verecek bir kemal (yetkinlik) ile tezahür etti. Millet orduları ondört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dörtyüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütüm memaliki müstevliyemizi istirdat eylediler (istila edilmiş topraklarımızı geri aldılar). Büyük zafer münhasıran senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi ihtirasatı siyasiye neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi. Bur sa'mızı istila eden Yunan kuvvetleri ise ancak imparatorluğun askeri teşkilatıyla tevhidi amal (emel birliği) ve tevhidi harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı milletin rey ve idaresi kendi mukadderatı üzerinde bilakaydü şart (kayıtsız ve şartsız) hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet (olumlu) ve kati neticelere ermiştir.

Büyük ve necip (soylu) Türk milleti, Anadolu'nun halâsı

zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selammı da takdim ediyorum.

13.9.338

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan Mustafa Kemal

Dikkat edilirse, Atatürk burada Yunan kralını örnek göstererek saltanat düzenine saldırmaktadır. Esir alman komutanlar arasında Yunan kralı yoktur, çünkü hükümdarlar ancak uluslarının iyi günlerine katılırlar, kötü günlerine katılmazlar. Saltanat düzenine karşı çıkınca, doğallıkla Osmanlı saltanatı da hedef alınmaktadır. Bildirge bir demokrasi savunması olarak devam ediyor. Zafer, yalnızca ulusundur. İzmir'i "adeta memnunen" düşmana teslim edenlerin ulusla bir ilişkileri yoktu. Bursa'yı istila eden Yunan kuvvetleri imparatorluğun askerleriyle (Kuva yi İnzibatiye ya da Hilafet Ordusu) birlik oldukları için başarılı olmuşlardır. Yurdun kurtuluşu ancak ulus kayıtsız şartsız yazgısına egemen olduğu zaman başlamış, ancak ulusun vicdanından doğan ordularla sonuca ulaşabilmiştir. Atatürk, bu bildirgede Cumhuriyet'in kapısını yapmaktaydı.

Türk birlikleri Çanakkale'ye yaklaşırken buradaki İngilizler savaş hazırlıklarına başladılar ve bu niyeti gören İtalyanlar ve Fransızlar Gelibolu'ya çekildiler (19 eylül). İngilizler kendi hatlarının ötesinde belirli bir bölgeye asker girdiği takdirde ateş açılacağım duyurdular. Lloyd George Yunan yenilgisi karşısında perişan olmuş, şimdi güya Boğaz lar'dan serbest geçiş uğruna ülkesini dominyonlarla (Kanada, Güney Afrika, Avustralya, Yeni Zelanda) birlikte Türkiye'ye karşı savaşa sokmak istiyordu. Askersiz bölgeye

Türkler girdiği anda ateşin açılmasını ve savaşın başlamasını emretti. Türk askeri askersiz ilan edilen bölgeye girdi. Ne var ki bu giriş çatışmak isteyen, buna hazırlanan bir tutumla olmamıştı. Asker barışçı bir davranışla gelmiş, İngiliz hatlarına kadar yanaşmıştı (24 Eylül). Oradaki İngiliz generali, aldığı komuta uymayarak, ateş açtırmamıştı. İm giltere Boğazlar'm güvenliği diyor, Yunanistan'ın Doğu Trakya'yı muhafaza etmesini istiyordu. Lloyd George ise adeta kendi hesabına Türklerle savaş peşindeydi. Türkiye askeri harekâtını sürdürerek Doğu Trakya'yı bir an önce kurtarmak arzusundaydı. Bu bunalımlı dönemde Fransa önemli barışçı bir rol oynadı. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pelle ve Franklin Bouillon İzmir'e gelip Mustafa Kemal'le görüştüler. Sovyetler Birliği de 24 eylülde İtilafa verdiği bir notayla, büyük devletleri Türk Yunan savaşma katılırlarsa Avrupa'da yeni sarsıntılar olabileceği konusunda uyardı. 23 eylülde İtilaf devletleri bir bırakışma, soma da bir barış konferansı önerdiler. Lloyd Geroge gitgide yalnız kalıyordu.

Mudanya Mütarekesi: 3 ekimde Mudanya Konferansı açıldı. Türkiye'yi İsmet Paşa temsil ediyordu. Karşı tarafta İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcileri vardı. Oysa kimse Mondros Bırakışması'mn yürürlükte olmadığını söylemiyordu. Büyük İtilaf Devletleri'yle savaş olmadığına ve Yunanistan'la savaşıldığma göre kofneransa bu üç devletin katılmaması, yalnızca Yunanistan'ın gelmesi gerekirdi. Bu tuhaflık, Yunanistan'ın ne büyük ölçüde İtilafın, son dönemde özellikle İngiltere'nin aleti, uydusu olduğunu gösterir. Bunu belirtmek gerekir, çünkü romancı Kemal Tahir ve İktisat Profesörü İdris Küçükömer Kurtuluş Savaşı'nm anti emperyalist bir savaş olmadığını, yalnızca bir Türk Yunan

Savaşı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yunan temsilcisi olan General Simopulos görüşmelere katılmadan Mudanya açıklarında bir gemide beklemiş ve antlaşmayı beğenmediği için herkes imzaladıktan ancak 3 gün sonra imzalamıştır. Konferansın 9 günü büyük bir sinir savaşı halinde geçmiştir. Türkiye'nin amacı Doğu Trakya'yı bir an önce ele geçirmek ve barış konferansına Doğu Trakya elimizde gitmek, yani burayı pazarlık dışında tutabilmekti. Bu sayede öbür tartışma konularında daha sıkı durmak olanaklı olacaktı. Yunan ordusunun büyük bölümünün Anadolu'da imha edilmiş olmasına rağmen, İtilaf bu üstünlüğü Mudanya'da Türkiye'ye tanımamak için uğraştı. İsmet büyük bir sebat ve ısrarla görüşlerini savundu. Lloyd George en iyi bildiği savaş ortamını bulmak için son bir fırsat kolladı: Emretti, Mudanya'da görüşmeler şu gün ve şu saatte sonuçlanmazsa Yüksek Komiser ve Komutan General Haringtон Türkiye'ye karşı savaşı başlatacaktı. Fakat askerler bile George kadar savaş düşkünü olamazdı. Bütün İngiliz halkına savaştan gına gelmişti. Harington, mühlet aşıldığı halde, Çanakkale'deki general gibi emre itaatsizlik ederek, savaşı başlatmadı. Yunanistan bu işte o derece kukla durumuna düşmüştü ki, İsmet Paşa'nm, Yunan hükümeti imzalamazsa bırakışma yürürlüğe girmiş olacak mı sorusuna, Haringtон olumlu cevap verebiliyordu.

Mudanya Bırakışması'na göre 14/15 ekim gecesi ateşkes başlayacak, Yunanlılar Doğu Trakya'yı boşaltmaya başlayacaklar, fakat ayrılırken fenalıklar yapmamaları için boşalttıkları yerleri Türklere değil, İtilafın yetkililerine ve askerlerine devredeceklerdi. İtilaf ise devraldığı yerleri TBMM kuvvetlerine devredecek, 30 gün içinde Doğu Trakya boşaltılmış olacaktı. Fakat Türk kuvvetlerinin mev

cudu 8000'i aşmayacaktı. 19 ekimde büyük sevinç gösterileri arasında Doğu Trakya'yı devralma işinde görevli olan Refet İstanbul'a geldi. Aynı gün Lloyd George hükümeti çekilmek zorunda kaldı. Lloyd George'un siyaset hayatı da böylece noktalanmış oldu. Lloyd George'un Türk düşmanı olduğu kesindir, ama niyeti öyle olsa da ne ölçüde Yunan dostu sayılabileceği kuşkuludur. 31 ekim 26 kasım tarihleri arasında Trakya'yı devralma işlemi tamamlandı. Bu arada saray ve hükümetinin zaten azalmış olan gücü büsbütün solmaya yüz tutmuştu. Buna rağmen Lozan Barış Konferansına İtilafın çağrısı iki hükümete birden yapıldı. Bundan cesaret alan Tevfik Paşa'nm Ankara'ya başvurarak konferans için işbirliği önermesi, TBMM'yi çileden çıkarttı.

Saltanatın Kaldırılması: Atatürk'ün kazandığı zaferin yetkinliği ve büyüklüğü, Türkiye'nin bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, yani Lozan Antlaşması'mn güvencesiydi. Aynı zafer içte, saraya, ortaçağa karşı Atatürk devriminin'güvencesiydi. Sevr şoku devrime olan kesin gereksinmeyi göstermişti. Zafer, devrimin mimarına bunu gerçekleştirecek yetkeyi, nüfuzu sağlıyordu. Atatürk bir siyaset ve zamanlama ustasıydı. Çifte davetiyeye olan tepkinin rüzgârından yararlanarak, saltanatı bir hamlede yıktı. Cumhuriyetten hiç söz etmemesi, hilafetin gerekliliğini savunması, ne denli ihtiyatlı ve hesaplı yürüdüğünü gösterir. TBMM'nin ortak komisyonunda hilafetin saltanatsız olup olamayacağı konusunda tartışmalar uzaymca, Mustafa Kemal söz aldı. Egemenliğin ancak güçle alınabileceğini, Osmanlıların böyle egemen olduklarım, oysa şimdi artık ulusun egemen olduğunu anlattı. Ve eklemek gereğini duydu: "Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse fikrimce muvafık (uygun) olur. Aksi takdirde yine hakikat usulü dairesinde

ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir." Komisyon başkanı olan Hoca Efendi, aydınlanmış olduklarını söyleyere görüşmeyi sonuçlandırdı. 1 Kasım 1922 günü Ziya Hurşit'in karşı oyuyla alman kararla 600 küsur yıllık Osmanlı saltanatı sona erdirildi. Osmanlı hanedanı halifelik yetkisini sürdürecekti, ama hanedandan kimin halife olacağına TBMM karar verecekti. Tevfik Paşa hükümeti istifa etti.

Meclis kararında Vahdettin'in durumuyla ilgili hiçbir açıklık yoktu. Güler bu biçimde geçiyordu ve bugünlerin Vahdettin için son derece sinir bozucu oldukları muhakkaktı. 10 kasımda her zamanki gibi cuma selamlığına (namaza) törenle çıktı. Fakat saltanatın kalkmasından 15 gün sonra General Harington'a bir mektup yazarak, İngiltere'ye sığındığını bildirdi. 17 kasımda ailesi ve yakın çevresiyle **Malaya** zırhlısına binerek kaçtı. Ertesi gün TBMM Vahdettin'in halife olmadığına karar verdi. Veliahd Abdülmecit Efendi halife seçildi.

Bu noktada Vahdettin'in hainliği sorununu tartışabiliriz. Bir yanda hainliğini ileri sürenler, öte yanda onun her davranışım temize çıkarmak için uğraşanlar bulunduğuna göre sorunu biraz incelemek yararlı olabilir. Önce Vahdettin'in 30 Mart 1919'da İngilizlere sunduğu barış planında bağımsızlıktan tamamen vazgeçmesi davranışına bakalım. Bunun hainlik sayılabileceğini pek sanmıyorum, çünkü buna karşılık o, imparatorluğu istiyordu onlardan. Ayrıca bu düş künlü döneminde Osmanlı padişahlarının toprak uğruna iktisadi haklardan vazgeçme tarzındaki davranış kalıbına uygun sayılabilir. Vahdettin ortaçağcıl, feodal bir zihniyetin gereğini yapmaktaydı. Bir adam çağdışı olduğu için hainlikle suçlanamaz. Çağdışı olmak belki bir suçtur, ama baş

ka bir suçtur. İkinci olarak iç savaşı başlatıp sürdürmesi var. Buna da gaddarlık, kan dökücülük gibi suçlamalar getirilebilir, ama mutlakiyetçi hükümdarlığa inanmış bir hanedanın demokrasiye kılıç çekmesi, bu uğurda mücadele etmesi bir bakıma olağandır. Ne var ki iç savaşın düşman istilası sırasında çıkartılması, işin rengini çok değiştiriyor. Burada işte hainlik vardır.

Üçüncü olarak iç savaşta güvendiği silahlı mücadelelerin teke teker yenilgiye uğratılıp kendisi de Damat Ferit'e yol vererek pes ettikten soma, gizli gizli Misak ı Milli'den ödün veririm diyerek İngilizlerle anlaşmak istemesi var. Bir çeşit "fiyat kırarak" kendisini ve düzenini İngilizlere çekici kılmak istemiştir. Bu da bence hainliktir. Çünkü iç savaşta bütün "kâğıtlarını" yitirdikten soma artık gerçekten pes etmesi, yazgısına boyun eğmesi gerekirdi. Bunun yerine Misak ı Milli'den "fiyat kırması", onun anlayacağı bir dille, vedi üllah (Tanrı emaneti) olan ümmet i Muhammet'in sırtından verilmek istenen ödündür, onların gaddar Müslüman olmayan yönetimlerin insafına terk edilmesi demektir. Ve bu da kuşkusuz hainliktir.

Dördüncü olarak İngilizlere sığınarak kaçması var ki,' Vahdettincileri galiba en çok bu rahatsız ediyor. Bir süre önce kimileri Vahdettin'in ingilizler tarafından silah zoruyla kaçırılmış olduğunu bile iddia ettiler. Oysa bu, yukarıda sözünü ettiğim hainlikler yanında bence hayli hafif bir davranış kalır. Bir kez, bir insanın canı hatta özgürlüğü tehlikede ise kaçması fazla kınanamaz. Tabii hemen belirtelim ki Vahdettin kaçmayabilirdi de. Ama o bunu seçmiştir. Çirkin olan cihet, kaçması değil, İngilizlere sığınarak kaçmasıdır, çünkü İngiltere, Yunanistan'la birlikte Türkiye'nin baş düşmanı durumundaydı. Fransa'ya, İtalya'ya (zaten ölümüne

değin 1926 İtalya'nın San Remo kentinde oturmuştur) sığınabilirdi. İngilizlere sığınması, onun İngiliz işbirlikçisi niteliğini bir kez daha göstermektedir. Bir de kimi Vahdet tinciler onu yalnızca elindeki mücevherle kaçtığı için Osmanlı hazinesini yüklenip götürmediği için alkışlarlar. Bu da garip bir düşüncedir. Vahdettin'in böyle bir olanağı var mıydı sorusu bir yana, böyle bir olanak vardı da kullanmadı diye onu övmek olmaz. Çünkü normal olarak namussuzluk yapmadı diye insanlara aferin denmemelidir, olumlu davranışlara aferin denmelidir.

XXI. Lozan Antlaşması ve Cumhuriyetin İlanı

Lozan Konferansı: Barış Konferansı 20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan (Lausanne) kentinde açıldı. Türkiye'yi İsmet Paşa temsil ediyordu. Vekiller Heyeti Başkanı Rauf bu görevi üstlenmek istemişti, fakat İsmet'in Mudanya'da göstermiş olduğu basan dolayısıyla Atatürk onu daha uygun buldu. İsmet bu amaçla TBMM tarafından Hariciye Vekili seçildi. Daha konferansın açılış konuşmalan yapılırken İsmet söz aldı, âdet olan nezaket sözleri yerine Türkiye'nin çok acı çektiğini ve artık özgür ve bağımsız bir ülke olmak istediğini söyledi. İsmet ondan sonra aylarca süren Lozan "maratonunda" bıkıp usanmadan bu düşünceyi tekrarladı, öbür temsilcilerin kafalarına çakmağa çalıştı. Konferans bir türlü sonuca ulaşamayınca İngiliz Murahhası ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon kendince bir taslak hazırlayarak İsmet'e verdi. 4 Şubat 1923 günü belirli bir saate kadar kendisine olumlu bir yanıt verilmezse, trene binip konferansı terk edecekti. Bu bir ültimatomdu. Araya girenler, uğraşanlar oldu, fakat İsmet taslağı kabule olanak görmüyordu. Curzon gün ve saati geldiğinde trene binip gitti. Konferans 2.5 ay çalıştıktan sonra dağılmıştı.

Kesinti yaklaşık 3 ay sürdü. Bu sırada Türkiye, savaşın yeniden başlaması olasılığına karşı askeri önlemler aldı. Öte yandan, karşı tarafı yumuşatmak için bazı "mavi bon

cuklar" dağıtıldı. Örneğin İzmir'in kurtuluşundan 10 gün soma, kurucuları arasında 54 milletvekilinin bulunduğu Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi kuruldu. Bu şirket 15 Haziran 1923'te Corporation for the Economie Development of Turkey (Türkiye'nin İktisadi Gelişmesi Şirketi) adlı bir İngiliz şirketiyle geniş kapsamlı bir anlaşma yaptı. ABD, Avrupa siyasetinden elini eteğini çekmesi dolayısıyla Lozan Konferansı'na katılmamıştı! Bununla birlikte bu dev ülkenin dünyanın her yerinde ağırlığı hissediliyordu, bu bakımdan ABD'ye de "mavi bir boncuk uygun görüldü. Bir ABD sermaye grubu, ki başkanlığını Amiral Chester yapıyordu, II. Meşrutiyet yıllarında Anadolu'da 99 yıllık bir ayrıcalık tasarısı önermişti. Buna göre grup, 2000 km. demiryolu yapacak ve işletecekti ve buna karşılık yolun her iki tarafında 20'şer km.'lik alandaki madenleri işletme hakkına sahip olacaktı (yani toplam 40.000 km2). 9 Nisan 1923'te TBMM bu ayrıcalığı kabul etti. (Ama bu işin arkası gelmemiştir. Muhtemelen grup Musul'un Türkiye'de kalacağı umudundaydı ve buradaki petrollerle ilgiliydi.)

İzmir İktisat Kongresi: Konferans kesildikten 2 hafta sonra İzmir iktisat Kongresi toplandı (17 Şubat 4 Mart 1923). Kongreye tüccar, işçi, sanayici, zanaatkar, çiftçi temsilcilerinden birçok kişiler katıldılar. Kongre başkanlığını Kâzım Karabekir yapıyordu. Atatürk'ün açış konuşması çok önemliydi. İktisadi zaferlerle sonuçlandırılmayan askeri zaferlerin kalıcı olamayacağını, yüzyıllarca Türk insanının fetih uğruna Osmanlı padişahlarının arkasından beyhude gitmiş olduğunu söyledi. Oysa yeni Türk devleti bir iktisat devleti olacaktı. Ayrıca maceracı bir dış siyaseti de reddetmiştir. Nitekim Atatürk daha önce 1921'de de TBMM'de yaptığı bir konuşmada, dış siyasetin, ülkenin gücüyle oran

tılı olması gerektiğini belirtmişti. Osmanlı Devleti İslamcılık demişti, fakat bunu yapacak gücü yoktu ve bu yüzden başına belalar getirilmişti. Turancılık için de durum aynıydı. Kongrenin belki en önemli karan, âşann kaldınlmasmı kabul etmesiydi. Kongre yeni iktisat devletinin esaslannı saptamaya çalışmıştı. Ama önemli bir işlevi de Batı'ya, Türk Sovyet işbirliği ve dostluğuna rağmen, Türkiye'nin kapitalist yoldan şaşmayacağı iletisini göndermekti.

Lozan Barış Antlaşmasın Yapılan diplomatik temaslar sonucunda, 23 Nisan 1923 günü Lozan Konferansı yeniden toplandı. Görüşme ve çalışmalar ancak 3 ay soma imza edilecek bir uzlaşmayla noktalandı. Lozan'da ele alman başlıca konular 5 ana kalemde özetlenebilir.

1) Arazi ve sınırlar: Türkiye'nin Kafkas devletleriyle, Suriye ile sınırlan daha önce.Sovyetler'le ve Fransızlarla yapılan antlaşmalarla belirlenmişti. Mudanya Bırakışması'yla Doğu Trakya'nın Türkiye'ye kalması fiilen kesinleşmişti. Türkiye'nin Batı Trakya ve Ege adalanyla ilgili talepleri vardı. Birincisi kabul edilmedi. İkincisinde İmroz, Bozcaada, Tavşan Adalan, Türkiye'ye kaldı, diğer adalar Yunan ya da İtalyan egemenliğinde olacaktı. Yunanistan Midilli, Sakız, Nikarya ve Sisam adalanm askersizleştirmeyi yükümlendi. Türkiye'nin Misak ı Milli sınırlan içinde bulunan Musul'la ilgili talepleri bir sonuca ulaşamadığı için bu sorunun Milletler Cemiyeti tarafından çözülmesi kararlaş tınldı.

2) Kapitülasyonlar: Büyük mücadeleler sonucunda kapi tülasyonlann tümüyle kaldınlması kabul edildi. Zaten İsmet Paşa'ya bu konda hiçbir ödün vermemesi gerektiği yönergesi verilmişti.

3) İktisadi ve mali konular: Osmanlı borçlan, Osman

lı'dan kopan devletlerle bölüşülecek ve belli taksitlerle ödenecekti. Sanırım son taksit 1954'te ödenmiştir. Alacaklıların bununla ilgili bir denetim haklan olmayacaktı. 1914'ten önce tanınmış ayrıcalıklar (işletme haklan) devam edecekti. Gümrük bağımsızlığı konusunda bir ödün verilmiştir. Gümrük tarifeleri 1916 düzeyinde 5 yıl süreyle dondurulacak, ondan soma (1929) Türkiye istediği gümrüğü alacaktı.

4) Boğazlar: Boğazlardan geçiş en serbest biçimde düzenlendi. Türkiye savaşa girse bile tarafsız gemi ve uçaklar serbestçe geçecekti. Aynca Boğazlar'da Türkiye asker ve silah bulundurmayacaktı. Boğazlar'la ilgili hükümlerin uygulanmasını denetlemek üzere uluslararası bir kurul oluşturuluyordu. Bu hükümlerin Türk egemenliğini adamakıllı sınırladığı açıktı. Daha soma Avrupa'da savaş rüzgârlan esmeye başlayınca, Türkiye Boğazlar sorununun yeniden ele alınmasını istedi. 1936'da İsviçre'nin Montrö (Montreux) kentinde toplanan uluslararası konfnerans Türkiye'nin savunma ve egemenlik haklarını gözeten ve bugün de yürürlükte bulunan yeni bir düzenleme yaptı. Türkiye, Boğazlar' ı dilediği gibi savunabilecekti. Uluslararası Boğazlar Komisyonu da kaldınldı.

5) Yunanistan ile ilgili sorunlar: Bunlar üç kalemde ele alınabilir, a) Ahali değişimi: Konferans, Türkiye'deki Rum azınlığın Yunanistan'a, Yunanistan'daki Türk azınlığın Türkiye'ye gönderilmesini kararlaştırmıştır. İnsanlann kuşaklar boyunca yaşadıklan yurtlannndan zorunlu olarak aynlıp tanımadıklan, bilmedikleri yerlere götürülmeleri hoş, hatta insani bir şey sayılmaz. Ama konferans, arada bu denli düşmanlık olduktan soma değişik etnik kümelerin bir arada bans içinde yaşayamayacaklarım kabul etmiştir. Türkiye'nin ahali değişimini istemesi için özel nedenleri de vardı. Batı

Anadolu ve Trakya'daki birçok Rumlar Yunan ordusuna yazılarak uyruğu oldukları devlete karşı düşmanla birleşmişlerdir. Karadeniz Rumları da Aralık 1920'den 1923 başlarına değin isyan halinde olmuşlardır. İlerde bunların yeniden isyan etmeleri ya da bir Yunan istilası için gerekçe olmaları ihtimali yok sayılamazdı. Yunanistan'daki Türk azınlığı ve Yunanistan için de aynı ihtimaller söz konusu olabilirdi. Hoş, hatta insani olmasa da ahali değişimi iki devleti rahatlatan, aralarında içten bir dostluk kurmalarını kolaylaştıracak bir çözümdü. Hemen belirteyim ki, Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanla işbirliği yapmayan, tersine devlete bağlılık gösteren geniş bir Rum kesimi de vardı. Bunlar İç Anadolu Rumlanydı. Hatta onlar Fener Patrikhanesi'yle bağlarını koparmışlar ve Türk Ortodoks Kilisesi'ni kurmuşlardır (16 Temmuz 1922). Kilisenin başkanlığına Papa Eftim getirilmiştir. Ahali değişimi olunca, Papa Eftim cemaatsiz kaldı.

Ahali değişimi dolayısıyla Türkiye'den 1.31 milyon kadar Rum Yunanistan'a, 500.000 kadar Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Gelenlere, toplumsal konumlarına göre, gidenlerin mülkleri verilmiştir. Yani çiftlik sahibine çiftlik, dükkân sahibine dükkân vb. tahsis edilmiştir. İşin ilginç ve dokunaklı yönü şuydu ki, özellikle İç Anadolu'dan giden Rumların, yazıda Yunan harflerini kullanmakla birlikte, ana dilleri Türkçeydi ve çok kez hemen hiç Rumca bilmiyorlardı. Hatta İç Anadolu Rumları arasında Yunan harfleriyle yazılan "Karamanlıca" denilen, fakat düpedüz Türkçe olan bir edebiyat vardır. Bir süre önce, Evangelinos Misailidis adlı Karamanlı yazarın bir romanı, **Seyreyle Dünyayı** başlığıyla Türkiye'de yayımlandı. Romanın ilk basımı 1871 'deymiş. Oysa Türk edebiyatının ilk romanı

1872'de yayımlanan Şemsettin Sami'nin **Taaşşuk u Talat ve Fitnat**'ı diye bilinirdi. Bunun üzerine edebiyat çevrelerinde Misailidis'in romanının ilk Türk romanı sayılması gerekip gerekmediği konusunda büyük bir tartışma oldu.

Ana dili Türkçe olan Rumların Yunanistan'da büyük uyum sorunları oldu. Aynı biçimde Girit'ten, Yanya'dan gelen birçok Türklerin de ana dili Rumcaydı ve genellikle bunlar pek az Türkçe biliyorlardı. Türkiye'de de bunların uyum sorunları oldu. Görünüşe göre gideni Rum, geleni Türk yapan dilleri değil, dinleriydi. Bu durum etnik kimlikte dinin payı hususunda ilginç tartışmalara yol açabilecek niteliktedir. Ahali değişimi bahsine son vermeden önce Lozan'da ahali değişimine getirilmiş olan iki önemli istisnayı belirtelim. Batı Trakya'daki Türklerle, İstanbul'daki Rumlar değişimin dışında totulmuşlardır. .

b) Yunanistan'la ilgili ikinci bir sorun, Türkiye'nin tazminat talebi olmuştur. Türk delegasyonunun bütün ısrarlarına rağmen, Yunan ordusunun vermiş olduğu zararların tazmin ettirilmesi kabul ettirilememiştir. Karşı tarafın başlıca gerekçesi Yunanistan'ın ödeme gücünün bulunmama sıydı. Gerçekten de Yunanistan istila savaşını yürütmek uğruna borca batmıştı. Sonunda Edirne'nin Karaağaç semtinin Türkiye'ye verilerek, bunun tazminata karşılık sayılması kararlaştırıldı. Fakat konferansın son aşamasında bu çözümün kabul edilip edilmemesi hükümetle İsmet arasında anlaşmazlık konusu oldu. Rauf ve arkadaşları bunu kabul etmek istemiyorlar, antlaşmanın bağlanması böylece engellenmiş oluyordu. Bu durumda Gazi müdahale etti ve imza yolu açıldı.

c) Yunanistan'la ilgili sayılabilecek 3., sorun Patrikhane sorunuydu. Türkiye, Fener Rum Patrikhanesi'nin İstan

bul'dan ülke dışına gitmesini istiyordu. Bunu kabul ettiremedi.

24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması törenle imzalandı. Böylece uluslararası alanda da Osmanlı devletinin gittiği, yerine çağdaş türkiye'nin geldiği, yan bağımlı Osmanlı devleti yerine bağımsız Türkiye'nin ortaya çıktığı tescil edilmiş oldu. Aynı zamanda Atatürk'ün deyimiyle Türkiye'nin "idam fermam" olan Sevr Antlaşması geçersiz kılındı. Türklerin 1699 Kalofça Antlaşması'ndan beri yaşamakta olduğu kovulma süreci Doğu Trakya'da durduruldu, Anadolu'ya sıçraması önlenmiş oldu. Gerçi konferans sırasında Curzon İsmet'e "Siz söylediklerimi hep reddediyorsunuz. Fakat ben bunlan cebime atıyorum, yann yine tek te karşınıza çıkacağım" demişti. İşte Atatürk devrimi, "cebe atılanların" bir daha ortaya çıkmamasının, Sevr'in diriltilmemesinin güvencesiydi.

Bazı kesimler Lozan'ın "hezimet" olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kanıt olarak Ege adalarından daha fazlasının, Batı Trakya'nın, Musul'un elde edilemediği, Boğazlann askersizleştirilmesi gibi örnekler verilmiştir. Bu gibil iddiaların ciddiye alınır bir yanı olduğu söylenemez. Lozan, belirli güce sahip belirli ülkelerin giriştikleri büyük ve tarihsel bir pazarlıktır. Pazarlık, konferans olarak 5.5 ay sürmüştür. Aslında kesinti dönemi de pazarlık için "manevralann" yapıldığı bir dönem olarak dahil edilirse, 8 ay eder. Pazarlık tıkanınca ya taraflardan biri ödün verecektir, ya savaşsız bir savaş durumunun belirsizliklerine ya da savaşa gidilecektir. Bir barış konferansı gibi bir ev ya da otomobil pazarlığında da iki taraf için de bol keseden "ucuza gittik" iddiasında bulunulabilir, fakat genellikle de bu tür iddialan ispat etmek olanaksızdır, çünkü her pazarlığın pek çok etkenin iç

içe yumak halinde bulunduğu karmaşık bir yapısı vardır. Lozan'ı Sevr ile karşılaştırmak, sanırım her insaf sahibine birincisinin "zafer" mi, "hezimet" mi olduğu konusunda yeterli bir fikir verebilmelidir.

Cumhuriyetin Kurulması: Barış yapıldıktan sonra artık Atatürk devrim yolunda ilerleyebilirdi. Buna en büyük engellerden biri TBMM'nin kendisiydi. Gerçi TBMM Milli Mücadeleyi başarıyla yürütmüştü. Çoğunluk Mustafa Kemal'i tutuyordu. Fakat ikinci grup denilen muhalefet çok tutucu ve gericiydi. Atatürk'ün devrimci niyetlerini seziyor, onu saf dışı edebilmek için fırsat kolluyordu. Başkumandanlık işinde bu iyice ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal'i destekleyen çoğunluğun büyük bölümünün ise, *iş devrime gelince,* onu ne ölçüde destekleyeceği şüpheliydi. Atatürk'ün yakın mücadele arkadaşı olan Rauf bile, halifeliğe karşı çıkmayı nankörlük olarak tanımlıyordu. 2 Aralık 1922'de 3 milletvekili masum görünüşlü bir yasa tasarısı önerdiler. Buna göre milletvekili seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırlan içinde doğmak, ya da başka yerden gelmişse, 5 yıl sürekli olarak seçildiği yerde ikâmet etmiş olması gerekiyordu. Bu tasannm yasallaşması, öncelikle Mustafa Kemal'i siyasetin dışına itecekti. Atatürk, sert bir konuşmayla tasannm gerçek amacını açıkladı. Artık devrimci niyetlerini belirtmekten kaçınmıyordu. Batı Anadolu'da yaptığı ve bir ayı aşan gezi sırasında İzmit'te yaptığı basın toplantısında şöyle konuştu: "İdare i maslahatçılıkla inkılap yapılamaz... İnkılabın kanunu mevcut kavaninin (kanunlann) üstündedir. Bizi öldürmedikçe bizim kafamızdaki cereyanı *boğmadıkça, başladığımız inkılab ı teceddüt kârane* (yenilikçi devrim) bir an bile durmayacaktır." 1 Nisan 1923'te TBMM dağılma ve seçim karan aldı.

Bir kısım yazarlarımız I. ve II. TBMM'yi karşılaştırarak, I.'yi canlı tartışma ortamı olduğu ve tutucu kesim temsil edildiği için somaki meclislerde daha "demokratik" bulurlar. Bir bakıma bu doğrudur, fakat bir başka görüşe göre, somaki meclisler daha devrimci olduklarından da demokratiktirler. Tutucular eşitliği (örneğin kadın erkek eşitliği), özgürlüğü (zihnin din ve şeriat kısıtlamalarından arınmış olması) reddettikleri oranda, onjann temsilinin ne ölçüde "demokratik" sayılabileceği çok su götürür.

8 nisanda Atatürk "9 umde"yi (ilke) ilan etti. Seçim bildirgesi niteliğinde olan bu umdelerde, egemenliğin ulusa ait olduğu vurgulandıktan soma aşarın kaldırılacağı, öğretimin birleştirileceği, askerlik süresinin kısaltılacağı gibi vaatler yer alıyordu. Seçimler ağustosta yapıldı. O ay Halk Fırka sı'nm kurulması yolunda çalışmalar başladı. 9 eylülde sonuçlandırıldı. 2 ekimde İtilaf kuvvetleri İstanbul'dan ayrıldılar. 13 ekimde Ankara'yı Türkiye'nin başkenti yapan yasa kabul edildi. Atatürk 24 eylülde cumhuriyete gitmek niyetini bir Viyana gazetesinin muhabirine açıkladı. 27 ekimde Fethi (okyar) hükümeti istifa etti. Yerine yeni bir hükümet oluşturmakta zorluk çekiliyordu, çünkü her bakanın tek tek TBMM tarafından seçilmesi gerekiyordu. Bu da bakanlar kurulu içinde uyum sorunları çıkarıyordu. Oysa cumhuriyet olunca başbakan bakan arkadaşlarını kendisi belirleyecek, dolayısıyla uyumsuzluk olasılığı azaltılmış olacaktı. İşte cumhuriyet, bir bakıma bu tür teknik zorluklan çözmek için pratik bir çare olarak getirilmiş gibidir. Saltanatın kal dınlması da bir bakıma Banş Konferansı'na çifte davetiye bunalımının bir çözümü olarak gözükmektedir. Oysa gerek saltanatın kaldınlmasının, gerekse cumhuriyetin ilanının ihtilalci, devrimci anlam ve önemi apaçıktır. Atatürk zaman

zaman bu adımların devrimci anlamını duyurmaktan geri kalmamakla birlikte, rastlantıların sağladığı fırsatlardan ya da pratik koşulların gereksinmelerinden de yararlanmayı ihmal etmemiştir. Böylelikle bu tarihsel adımlar herkes tarafından belki daha kolay sindirilebilmiştir.

29 Ekim 1923 günü 1921 Anayasası'nda gereken değişiklik kabul edilerek cumhuriyet kurulmuş oldu. TBMM reisi olan Mustafa Kemal oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçildi. Teşekkür konuşmasında "Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır" dedi. Böylece Almanya, Avusturya ve Macaristan'dan soma Türkiye de cumhuriyet oldu. Şu farkla ki onlar, yenilginin, bozgunun kapkara ortamında bunu seçtiler. Türkiye ise zaferin ve kurtuluşun parlak güneşi altında bu yola gitti. 1920'ler cumhuriyet düzenlerinin, demokrasinin Avrupa'da ilerleme yıllarıydı. 1930'lar ise Avrupa'da yobaz, ırkçı, hatta totaliter diktatörlüklerin gelişme yıllan olacaktı.

XXII. Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik

Halifeliğin Kaldırılması: Hilafetin yani halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili olarak birtakım gerekçeler gelir akla. Örneğin İslam bilgini El Maverdi'nin öne sürdüğü halifelik şartı olarak Kureyş kabilesine mensup olma koşulu. Osmanlı hanedanının Kureyş'le ilgisi yoktu. Örneğin halifeliğin beyhudeliği halifenin "Cihad ı Ekber" ilan etmiş olmasına karşın, bu Hicaz emiri Şerif Hüseyin'in Müslüman olmayan düşmanla bir olup Osmanlı askerine saldırmaktan alıkoymamıştır. Ama Halifeliğin kaldırılması için bence en önemli gerekçe, herhalde onun kısa zaman önce saltanatı da elinde tutan Osmanlı hanedanının elinde kalmış olmasıydı. Böylece halifelik cumhuriyet karşıtlarının saltanatı yeniden canlandırmak isteyeceklerin önemli bir toplanma ve dayanma noktası olmaya adaydı. Nitekim halifeliği kaldıran yasayla Osmanlı hanedanı sınırdışı edildi. Yani halifelik, öncelikle Osmalı hanedanını sınır dışı etmek için kaldırılmıştır. İkinci önemli gerekçe, bunun laikleşmenin bir gereği olmasıydı. Laiklik yönünde adım atılırken halifeliğin bunları onaylaması pek beklenemezdi. Onayladığı takdirde ise İslam âleminin dinsel başı olma iddiası dolayısıyla başka Müslüman ülkelerinden (bu arada yurtiçindeki tutucu çevrelerden de) şimşekler çekmesi kaçınılmazdı. Bu da bizi üçüncü gerekçeye getiriyor. Halifeliğin bütün İslam âlemi

nin başı olma iddiası dış ilişkilerde Türkiye'nin başına pek çok dert açabilecek bir durumdu. O sırada İran ve Afganistan dışında bütün Müslüman ülkeleri şu ya da bu biçimde sömürge durumundaydılar. Dolayısıyla İslam âleminin başı olmak demek, emperyalist devletlerin (İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, bir bakıma SSCB vb.) "içişlerine" karışma olanak ve olasılığı demekti. Bu da bu devletlerin buna karşılık Türkiye'nin içişlerine karışma hakkını kendilerinde görmelerine yol açacaktı. Oysa Atatürk, ihtiyatlı ve sağduyulu, ulusçu ve barışçı.dış siyasetiyle ne başka ülkelerin içişlerine karışmak, ne de onların Türkiye'nin içişlerine karışmasını istiyordu.

Kısa zamandaki gelişmeler halifeliğin devrim için nasıl bir tehlike odağı olabileceğini göstermişti bile. Muhalif basın okuyucularının dikkatini halifelik üzerinde topluyor, halife Abdülmecit tantanalı selamlıklar yapıyor, hükümetten ödeneğinin arttırılmasını istiyordu. Halifeliği kaldırırken Atatürk ordunun da düşünce ve desteğini almayı uygun gördü. 15 22 Şubat 1924'te İzmir'de yapılan savaş oyunları sırasında komutanların desteğini aldı. Halifelik 3 Mart 1924'te TBMM'nin çıkardığı bir yasayla kaldırıldı ve Osmanlı hanedanı smırdışı edildi. Atatürk devriminin üçüncü önemli temel taşı da yerini buldu. Bu üç devrim birbirini tamamlamakta, yeni devletin siyasal düzenini oluşturmaktadır. Aynı gün TBMM iki önemli yasa daha kabul etmiştir. Biri Tevhid i Tedrisat (Öğretimin Birleştirilmesi) Kanu nu'dur. Buna göre bütün Okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Ardından medreseler ye mahalle mektepleri kapatıldı. Ülkede artık tep tip eğitim yapılacaktı ve bu da laik eğitim olacaktı. Salt din adamı yetiştirmek için sınırlı sayıda imam hatip okulları ve İstanbul'da ilahiyat fakültesi bu

lunuyordu. Yapı ustası, tapu kadastro memuru yetiştirmek gibi amaçlarla kurulmuş az sayıda meslek okulları gibiydi imam hatip okulları... Ne yazık ki bugün imam hatip okullarının sayısı, ülkemizin imam hatip gereksiniminin çok ötesinde, neredeyse ortaokul ve liselere rakip ve koşut bir biçimde çoğalmış bulunuyor. Bunun Tevhid i Tedrisat Ka nunu'na ve laikliğe aykırı bir durum olduğu şüphesizdir.

Diğer yasa da Şer iye, Evkaf ve Genelkurmay vekâletlerini kaldırıyordu. Böylece Şer iye Vekâleti (Bakanlığı) yerine Diyanet İşleri Genel Müdürlüğü, Evkaf Vekâleti yerine Evkaf (Vakıflar) Genel Müdürlüğü kuruluyor, Genelkurmay da Savunma Bakanlığı'na bağlanıyordu. Birtakım bakanlıkların gene müdürlüklere dönüştürülmesi ilk bakışta fazla önemli gözükmeyebilir. Oysa genel müdürler siyaset belirlemezler, hükümetin belirlediği siyaseti uygularlar. Bakanlar ise Bakanlar Kurulu'na katıldıkları için hükümetin siyasetini, yani bütün bakanlıkların siyasetini belirlemede söz sahibidirler. Şer'iye Vekili, örneğin Türk dış siyasetinin de eğitim siyasetinin de oluşturulmasında söz sahibiydi. Diyanet İşleri Başkanı ise din siyasetinin oluşturulmasında bile doğrudan söz sahibi değildir. Görülüyor ki bu yasayla din adamlarının ve askerlerin hükümet içinde söz sahibi olmaları önlenmek istenmiştir. Bu bir laikleşme ve sivilleşme adımıdır.

Laikleşme Süreci: Burada laikleşme sürecini bütünleyen öbür adımlan da toplu olarak ele almak istiyorum. Türkiye'nin yeni siyasal düzeni nasıl üç adımda kurulmuşsa, laiklik de birçok adımları içeren bir süreç içinde gerçekleştirilmiştir. Halifeliğin kaldırılması ve onunla birlikte çıkan lan 2 yasadan sonra, 8 Nisan 1924 günü şeriat mahkemeleri kaldmldı. Bu mahkemeler ilkeldi ve adeta kadıdan iba

retti. 30 Kasım 1925'te tekke, zaviye ve türbeler kapatıldı. Bu yasayla tarikatların resmi varlığına son verildiyse de, gizli olarak kimileri bir ölçüde etkinlik gösterebildiler. Yasa hâlâ yürürlüktedir. Fakat bilindiği gibi tarikatlar bugün pek etkin ve canlıdırlar.

17 Şubat 1926'da Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu kabul edildi. Çok ufak birkaç değişiklik dışında, bu İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu'nun aynen çevirisidir. Böylece Türk toplumu bir anda şeriatı terk ederek çağdaş bir hukuk dizgesine kavuştu. Şeriat İslamiyetin doğuşunu izleyen süre içinde oluşturulmuş olan hukuk dizgesidir. Ana esaslarda aynı olmakla birlikte, mezheplere göre şeriat anlayışı ve uygulamaları hayli farklı olmuştur. Örneğin Sünnilikte 4 mezhep olup (Hanefi, Şafii, Maliki, Hambeli) bunların şeriat kuralları arasında farklılıklar vardır (bunlardan en özgür ve geniş olanı Hanefiliktir ve genellikle Sünni Türkler Hanefidir). Şeriat ilk oluştuğunda günün gereksinmelerine yanıt veren pek çok ilerici hükümler içeren bir dizgeydi. Ne var ki temelde ortaçağa aittir. Örneğin şeriatta 1) Kölelik kurumu kabul edilir. 2) Zina yapan kadınlar yan bellerine kadar gömülür ve taşlanarak öldürülür (recm), 3) Hırsızlann eli kesilir. 4) Erkekler 4 kadınla evlenebilir. Erkeğin "boş ol" demesiyle kadın boşanmış olur. Kadmm böyle bir hakkı yoktur. 5) Mirasta erkekler tam hisse, kadınlar yanm hisse alır. 6) Tanıklıkta erkeğin tanıklığı 2 kadmm tanıklığıyla eşit değerde sayılır. 7) Dayak bir tedip, yani edeplendirme aracı olarak kabul edilmiştir ve örneğin erkek, söz dinlememekte ısrar eden kansını dövebilir. Bu anlayışa göre dayak belli koşullarda "kötü" muamele değildir, bir eğitim aracıdır. Mahalle mekteplerinde kızılcık sopası ve falaka bugünkü okul sınırlarındaki kara tahta

ve sıralar gibi demirbaş, "pedagojik" araçlardandır.

Fakat Fıkıhta (İslam Hukuku) bile "kad tegayyürül ahkâm betebdilil zaman" (zamanın değişmesiyle hüküm de değişir) kuralı vardır. Nitekim Osmanlı'da, bildiğim kadarıyla, hiçbir hırsızın eli kesilmemiştir. Yalnızca 2 tane recm olayı vardır. 19. yüzyılda Osmanlı devleti Avrupa'nın ceza ve ticaret kanunlarım uyguluyordu. Ama II. Meşrutiyet bile medeni hukuk alanında şeriata dokunamamıştır. Bu alan şeriatın kalesi durumundaydı. 1917'de laikliğe yönelen Hukuk u Aile Kararnamesi, İttihatçılar iktidardan gider gitmez yürürlükten kaldırılmıştı (ama İttihatçılar köleliği, tümüyle kaldırmayı başarmışlardır). Medeni Kanun'un en büyük başarısı, Türk kadınını erkekle hemen hemen eşit kılmasıdır. Oysa şeriat, bütün ortaçağ dizgeleri gibi, kadını "eksik" görmüştür. Avrupa ortaçağında papazlar kadınların ruhu olup olmadığını tartışırlarmış. Kadın kafalı olur, ağzı laf yaparsa, cadıdır diye şüphe altına girer, cadı diye hüküm giyerse diri diri yakılırdı.

10 Nisan 1928'de anayasanın TC'nin dinini İslam diye açıklayan hükmü kaldırıldı. Nihayet 5 Ocak 1937'de laiklik, 6 oktan biri olarak anayasaya kondu. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin resmen laik olması Atatürk'ün ölümünden 2 yıl kadar öncedir. Cumhuriyet Halk Partisi laikliği 1927 yılı kurultayında benimsemiş, 1931 kurultayında temel 6 ilkeden biri haline getirmiştir. 1928 yılında bir komisyon İslamiyette reform yapmak için bir çalışma yapmışsa da Atatürk bunu benimsememiştir. Laikliği kabul eden İslamiyet anlayışı yeterince büyük bir reformdu.

Laiklik Nedir: Şimdi de laikliğin ne olduğunu görelim. Atatürk devriminin cumhuriyetle birlikte en önemli esaslarından biri laikliktir. Laiklik, din ve devlet işlerinin birbi

rinden ayrılmasıdır. Herhangi bir din, mezhep ya da tarikat devlet işlerine kesinlikle karışamaz, kendisi için bir ayrıcalık isteyemez. Devletin yasaları, uygulamaları bir dine ya da mezhebe göre olamaz. Devlet bütün din ve mezhepler karşısında tarafsız olacaktır. Öbür yönden, devlet de dine karışmamalıdır. Kural bu olmakla birlikte, devlet dine karışmak durumunda olabilir. Örneğin bir din ya da mezhep inananlarına insan kurban etmek ya da intihar etmek türünden şeyler yapmalarım buyuruyorsa, devletin bu tür bir uygulamayı önlemesi gerekir. ABD'de Christian Science adlı bir mezhep, İncil'den inanç ve duanın bütün hastalıklara çare olduğu anlamını çıkarmakta, dolayısıyla hekime başvurmayı gereksiz, hatta günah saymaktadır. Bu yüzden bu mezhepten birçok insan, tıbbın çare bulduğu basit hastalıklardan ölebilmektedir. Apandisit bunalımı geçiren çocuğunu hekime götürmeyi reddeden ana babaya, laik de olsa devletin müdahale edip çocuğu muhakkak bir ölümden kurtarması gerekir. Türkiye'de de devletin Sünni Müslümanların din işlerine bakan bir diyanet işleri başkanlığı örgütü kurmuş olması, devletin dine müdahalesi olmakla birlikte, bence bu gereklidir. Bu durumun iki yaran söz konusudur. Bir kez çoğunluğun inancı olan Sünni Islamiyeti denetleyerek, onun laikliğe aykın davranışlannı az çok önleyebilmektedir ya da önleyebilir. İkincisi, Diyanet İşleri Örgütü dağıtıldığı takdirde her mahallede, her köydeki camiyi ele geçirmek için nelere varabileceği belirsiz, gruplar, tarikatlar arasında büyük bir mücadele kapısı açılacaktır. Soma da camileri ele geçirememiş tarikat ya da gruplar mahalle ya da köylerde kendi camilerini yapmak için büyük kaynaklar seferber edeceklerdir. Almanya'daki camilerin durumu buna örnektir. Oysa şimdi camiler Diyanet'indir ve her Sünni

tarikat ya da grup bakımından "tarafsız" ibadethanelerdir. Tabii Diyanet'in işlevlerini yaparken başka mezhep ya da dinlere haksızlık sayılabilecek davranışları olmamasına dikkat edilmelidir.

Kimi şeriat yandaşları, laikliği Atatürk'ün İslamiyete yaptığı bir kötülük olarak algılamaktadırlar. Bu düşünceye katılmak olanaksızdır. Şeriat İslamiyeti ortaçağa, geri kalmış ülkelere bağlayan bir zincirdi. Bu zincirin Türkiye'de kırılmış olması, İslamiyete, çağdaş dünyanın, ileri ülkelerin dini olmak olanağını vermiştir. Şeriatın yürürlükte olmaması, Türkiye (ve diğer Müslüman ülkeler) için bir kalkınma, bir var olma sorunudur. Zira şeriat ya da şeriatçılar, kadını eve kapatmak istemektedirler. Oysa kadının kalkınma yansının dışına itilmesi, Türkiye'de nüfusun yansının kalkınma yansına katılmaması demektir. Tek ayakla yanşılabildiği görülmemiştir. Bu durumdaki Müslüman ülkelerin ileri, uygar ülkeler arasında yer alma umudu yoktur demektir. Bir de şu var. Kadının toplum hayatından soyutlanması, onun kültür düzeyinin de düşürülmesi demektir. Oysa erkek çocuklar dillerini (ana dili) analarından öğrenirler, babalarından değil. En önemli kültür aracı dilimizdir, en temel eğitim ananın çocuğuna dili öğretmesidir. 500 sözcük bilen ananın yetiştireceği erkek çocuk başka, 1500 sözcük bilen ananın yetiştireceği erkek çocuk başka olacaktır. Demek ki kadınların eve kapatılması, erkeklerin de düzeyinin düşmesiyle sonuçlanacaktır.

Laikliğin ikinci önemli yaran bütün dinler ve dinsel gruplar karşısında devletin tarafsızlığını sağladığı için iç banş ve huzurun güvencesi olmasıdır. Geleneksel Sünni Alevi karşıtlığını hafifletecek, ya da giderecek olan da budur. 1978 yılında Kahramanmaraş'ta çok kanlı olaylar olmuşta.

Kimi Müslüman Türk yurttaşları, başka Müslüman Türk yurttaşlarına saldırıp en hunhar biçimlerde onları öldürdüler. Kimi çevreler bunu bir sağ sol kavgası olarak sunmak istediler, fakat işin garipliği, sağcılar hep Sünni, solcular hep Alevi çıkıyordu. Anlaşılan bu, düpedüz bir Alevi Sünni kavgasıydı. Kavganın çıkabilmiş olması, devletin yeteri kadar laik, yani tarafsız olamamasmdandır. Bu kavgalar ne yazık ki ondan soma da yinelendi ve 1995 yılında dahi bu acı olay lan İstanbul'da yaşadık.

Laiklik konusuna son vermeden önce, kimilerince dile getirilmiş bulunan "laik devlet olur, laik insan (ya da Müslüman) olmaz" düşüncesi üzerinde durmak istiyorum. Bence bu yanlıştır. Laikliği kabul eden insan laiktir, aynı zamanda Müslüman da olabilir (ya da Hıristiyan). Türk devrimi sayesinde Türkiye'de bugün çok sayıda laik Müslüman, yani laikliği kabul eden Müslüman vardır. Söylemeye gerek yok ki, laik Müslümanların pek çoğu ibadetlerini eksiksiz yerine getiren insanlardır. Aydınlanma Devrimi yayıldıkça, sayılannm artması beklenebilir. Türkiye'nin dünyanın ön saf ülkeleri arasına girmesi de zaten buna bağlıdır. Büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Müslümanlıkta, öbür dünya dinleri gibi pek çok mezhep, pek çok tarikat vardır. Hepsi Müslümandır, ama her birinin özellikleri vardır. Özellikleri olmasa, biz şu mezhep ya da tarikattanız demezlerdi. Her mezhep ya da tarikatın, öbür mezhep ve tarikat lan Müslüman tanıması, onlan hoşgörmesi banş ve kardeşliğin, İslamiyetin bütünselliğinin bir gereğidir. İşte laik Müslümanlık da öbür tarikat ya da mezhepler gibi, dışlan mamalıdır. "Çok kanlılığı kabul etmiyorsun, faizi, laikliği kabul ediyorsun, sen Müslüman değilsin" demek bölücü bir tutumdur. Aynca İslamiyeti şeriata, dolayısıyla ortaçağa

bağladığı için İslamiyetin çağdaş toplumlara da yayılmasına engel olan, İslamiyet yararına olmayan bir tutumdur. Hıristiya misyonerleri de Müslümanları Hıristiyan yapmak için aynı mantığı kullanıyorlar. "Çok kanlılığı reddediyorsun, o halde Müslüman değilsin. Gel seni Hıristiyan yapalım" diyorlar.

XXIII. Devrim ve Karşıdevrim

1924 Anayasası: 1921 Anayasası İç Savaş ve Kurtuluş Savaşı günlerinde pratik zorunlulukları karşılamak üzere yapılmış bir anayasaydı.. Daha siyasal düzenin tam bir tanımlaması yapılmamıştı. Saltanat ve Halifelik kaldırıldıktan, Cumhuriyet kurulduktan sonra artık daha ayrıntılı bir anayasa yapmak gerekiyordu. Yapılan anayasa 1921 dizgesindeki güçler birliği anlayışını bir ölçüde sürdürmektedir. Meclis, hükümeti ya da bir bakanı her zaman düşürebilir. Meclisin 4 yıllık süre tamamlanmadan dağıtılması yetkisi yalnızca Meclisin kendisine verilmiştir. Temel hak ve özgürlükler tanınmıştır ama bunların yasayla düzenleneceği belirtilmiştir. (Sosyal haklara yer verilmiştir.) Fakat yasaların anayasaya uygunluğunu denetleyecek TBMM dışında bir organ, yani bir Anayasa Mahkemesi yoktur. En ilginç yönlerden biri, anayasanın ilk tasarısında yer alan, cumhurbaşkanlığı süresini 7 yıl yapan, ona TBMM'yi dağıtma ve başkomutanlık yetkilerini veren hükümlerin Meclis tarafından kabul edilmemesidir. TBMM her genel seçimden sonra (4 yılda bir) yeni bir cumhurbaşkanı seçer ve başkomutanlık TBMM'nin elindedir. Atatürk ısrar etseydi cumhurbaşkanlığı ilk taşandaki gibi düzenlenirdi herhalde. Anlaşılan, Atatürk'ün böyle bir ısran olmamıştır. Anayasa 20 Nisan 1924'te kabul edildi.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: Yeni Anayasa çok

partili bir siyasal yaşama olanak veriyordu. Nitekim, gidişten hoşnut olmayanlar bu olanaktan yararlanmak istediler. Bunların başında Atatürk dışında Amasya Askeri Örgütü'nün üyeleri, yani Karabekir, Rauf, Refet, Ali Fuat vardı. Rauf ve Refet tutucuydular. Karabekir ve Ali Fuat o denli tutucu değillerdi, ama yine de Atatürk'ün fazla ileri gittiğini düşünüyorlardı. Muhtemelen hepsi, bir zamanlar örgütte, milli mücadelede ağırlık sahibi oldukları günleri özlüyor ve şimdi kendilerini dışlanmış hissediyorlardı. Lozan'ın imzasının hemen ardından Rauf, kızgın olarak başvekâletten ayrılmıştı (kendisine Lozan'da Türkiye'yi temsil olanağı verilmemiş, Yunan tazminatı konusunda görüşü dikkate alınmamıştı). Zaferden sonra Karabekir 1. Ordu Müfettişliği, Ali Fuat 2. Ordu Müfettişliği görevlerine getirilmişlerdi. Kolordu komutanlan gibi, aynı zamanda milletvekilliği yapıyorlardı.

26 Ekim'de Karabekir, 30'unda Ali Fuat, müfettişlik görevlerinden istifa ettiler. Atatürk, kendisine karşı bir hareket başladığını anlayınca, orduyu siyasetten ayırmak istedi. Bunun için 7 KO komutanına başvurarak, milletvekilliğinden istifa etmelerini şahsen rica etti. 5 tanesi onun arzusuna uydu, 2 tanesi milletvekilliğini yeğledi. Sonra bu ikisinden biri yeniden orduya döndü. TBMM, askeri görevlerini devir ve teslim etmediklerini ileri sürerek Karabekir ve Ali Fuat'ı kabul etmedi. Onları dönüp devir teslim yapmak zorunda bıraktı. 17 Kasım'da Terakkiperver (ilerleme yandaşı) Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Fırkanın başkanı Karabekir, 2. başkanları Adnan (Adıvar) ve Rauf oldular. Genel Sekreter Ali Fuat'tı. Fırkanın Meclis'teki yandaşları 30 kadardı. 10 Kasım'da Halk Fırkâsı'nm adına "Cumhuriyet" sözcüğünü eklemesinden sonra (CHF), Terakkiperverler de aynı şeyi

yapmışlardı. Fırkanın programında "efkâr ve itikadat ı dini yeye hürmetkardır" ibaresinin bulunması, soyut olarak çok anlamlı olmayabilirdi. Ama fırka CHF'nin sağında yer aldığından ve daha tutucu başka fırkaların yokluğunda, her renkten bütün tutucular için bir çekim merkezi olması beklenebilirdi. Bu bakımdan fırkanın ilk şubesinin Urfa'da kurulması belki anlamlıydı.

Şeyh Sait Ayaklanması: 13 Şubat 1925'te Şeyh Sait Ayaklanması Genc'e (Bingöl) bağlı Piran'da başladı. Kısa zamanda Lice'ye yayıldı. İsyancılar bir yandan Elazığ'ı ele geçiriyor, bir yandan Muş Varto bölgesinde yayılıyorlardı. 7 Mart'ta Diyarbakır'a saldırdılar. Anlaşılan, ayaklanma Fethi Okyar Hükümeti'nce ilk önce basit bir asayişsizlik hareketi olarak algılanmıştı. Oysa isyancılar karşılarına çıkan ordu birliklerini yenilgiye uğratmışlardı. Şeyh Sait Nakşibendi tarikatına bağlı bir ağaydı ve aşiretler üzerinde nüfuz sahibiydi. Ayaklanma şeriat ve halifelik adına yapılıyordu. İşin bu denli ciddiyet kazanması karşısında Fethi hükümeti çekildi, yerine İsmet hükümeti kuruldu (3 Mart). Yeni hükümet ertesi gün hükümete olağanüstü yetkiler veren Tak rir i Sükûn Kanunu'nun TBMM'ye kabul ettirdi. İstiklal Mahkemeleri kuruldu, muhalif gazeteler kapatıldı. Geniş bir harekat sonucunda ayaklanma bastırıldı (31 Mayıs 1925). Elebaşlan yargılanarak idam edildiler. İsyanın bastırılması ardından Terakkiperver G.F. kapatıldı (3 Haziran).

Şeyh Sait ayaklanması dinsel, karşıdevrimci, feodal bir hareket görünümündedir. Kimileri bunun Kürtçü bir ayaklanma olduğu görüşündedirler. Ayaklanma Kürtler arasında çıkmış olduğuna ve Kürtçü hareket mütareke döneminde başlamış olduğuna göre (Kürt Teali 'Yükselme' Cemiyeti), ayaklanmada Kürtçe öğelerin bulunmuş olması beklenebi

lecek bir durumdur. Nitekim mahkeme, Kürt Teali Cemiyeti önderlerinden Seyyit Abdülkadir'in de işin içinde bulunduğunu saptamış ve ona idam cezası vermiştir. Fakat hareketin içinde ya da başında bazı Kürt ulusçularının bulunmuş olması, ayaklanmayı bir Kürt ulusal hareketi olarak nitelemek için yeterli değildir. Çünkü aşiret yapısının egemen olduğu toplumsal bir dokuda çağdaş demkratik yurttaşlık bilinci gerektiren bir ideoloji (ulusçuluk) pek söz konusu olmasa gerek. Hicaz'da Şerif Hüseyin'in ayaklanmasının ulusal bir ayaklanma sayılamayacağı gibi... Zaten, bildiğim kadarıyla ayaklanmada kullanılan şiarlar, ulusçu değil, din sel feodal şiarlardır.

Mete Tuncay'a göre Atatürk dönemini tek parti yönetimi kalıbına sokan gelişme, ayaklanmayı bastırmak için çıkarılan Takrir i Sükûn Kanunu'dur. Bence de bu önemli bir dönüm noktasıdır, ama 1925'te düzenin tamamen bu yönde kemikleştiğini söylemek zor olur. En azından 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, Atatürk'ün devrimi çok par tili dizge içinde yürütmek arzu ve umudunun onda 1920'li yıllar boyunca sürmüş olabileceğine işaret sayılabilir. Kimi yazarlar isyanda İngilizlerin rolünden söz ederler. Bunun mahkemede kesin bir biçimde saptandığını sanmıyorum. Ama bu gibi şeylerde kesin kanıt bulmak zaten kolay değildir. Muhakkak olan şey, Musul için İngiltere ile çekişme halinde olan Türkiye'nin ayaklanma dolayısıyla birçok yönden zor durumda kaldığıdır. Petrol kaynaklan dolayısıyla İngiltere'nin Musul'a çok önem verdiğini de burada hatırlamak gerekir.

Ayaklanmanın çıkmasından 4 gün sonra (17 Şubat) aşar vergisi kaldınldı. Bu İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen, CHF'nin de 9 umdesinde yer alan bir önlemdi. Kimile

ri, bu verginin devletin'en önemli gelirleri arasında olduğu
• nu, yapılan işin yanlış olduğunu söylerler. Teknik mali bir açıdan bu görüş doğru olabilir belki, fakat sanırım aşarın iltizam usulüyle toplandığını, bu usulün ise hep ince ve kaba çeşitli zulümlerle iç içe yürütülmüş olduğunu gözardı etmektedir. Tabii, iltizam yerine devlet, aşan kendi memurlan eliyle toplasaydı bu sakıncalar kalmazdı, ama o sıralar ve daha bir süre devletin aynı bir vergiyi bizzat toplayacak bir örgütlülük düzeyine erişmiş olduğu kuşkuludur. Dolayısıyla ve mali sonuçlan ne olursa olsun, âşann kaldınlmasını, köylüyü yüzyıllarca sürmüş büyük bir baskıdan kurtaran özgürleştirici bir hareket olarak selamlamak gerekir.

Şapka Devrimi: Atatürk, 23 Ağustos 1925'te yurt gezisine çıkarak Kastamonu'ya geldi. Başında şapka vardı. Çevresindekiler, kendileri de şapka giydikleri halde, bu durumdan rahatsız olmuşlar, kimileri şapkayı "şems (güneş) siperli serpuş (başlık)" diye tevil etmeye hazırlanıyorlardı. Oysa Atatürk İnebolu'da yaptığı konuşmada açık konuştu, "Bu serpuşun ismine şapka denir" dedi. 25 Kasım'da Şapka Kanunu diye bilinen yasa çıkanldı. Memurlar şapka giyecekti, fes yasaktı. O tarihten sonra fes ortadan kalktı, kentliler şapka, köylüler kasket giymeye başladılar. Şapka devrimi anlaşılması pek kolay olmayan bir devrimdir. Osmanlı toplumunda başlık, insanın dinini, hatta toplumsal mevkiini, yaptığı işi tanımlayan bir işaretti. Öldüğü zaman, başlığı tabutun baş ucuna konur, parası varsa mezar taşı o başlık biçiminde yapılırdı. Şapka Müslüman olmayanlara özgü bir başlıktı. II. Mahmut, Rumlann da benzerini giydiği fesi asker ve memurlara giydirdiği için, çok şimşek çekmiş, kendisine "gâvur padişah" diyenler çıkmıştı. Şimdi Atatürk buna benzer, hatta belki daha cesur bir adım atıyor

du. Bu adamı, önemli olanın topluma çağdaş kurumlan, insanlara çağdaş zihniyeti getirmektir diye, kılk kıyafetle uğraşmak biçimsel ve yüzeyseldir diye, "gardrop devrimi" diye eleştirenler olmuştur. Atatürk, 24 Ağustos'ta Kastamonu'da yapmış olduğu konuşmada "Medeniyet öyle bir kuvvetli ateştirki, onu bigâne (ilgisiz) olanlan yakar ve mahveder" demişti. Atatürk, Türkiye'yi yalnız kurumlar ve zihniyet olarak değil, görünüş bakımından da Avrupai yapmak istiyordu. Bu, basit bir taklit durumu değil, Türkiye'yi Sevr belasından uzak tutacak, Avrupa kamuoyuna, "Biz sizin gibi bir ülkeyiz, dolayısıyla sömürge olamayız, olmayız" iletisini en çarpıcı biçimde sunacak bir önlemdi. Çünkü ka muoylan başka bir ülkenin çok okul açtığım, çok fabrika kurduğunu kolay kolay algılamazlar. Oysa bir ülkenin simgesi haline gelmiş bir başlığı atıp, Avrupa'nın başlığını giymek, yabancı kamuoylanmn mutlaka dikkatini çekecek çok çarpıcı bir olaydır.

İki dünya savaşı arasındaki dönem, Milletler Cemiye ti'nin varlığına rağmen, emperyalizmin en azgın olduğu dönemdir. I. Dünya Savaşı'nm sonunda eski dünyada Avrupalı ve/ya da gelişmiş olmayıp da az çok bağımsız kalabilmiş birkaç ülke vardı: Etiyopya (Habeşistan), Türkiye, İran, Afganistan, Çin, Tayland. Afganistan ve Tayland, birincisi Rusya ve İngiltere, ikincisi İngiltere ve Fransa emperyalizmi arasında tampon ülkeler olarak ayakta kalabilmişlerdi. Öbür dördünden üçü iki dünya savaşı arasında ya da II. Dünya Savaşı arasında emperyalizmin çizmesi altında ezildiler. 1931'de Çin, Japon istilasına uğradı. 1935'te Etiyopya, İtalyan sömürgesi oldu. 1941 'de İran'ı SSCB ve İngiltere anlaşıp, biri kuzeyden, öbürü güneyden işgal ettiler. Türkiye bu badireden sağ salim kurtulduysa Avrupa'ya, "Biz

Avrupalıyız, sömürge olacak ülke değiliz" iletisinin başarıyla ulaştırabilmiş olmasının büyük payı vardır. Şapka devriminin de bu iletide önemli yeri olduğunu düşünüyorum. 1934'te Mussolini'nin emperyalist bir demeci Türkiye'de tedirginliğe yol açmıştı. Bunun üzerine hem İtalyan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı hem de bizzat Mussolini, Türk Büyükelçisi'ne, Türkiye'nin söz konusu demecin kapsamı dışında olduğunu, zira bu ülkenin bir Avrupa ülkesi olduğunu belirtmişlerdi.

Tabii şapka devriminin Türk kamuoyuna da bir iletisi vardı. Çarpıcı bir biçimde, Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olacağı, ortaçağdan (ya da yeniçağdan) son çağa geçilmekte olduğu anlatılmak istenmiştir. Nitekim buna, Sivas, Erzurum, Rize, Maraş'tabaşkaldıranlar olmuştur. Hatta şapkayı bayrak yaparak gizli bir karşıdevrim hareketi örgütlemeye kalkıştığı için, İskilipli Âtıf Hoca, İstiklal Mahkemesi'nce idama mahkûm edilmiştir.

Atatürk'e Suikast Girişimi: 1926'da Medeni Kanun'un kabul edildiği ve büyük önemi yukarıda anlatılmıştı. 1926'nm önemli öbür olayı Gazi'ye suikast girişimidir. Daha önce Milli Mücadele sırasında İngilizler Mustafa Sagir adında bir Hintli eliyle Atatürk'ü öldürmek istemişler, fakat plan meydana çıkmış ve Sagir idam edilmişti (1921). Daha soma Yunanistan'daki Ermeni komitacıları tarafından görevlendirilen Manok Manukyan yakalanıp idam edildi (1925). 1926'da suikast üç milletvekili tarafından örgütlendi: Ziya Hurşid (Lazistan), Şükrü (İzmir) ve Arifi (Eskişehir). Atatürk'ün 15 Haziran'da İzmir'i ziyareti sırasında, Kemeraltı'nda otomobiline bomba ve tabancalarla saldıracak olan suikastçılar, daha sonra Giritli Şevki'nin motoruyla Yunan adası olan Sakız'a kaçacaklardı. Atatürk'ün ziyare

ti bir gün gecikince, Şevki suikastı haber verdi. İşin içinde daha başkaları ve özellikle eski İttihatçılar vardı. Anlaşılan örgütleme işinde payı olmamakla birlikte, suikastın yapılacağından İttihatçı Cavit Bey'in dahi haberi vardı. Herhalde İttihatçılar, kendileri de demokratik ulusçu kafada olmakla birlikte, devrimin fazla ileri gittiğini düşünüyorlardı. Bir de ihtimal, kendilerinin devre dışı kalmış olmalarından hoşnut değillerdi. Ali (Çetinkaya) başkanlığındaki İstiklal Mahke , mesi kovuşturmayı geniş tuttu. Eski İttihatçıların dışında Terakkiperver önderleri de tutuklandılar. Başvekil İsmet bunu önlemeye çalıştı diye mahkeme onu da tutuklamaya kalkıştı. Sonunda mahkeme onların yakasını bıraktı. Ama 18 kişi idam edildi. Bunların içinde Cavit ve Dr. Nazım da vardı.

Beş suikast girişmi (Dördüncüsü Sisam'dan gelen Hacı Sami ve arkadaşlarının girişimi 1927'de yakalandılar. Beşincisi, Çerkeş Ethem'in arkasında bulunduğu sanılan, Suriye sınırında yakalanan 5 kişilik çete. 21 Ekim 1935) Türkiye'nin kurtuluşunda ve devriminde bu denli ağırlıklı bir payı olan bir önderi Türkiye ve Devrim düşmanlarının ortadan kaldırmak için hayli yoğun çaba harcadıklarını gösterir. Herhalde bu güvenlik sorunu yüzündendir ki, Atatürk, 19 Mayıs 1919'dan soma hiçbir yabancı ülkeye adım atmamıştır. İstanbul'a da ancak 1927'de gitmiştir.

1927'de Atatürk çok dikkat çekici bir şey yaptı. Samsun'a çıkıştan o güne kadar ki olayların kendi açısından hayli ayrıntılı bir tarihini yazdı. Böyle bir çalışma yaptığına göre Atatürk ihtimal bir dönüm noktasına gelindiğini hissediyor ve bir çeşit bilanço çıkarmak gereksinimi duyuyordu. Bol belgeyle desteklenen ve kısa zamanda yazılan bu metin, Nutuk diye tanınır, çünkü o yıl Ekim ayında CHF'nin II.

Kurultayı'nda günde altışar saatten 6 günde kendisi tarafından okundu. 1919 1926 dönemi tarihinin bir numaralı kaynağıdır. Nutuk'un sonunda Atatürk'ün "Gençliğe Hitabesi" yer alır ve burada Atatürk, Cumhuriyet'i gençliğe emanet eder. Buradaki gençlik hem yaşça, hem "başça" gençlik olarak anlaşılabilir ve sanırım devrimcilik anlamındadır. Hatırlanacağı üzere, 19. yüzyıl boyunca Fransız İhtilali'nden esinlenen devrimci hareketlere "genç" sıfatı yakıştırılmıştır. En ünlüsü Mazzini'nin başını çektiği "Genç İtalya" hareketidir. Soma, tabii "Genç Türkler" vardır ki iki kuşaktır: Namık Kemal kuşağı, İT kuşağı.

XXIV. Kültür Devrimi Ön Düzleme Geçiyor

Yazı Devrimi: Nutuk'un bir bilanço olduğunu ve belki bir dönüm noktası olarak düşünüldüğünü söylemiştim. Gerçekten, 1927'ye değin siyasal düzen kurulmuş, laikliğin temelleri atılmış ve geliştirilmiştir. Bundan soma Atatürk iç ve dış siyasetle ilgisini kesmemekle birlikte dikkatini kültür ve bir miktar da iktisat konuşuna çevirdi. Kültür devriminin ilk önemli adımı Arap harflerinin yerine Türk harflerinin getirilmesi olmuştur. Bu çok cesur ve bir bakıma şaşırtıcı bir gelişmedir. Türkler yazıyı kendi alfabeleriyle kullanmaya başladıktan (MS. 730) kısa bir süre soma İsla miyeti benimsemişlerdi. Bu arada kendi alfabelerini terk ederek Arap harflerini kullanmaya başladılar. 1000 yıl kadar Arap harflerini kullandıktan sonra bu alfabeden vazgeçilmesi, ilk bakışta garip gelebilir. Yakından bakınca, öyle olmadığı görülür. Harf devrimini *olanaklı kılan* etken, Osmanlı Devleti'nin okur yazarlığı çok küçük bir azınlığın işi olmaktan çıkarmak için pek az şey yapmış olmasıydı. II. Meşrutiyet'e rağmen okur yazarlığm 1918'de yüzde 5'i geçmediği tahmin edilebilir. 1927'de bu oran yüzde 10.7 idi. Bana öyle geliyor ki, Türkiye'de okur yazarlık örneğin yüzde 20 25 oranı dolaylarında olsaydı böyle bir devrim Atatürk'ün aklına gerçekçi bir tasan olarak pek gelmezdi.

Harf devrimini *olanaklı kılan* ikinci etken, her şeye rağ

men Osmanlı kitaplıklarını dolduran hatırı sayılır birikimin büyük ölçüde bir ortaçağ birikimi olmasıydı. Bu birikimin tarihsel bir değeri şüphesiz vardı, ama 20. yüzyıl için geçerliği hayli sınırlıydı. Gerçi Osmanlılar 19. yüzyılın ortalarından başlayarak bir ölçüde Batı kaynaklarından bir çeviri etkinliği göstermişlerdi. Fakat Osmanlıcamn çetrefilliği yüzünden birçok okur yazara bile bu çevirilerin pek yararı yoktu. Yazı dilinin yalınlaşması ve öz Türkçe olarak zenginleşmesi sonucu, bugün Atatürk'ün **Nutuk**'unu bile diploma sahibi de olsa, günümüzün Türk insanı anlamakta zorluk çekmektedir. Yukarıda harf devrimini olanaklı kılan dedim. Atatürk ve arkadaşları, yeni harfleri, Tank bin Zey yad'in İspanya'yı fethederken gemilerini yakması gibi, bir de Osmanlı kitaplıklanndaki ortaçağ birikimiyle ilişkileri koparmak için de istemiş olabilirler.

Üçüncü olarak, harf devrimini **yararlı kılan** bir etkeni sayabiliriz. Arap harfleri Türkçeye hiç uygun değildi. Çünkü Arapça sessizler bakımından çok zengin, sesliler bakımından hayli yoksul bir dilken, Türkçe sessizler bakımından Arapçaya göre hayli yoksul, ama sesliler bakımından çok zengin bir dildir. Örneğin Arapçada 2 çeşit t, 3 çeşit h, 4 çeşit z, 3 çeşit s, 2 çeşit k varken Türkçede bunlann yalnız birer çeşidi vardır. Arapçada ise yalnızca 3 sesli vardır: a, u, i. Onun için Arapçada sesliler, **Kuran** yazısı ve uzun "a" dışında, pek yazılmaz. Arapçada yalnız üç sesli olasılığı bulunduğundan bunun fazla bir sakıncası yoktur. Ama Türkçe Arap harfleriyle yazıldığında okuyucu için büyük zorluklar çıkabilir, çünkü sessizler arasına girebilecek sesliler için 8 olasılık vardır. Örneğin Arap harfleriyle Türkçe "gl" yazsak, okuyucu bunun gal, gel, gıl, gil, göl, gol, gul, gül mü olduğunu kestirmek durumundadır. Oysa Arapça olsa,

yalnız 3 olasılık vardır: gil, gul, gal.

Akla gelen dördüncü bir etken, ulusçuluktur. Türkçenin kendine özgü bir alfabesi olması istenmiş olabilir. Çinlilerin, yazılarının o denli zor öğrenilmesine rağmen, yazılanı değiştirmeyi düşünmemelerinde ihtimal bu etkenin payı vardır. Tabii Arap harflerini atmaksızm uyarlama yaparak Türkçeye özgü bir alfabe yaratılabilirdi belki, ama burada da bir Avrupa devleti olma kararının etkisini görebiliriz. Şu da var. Dilden Arapça ve Farsça sözcükler atılacaksa alfabeyi değiştirmek iyi bir yoldu. Çünkü Türk yazısıyla yazılınca Arapça ve Farsça sözcüklerin, sudan çıkmış balık gibi, yaşama olasılıkları galiba azalıyordu. (1929'da Arapça ve Farsça dersleri lise programlarından çıkarıldı.)

Harf devrimi için hazırlıklar 1928 başında başladı. Adalet Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) 8 Ocak'ta Ankara Türk Ocağı 'nda Latin harfleri konusunda bir konuşma yaptı. 24 Mayıs'ta uluslararası rakamların değişmesi için bir yasa TBMM tarafından kabul edildi. Bu bir ısınma hareketiydi. Atatürk bu devrimi başlatmak için İstanbul'u seçmişti. 4 Haziran'da İstanbul'a geldi. Ancak 21 Eylül'de Ankara'ya döndü. Yeni harfleri tanıtmak için bu sırada yaptığı gezileri de İstanbul'dan yaptı (Tekirdağ, Bursa, Çanakkale, Gelibolu; Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Şarkışla, Kayseri). 9 Ağustos gecesi Sarayburnu Parkı'nda harf devrimini, halka açıkladı. Dolmabahçe Sarayı'nda yeni alfabeyle ilgili, Atatürk'ün katıldığı çalışmalar yapıldı. Nihayet 1 Kasım'da TBMM yeni harflerle ilgili yasayı çıkarttı. 1 Aralık'tan başlayarak süreli yayınlar (gazete, dergiler), Ocak 1929'dan başlayarak kitaplar yeni harflerle basılacaktı. Yetişkinlere yeni yazıyı öğretmek için 1 Ocakl929'da Millet Mektepleri açıldı. 1936'ya değin çalışan bu okullardan 2.5

milyon insan diploma almıştır. Yazı devrimi büyük bir hızla gerçekleştirildi.

Çok Partili Siyaset Denemesi: 1929'da Atatürk Afet İnan in yardımıyla **Medeni Bilgiler** adındaki kitabı yazdı. Kitap Yurttaşlık Bilgisi derslerinde okutuldu. Afet İnan'm imzasıyla çıktı, ama somadan İnan'm 1969'da hazırladığı yeni basıma eklediği Atatürk'ün el yazılarından fotokopiler sayesinde, kitabın önemli bölümlerinin Atatürk tarafından yazılmış olduğu ortaya çıktı. Bu bölümlerden biri demokrasiyle ilgilidir. Atatürk'e göre demokrasi en iyi düzendir ve yükselen bir deniz gibi ortalığı kaplayacaktır. Cumhuriyet, demokrasinin en yetkin biçimidir ve yine demokratik bir düzen olan meşrutiyetten üstündür. Bu yazı çok önemlidir, çünkü günümüzde Atatürk'e yöneltilen eleştirilerden biri, 6 ok'tan birinin demokrasi olmamasıdır. 6 ok'tan birinin cumhuriyetçilik olduğunu, Atatürk'ün anılan düşüncesiyle birleştirince, eleştirinin geçersiz olduğu anlaşılır.

Atatürk, koşulların elverişsizliğine rağmen, 1930 yılında bu düşüncesini uygulamaya koydu.Çok partili bir dizge kurulacaktı. Kurulacak muhalefet partisinin karşıdevrimciler için bir umut kapısı olmaması için önlemler alınacaktı. Bu amaçla o sıra Paris'te Türkiye Büyükelçisi olan arkadaşı Fethi'yi (Okyar) görevlendirdi. İkisi ağustosta konuyu görüştüler ve Fethi'ye güven vermek için, Atatürk'le sözleşme yapar gibi, bir mektuplaşma oldu. Yine Fethi'ye güven vermek için, Atatürk bir bölüm CHF milletvekilinin ve kız kardeşi Makbule'nin yeni fırkaya girmesini istedi. Atatürk iki fırka arasında yan tutmayacağını söylüyordu. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nm ikinci adamı bireyci, klasik liberalizmi savunan Ahmet Ağaoğlu idi. Atatürk, devrimin tümüyle tartışma dışı olmasını, iktisadi konuların tartışılmasını isti

yordu. Nitekim, İsmet Ankara Sıvas demiryolunun açılışında (30 Ağustos 1930) yaptığı konuşmada, Cumhuriyet Halk Fırkası'nm "mutedil (ılımlı) devletçi" olduğunu söyledi. Serbest Fırka da hükümetin demiryolu yapma programını eleştiriyordu. Serbest Fırka, 12 Ağustos 1930'da kuruldu.

Yukarıda "koşulların elverişsizliğine rağmen" çok parti liliğe girişildiğini söyledim. Gerçekten de, bilindiği üzere, 1929 yılının Ekim ayında ABD ekonomisi büyük bir bunalıma girdi. İşsizlik ve sefalet aldı yürüdü, Avrupa'yı ve ardından bütün dünyayı etkisi altına aldı. Türkiye'de de ihracat adamakıllı düştü, çiftçi kesimi ve bütün Türk ekonomisi sıkıntıya girdi. İktisadi sıkıntılara düşen kimilerin gericilerin propagandalarına kolayca hedef olacakları açıktı. Kimilerine göre Atatürk'ün çok partili dizgeyi istemesi, iki parti arasındaki tartışmaların bunalım karşısındaki izlenecek siyasete ışık tutması içindi. Atatürk çok partili dizgeyi bu gerekçeyle de istemiş olabilir, ama ben Atatürk'ün esas gerekçesinin demokratikleşme olduğunu sanıyorum. Bu konuda daha sağlıklı bir sonuca ulaşmak için Atatürk çok partililik karan verdiği sırada dünya bunalımının ne ölçüde Türkiye'ye yansımış olduğunu araştırmak gerekir. Atatürk, Ağustos 1930'dan önce, muhtemelen 1929'da, çok partililik denemesine karar vermiş olmalıdır, diye düşünüyorum.

Serbest Fırka denemesi çok kısa zamanda bir felakete dönüştü. Bunalımdan etkilenenler ve gericiler büyük bir heyecanla fırkanın bayrağı altında toplandılar. Fethi'nin devrimden yana açıklamalan para etmiyordu. İzmir'e yaptığı *ziyaret, kanlı olaylarla noktalanan çılgınca gösterilere* vesile oldu. CHF yöneticileri olan bitenlerden ürkmüşlerdi. Bu gidişin nerelere varabileceğini kestiren Fethi ve arkadaşla

n, 17 Kasım 1930'da fırkayı kapattılar. Serbest Fırka ancak üç ay yaşayabilmişti.

Fırkanın kapatılmasından bir ay kadar sonra Fethi'nin korkulan gerçekleşti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nasıl Şeyh Sait ayaklanmasıyla noktalandıysa, Serbest Fırka işi de bir gericilik olayı ile noktalandı. Gerçi Fırka kapatılmıştı ama, Menemen olayında Serbest Fırka'nm da bir yeri olduğu anlaşılıyor. 23 Aralık 1930 günü, başlarında Derviş Mehmet olduğu halde, Nakşibendi tarikatına mensup bazı kişiler, Manisa'dan Menemen'e gelerek halkı bir camiden aldıkları yeşil bayrağın altına toplamaya kalkıştılar. Olay yerine gelen Yedek Asteğmen Fehmi Kubilay, gericiler tarafından vuruldu. Başını bıçakla kesip direğe diktiler, halka gösterdiler (ayrıca 2 tane bekçi öldürdüler). Olay bastırıldı, sıkıyönetim ilan edildi. Kurulan divan ı harp 28 kişinin idamına hüküm verdi.

Terakkiperver ve Serbest Fırka olaylan Devrim yapılırken ve belirli bir mesafe alınmadan çok partililiğin pek sağlıklı işlemediğini gösteriyordu. Zaten 1930'lu yıllar artık Avrupa'da demokrasi rüzgârlannm değil, dikta rüzgârlarının estiği bir dönem olacaktı. 1945'e kadar da II. Dünya Savaşı yıllandır. 1945'te yeniden demokrasi rüzgârlan esince Türkiye buna uygun davranmıştır.

Halkevleri ve Halkodaları: Atatürk'ün 1931 'de Halkevlerini ve Halkodalanm kurduğunu görüyoruz. Bu davranışın gerisinde Menemen olayının da etkisi olduğunu düşünüyorum. Menemen'de baş kesip sınğa dikme eyleminin ortaçağcıl vahşeti Atatürk'ü çok etkilemiş olmalıdır. Onun kültür konulanna bu tarihten sonra verdiği artan önem, kültürü gericiliğin çaresi, ilacı olarak gördüğünü gösterir gibidir. 10 Nisan 1931'de Türk Ocaklarının Olağanüstü Kurul

tayı örgütü dağıtma karan aldı. Bunun Atatürk'ten ve/ya da hükümetten kaynaklandığı şüphesizdir. Zira ocaklar tutuculuk odaklan olmaya yüz tutmuştu. CHP'ye devredilen ocaklar, 19 Şubat 1932'de Halkevleri (ve Halkodalan) olarak açıldı. 1950'ye geldiğinde Türkiye'de 478 Halkevi, 4322 Halkodası kurulmuştu. Halkevlerinin 9 etkinlik kolu vardı: 1. Dil, edebiyat, tarih 2. Güzel sanatlar 3. Temsil 4. Spor 5, İçtimai (toplumsal) yardım 6. Halk dersaneleri ve kurslar 7. Kütüphane ve yayın 8. Köycülük 9. Müze ve sergi. Türkiye'de okullann kitaplık, tiyatro, müzik alanlannda olanaklardan ne denli yoksun olduğu ve yetişkin nüfus için kültür merkezlerinin önemi düşünülürse, bu hareketin gerekliliği ortaya çıkar. Denebilir ki Halkevleri ve Halkodalan aydınlanma hareketini taşraya yayan merkezler olmuşlardır.

Tarih Çalışmaları: Kültür alanında Atatürk'ün ele aldığı bir konu da tarih idi. Hemen belirteyim ki, Atatürk birtakım tarih görüşleri benimsemiş, ya da özendirmiş, hatta ufak tefek tarih yazma denemeleri yapmış olsa bile, tarihçi değildir. O, öncelikle bir siyaset adamıdır ve bu kimliğiyle değerlendirilmelidir. Tarihle uğraştığı zaman da bunun siyaset düzlemindeki anlamı üzerinde durulmalıdır. Tarih, emperyalizmin elindeki en önemli ideolojik araçlardan biridir ve Sevr şokunu yaşamış bir Türkiye'nin bu konuya eğilmesi son derece doğaldır. Nitekim Enver Ziya Karal, bu dönem tarihçiliği için "savunma tarihçiliği" demektedir. Ermeni sayısına bakmadan "tarihsel haklara" dayanarak Doğu Anadolu'da az Ermenili koskocaman bir Ermenistan yaratmış, Rum sayısına bakmadan aynı biçimde Doğu Trakya'yı, İzmir Manisa Ayvalık bölgesini Yunanistan'a bağlamaya çalışmıştı emperyalizm. Bunun bir çaresi, Ermenilerden ve Rumlardan önceki Anadolul tarihini ele al

mak olabilirdi. Nitekim öyle yapıldı, Hititlerin Türk oldukları öne sürülerek, özellikle Hitit tarihine sahip çıkıldı. Bu, bir çeşit Anadolu'nun "manevi tapusunu" çıkartmak harekâtıydı. Avrupa'da kimi ülkelerde moda olan, ırkçılığı insanların kafatası özellikleri gibi fiziksel özelliklerine dayandırmak isteyen kuramlara karşın, Türkiye'de de fiziksel antropoloji çalışmaları başlatıldı. Türklerin uygar bir halk olmadıkları savma karşı Türklerin kökeni olan Orta Asya'nın tarihi ele alınarak, o bölgenin bir uygarlık kaynağı olduğu, hemen bütün insan topluluklarının oradan çıktıkları kuramı geliştirildi. Bu arada çoğu ya da tümü hayal mahsulü birtakım görüşler de üretildi. Hemen belirtelim ki, bu tür görüşler o sıralar Avrupa'da kimi yerlerde çok revaçtaydı ve zaten esin kaynağı da oralarıydı. Ayrıca, Atatürk psikolojiye çok önem veriyordu. Türklerin yüzyıllarca sürmüş yenilgilerinin, bir yeniden doğuş hamlesine izin vermeyecek bir düşkünlük duygusuna, bir aşağılık karmaşasına (kompleksine) yol açtığını görüyordu. Onun için "çalışmak" kadar "öğünmek", "güvenmek" gerektiği görüşündeydi. İhtimal bir miktar hayalin bir süre için de olsa aşağılık karmaşası zehirinin panzehiri olabileceğini düşünüyordu.

Bugün Türk tarihçiliği belli bir düzeye ulaşabilmişse, bunu önemli ölçüde Atatürk zamanındaki tarih hamlesine borçludur. Çünkü pek çok alanda olduğu gibi Osmanlı tarihçiliği hayli ilkel bir düzeydeydi. İlgi 2 noktada odaklaşıyordu: Osmanlı tarihi ve İslam tarihi. İslam tarihi de esas itibariyle İslamiyetin doğuşu ve 4 Halife döneminden ibaretti. Bunun dışındaki konular, örneğin Osmanlı öncesi Türk tarihi, Avrupa ve dünya tarihi hemen hemen tümüyle ihmal ediliyordu. Ayrıca yöntem olarak tarih; savaşlar ve

hanedanlar tarihi üzerinde odaklanıyordu. II. Meşrutiyet'te durumu düzeltmek için bir başlangıç yapılmıştı. Bu başlangıcın yoğun bir çalışma atılımına dönüşmesi Atatürk sayesindedir. 15 Nisan 1931 'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu. Daha sonra adı değişerek Türk Tarih Kurumu olmuştur. 8 Temmuz 1932'de 1. Türk Tarih Kongresi toplandı (ikincisi 1937).

Dil Devrimi: Şimdi de Dil Devrimi'ne bakalım. Bilindiği üzere, Osmanlıca Arapça ve Farsça sözcüklerle yüklü bir dildi. Divan şiir ve nesrinin birtakım örneklerinde o denli çok Arapça ve Farsça kullanılmıştır ki, bazan Türkçe bir sözcük bulmak için aramak gerekir. Osmanlıca büyük ölçüde yazılı bir dildi. Bir kez halkı okur yazar yapmak diye bir sorun olmadığı için Türk halkının büyük çoğunluğu Osmanlıcayı öğrenmek olanağından yoksundu. Dolayısıyla yalnız Türkçe biliyorlardı. Okumuş azınlık tabii Osmanlıcayı biliyordu ama, kadınları eğitmemek kural olduğu için, onların kızları ve kadınları da Osmanlıca bilmiyorlardı. Onun için kadınlar kendi aralarında, baba, kardeş, koca ve oğullarıyla zorunlu olarak Türkçe konuşuyorlardı. Böylece halkın büyük çoğunluğunun ve bütün kadınların cehaleti sayesinde Türkçe yaşadı. Yaşadı ama, kültür dili olamadı. 19. yüzyılın ortalarından sonra gazeteciliğin gelişmesiyle daha anlaşılır, daha yalın bir Osmanlıca başladı. 1897 Osmanlı Yunan savaşında Mehmet Emin (Yurdakul) "Türküm, dinim, cinsim uludur" diye yalın bir dil kullandı. II. Meşrutiyet'te de gelişmeler oldu (Selanik'te **"Genç Kalemler"** dergisi, Ziya Gökalp) ama örneğin Atatürk'ün Nutuk'ta (1927) kullandığı dil hayli çetrefildir. Türkçenin anlaşması, Osmanlıcadan kurtulması, büyük ölçüde 1930'lar da başlamış olup hâlâ devam eden bir süreçtir. 12 Temmuz

1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu, adı daha sonra Türk Dil Kurumu olmuştur. Kurumun ilk kurultayı 26 Eylül 1932'de yapıldı. Atatürk Türkçenin anlaşması işini çok benimsedi, hatta kısa bir süre için, bugün bile anlaşılması kolay olmayan, yalnız öz Türkçe sözcüklerden oluşan demeçler verdi, yazılar yazdı. Türk Dili Tetkik Cemiye ti'nin kurulmasının hemen ardından ezanın Türkçe okunması için girişimler başladı.

Dil Devrimi ya da onun 'aşırılıklarına' karşı pek çok şeyler söylendi ve yazıldı. Halkın bilmediği bir sözcük yerine halkın kullandığı ya da kolayca anlamım tahmin edebileceği sözcükler getirmek fazla itiraza uğramamakla birlikte, herkesin bildiği mektep, kitap, tatil gibi sözcüklere yeni karşılıklar önerilmesine tutucular çok karşı çıkmaktadırlar. Kuşaklar arasında, dede ile torun, hatta baba ile oğul arasında anlaşma olanaklarını kaldırarak Türk ulusunun bölünmek ve zayıf düşürülmek istendiği, altında komünistlerin bulunduğu gibi tuhaf iddialara değin varabilmektedir iş. Zaman zaman hükemetler de bu gibi görüşlere kendini kaptırmaktadır. Örneğin 1924 Anayasası'nm dili 1945'te arı laştınlmıştı. 1954'te Demokrat Parti iktidarı 1924 metnine geri döndü (böylece Anayasa, Teşkilati Esasiye Kanunu oldu). Daha soma da kimi dönemlerde TRT'de.bazı öz Türkçe sözcüklerin kullanılması yasaklanmak istenmiştir. Fakat ilginçtir, çoğu hükümetlerin öz Türkçeye ilgisiz hatta karşı olmalarına rağmen, anlama süreci bugün salt yazarların desteğiyle kendi kendine sürmektedir (12 Eylül 1980 darbesinden önce Türk Dil Kurumu'nun da katkısı önemliydi).

Dil Devrimi'nin gerekçeleri üzerinde kısaca duralım. Bir kez işin içinde bir halka yaklaşma arzusu yatmaktadır ki, demokratik bir düşüncedir bu. Tabii halkın bildiği Arapça

ya da Farsça sözcüklerin yerine başka sözcükler önermenin demokratik bir yönü olup olmadığı tartışılabilir. Başka bir gerekçe, saydam, duru su ibi berrak bir dil yaratma isteğidir. Unutmayalım ki, öz Türkçe yalnızca Osmanlıcalann karşılıklarını değil, Batı kaynaklı kavram ve sözcüklerin karşılıklarını bulmaya çalışıyor (kompüter yerine bilgisayar, enteresan yerine ilginç diyor). Böylece Türkçenin daha güzel, daha kolay anlaşılabilir olacağı, sanat, felsefe, bilimde daha üstün kafa ürünlerinin yaratılmasına yol açacağı umulmaktadır. Üçüncü bir gerekçe ulusçuluktur. Birçok Türk dillerinde yabancı sözcük bulunmasını istemiyorlar. Bu sözcükler ister Arapça, Farsça, ister İngilizce, Fransızca olsunlar, Türkçede kullanılmamalıdır. Hemen belirteyim ki bu düşünce genellikle sol ulusçulara, Atatürkçülere özgüdür. Sağ ya da tutucu ulusçuların genellikle öz Türkçe diye bir meraklan yoktur, hatta karşıdırlar buna. Dördüncü bir gerekçe, Osmanlıcadan kurtularak Doğu yani ortaçağ uygarlığı ile bağlan daha kolay koparabilmek umududur. Herhalde tutuculann karşıtlığı da bundan kaynaklanıyor.

Atatürk tarih ve dil çalışmalanna çok önem vermiştir. Her iki kurumu da bir devlet dairesi olarak değil, tamamen bağımsız dernek statüsünde kurmuş olması dikkat çekiyor. Yani hükümetlerin iki kuruma herhangi bir kanşma olanağı yoktu. Aynca, Atatürk, servetinin gelirini bu iki kuruma vasiyet etmiştir. Her iki kurum da Atatürk'ün bu güvenine layık olmuşlar, süreli yayın ya da kitap olarak pek çok yapıt yayımlamışlar, birçok çalışmalann yapılmasını örgütlemişler ya da önayak olmuşlardır. Uluslararası düzeyde saygınlık kazanmışlardır. Yazık ki, 12 Eylül 1980 askeri darbesini yapanlar her iki kurumu 'devletleştirmişler' ve Atatürk'ün gelirini bu devlet dairelerine tahsis etmişlerdir. Bu

nun kurumların haklarına ve Atatürk'ün vasiyet hakkına bir saldırı sayılabileceği bence pek su götürmez. Anlaşılan, o hükümet Dil Kurumu'nu devletleştirerek öz Türkçeleşme sürecim durdurmak, kendi Tarih Kurumu'nu da Atatürkçülük yerine resmi ideoloji haline getirmek istediği "Türk İslam Sentezinin" üretici destekçisi haline getirmek istiyordu. Ama bunu başarabildikleri pek söylenemez.

Atatürk döneminde tiyatronun ve Batı müziğinin de gelişmesi için birçok girişimler oldu, çünkü Türkiye'nin hiçbir alanda Avrupa'dan, Batı'dan geri olmaması amaçlanıyordu. 1 Kasım 1924'te Ankara'da Musiki Muallim Mektebi açıldı. Müzik öğrenimi yapmaları için bazı gençler Avrupa'ya gönderildiler. Ünlü Alman ve Macar bestecileri Hindemith ve Bartok'un kılavuzluğunda 6 Mayıs 1936'da Ankara'da Devlet Konservatuvarı kuruldu. Konservatuvarın tiyatro ve opera bölümlerini kurmak üzere Almanya'dan Cari Ebert gelmiştir. Konservatuvar mezunları 1940 1941 'den başlayarak tiyatro ve opera temsilleri vermeye başladılar. Bale bölümü 1949'da açılmıştır. Konservatuvarın 1941 mezuniyet töreninde Hasan Ali Yücel, Devlet Konservatuvarı nm bağrından doğmakta olan "Türk Hümanizmasımn yepyeni bir safhasını" selamlıyordu.

Üniversite: 1827'de Tıbbiye'nin kurulmasıyla Osmanlı Devleti'nde Batı örneğinde yüksekokullar başlamıştı. Araştırmayı ve temel bilimleri de kapsayacak biçimde çeşitli yükseköğrenim dallarının üniversite olarak bir araya getirilmesi düşüncesi yok değildi. Fakat bu yöndeki girişimler sürdürülemedi. Zaten yükseköğretim kurumlan daha çok bir meslek öğrenme yeri olarak görülüyordu. Süreklilik kazanacak girişim 1900'de yapıldı. İstanbul'da Darülfünun kuruldu. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kurulduğu

1944'e değin bu, ülkenin tek üniversitesi olarak kalacaktı. (1946'dan önce Ankara'da bir fakülteler vardı, ama bunlar o yıla değin üniversite olarak birleştirilmemişti.) Darülfünunun birçok bakımdan yetersiz kaldığı düşünüldüğü için Albert Malche (Malş) adında bir İsviçreli uzmana bir inceleme yaptırıldı. Malche gördüklerini eleştirici bir yaklaşımla yazanağına yansıttı. 30 Ocak 1933'te Almanya'da Flitler'in önderlik ettiği Nasyonal Sosyalizm (Nazi) hareketi iktidara geldi. Bütüncül (totaliter) ırkçı ideolojisine uygun olarak, üniversitelerde kendisine aykırı gördüğü bilim adamlarını (Yahudi, solcu, demokrat) bilimsel değerlerini hiç düşünmeden tasfiye etmeğe başladı. Türkiye, bu durumdan yararlanarak, 31 Mayıs 1933'te Darülfununu kapatan ve İstanbul Üniversitesi'ni açan bir yasa çıkarttı. Bu yapılırken 151 öğretim üye ve yardımcılarından 59'u kalmış, gerisi üniversite dışında bırakılmıştır. (Bildiğim kadarıyla bu biçimde işsiz kalanların büyük bir bölümüne devlet iş bulmuştur.) Aynı zamanda 142 Alman öğretim üye ve yardımcısı Türkiye'ye getirildi. Bunların uzmanlık alanları çok farklıydı. İçlerinde zoolog, Sümerolog, hukukçu, felsefeci, iktisatçı, fizikçi, tıpçı, vb. gibi pek çok alanda uzmanlar vardı. Pek çoğu dünya çapmda bilim adamlarıydı. Bu sayede belki de o sırada dünyanın en güçlü "Alman" üniversitesi, Türkiye'de kuruldu. Hemen hemen hepsi 1945'e değin, az bir bölümü ondan soma da, Türkiye'de kaldılar. Kendilerine şart koşulduğu üzere, kısa zamanda Türkçe öğrenerek, tercümansız ders vermeğe başladılar. Bugün Türk üniversitelerinin sahip olduğu düzeye tartışılmaz derecede önemli bir katkıları olmuştur.

XXV. Siyaset ve İktisatta Gelişmeler

Dergiler ve İdeoloji: Atatürk'ün, Serbest Fırka denemesinin başarısızlığı karşısında iki türlü davranışa girdiğini görüyoruz. Bir tanesi tek parti yönetimini pekiştiren davranışlardır. Örneğin, Türk Ocaklarının kapanması ve Halkevi ve Halkodalanmn CHP'ye bağlanması, Mason localarının kapatılması (1935), CHP 3. Kurultayının Atatürk'ü "Daimi Umumi Reis" ilan etmesi. Öte yandan, çok partililikle sağlanamayan çok sesliliği yayın hayatında sağlamak için girişimler görüyoruz. **Kadro** dergisi (Ocak 1932'den Ocak 1935'.e değin) bunlardan biridir. Dergiyi İsmail Hüsrev Tökin, Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Burhan Belge, Vadet Nedim Tör çıkarıyorlardı. Bunlardan Tökin, Aydemir, Tör eski komünistlerdi. Aydemir, Milli Mücadele sırasında Nâzım Hikmet, Vâlâ Nurettin'le Moskova'da komünist kadrolar yetiştirmek için açılmış olan uluslararası bir üniversitede okumuştu. Türkiye'ye geldikten sonra **Aydınlık** adlı komünist dergide çalışmış ve bu yüzden hapis cezası almıştı. Daha sonra affedilmiş ve memur olmuştu. **Kadro** Kemalizme özgü bir ideoloji geliştirmek istiyordu. Ona göre dünyadaki temel çelişki, Marksizmin ileri sürdüğü gibi, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki çelişki değildir. Temel çelişki gelişmiş, zengin ülkelerle yoksul, gelişmemiş ülkeler arasındadır. Gelişmiş,

sömürgeci ülkeler, yoksul, sömürge ülkeler sömürerek, kendi işçi sınıflarına bir sus payı verebilmektedirler. Emperyalist ülkelerle sömürülen ülkeler arasındaki çelişkiyi çözecek olan, ulusal kurtuluş hareketleridir. Bunun da modeli Türk Kurtuluş Mücadelesi, Kemalizmdir. **Kadro**'nun savunduğu ikinci önemli tez, devletçiliktir. Türkiye'de sınıf çelişkileri henüz gelişmemiştir, fakat kapitalizmin serpil mesiyle bu çelişkiler ortaya çıkacaktır. Kemalizm, bu çelişkilerin yol almasını devletçilik siyaseti uygulayarak önleyebilirdi.

Başka bir dergi, Ahmet Hamdi Başar'm **Kooperatif** dergisidir (Haziran 1932'den Mayıs 1934'e değin). Başar 20'li yıllarda İstanbul'daki Müslüman işadamlarını örgütlemeğe çalışmış, Türkiye'nin toplum yapısı ve gelişme stratejileri konusunda özgün görüşleri olan bir kişiydi. Farklı yaklaşımları yüzünden her dönemin iktidarlannca fazla rağbet görmemiş biriydi. Daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları arasında bulunmuş, fakat orada da tutunamamıştır. **Kooperatif,** kooperatifçiliği ve köylü çıkarlarını savunuyordu. Sanayileşme uğruna köylüler sömürülmemeliydi. Çünkü yerli sanayiyi yüksek gümrüklerle dış rekabete karşı koruyalım denirken, niteliksiz ve pahalı yerli mallar, Türkiye'de en büyük müşteri kitlesi olana köylülerin sırtına binen bir sömürü oluyordu.

Üçüncü bir dergi Hüseyin Cahit Yalçın'm Ekim 193 3'ten 1940'a kadar çıkardığı **Fikir Hareketleri** dergisiydi. Bu dergi o yıllarda bütün dünyada ve özellikle Avrupa'da liberal demokrasi, sosyalizm, komünizm ve faşizm (nasyonal sosyalizm de faşizmin bir türüydü) arasında cereyan etmekte olan kıran kırana ideolojik mücadeleyi yansıtmaya çalışıyor ve liberal demokrasinin yandaşlığını yapıyordu. Bu

mücadele Türkiye'de de cereyan etmekteydi. Bu üç dergi ve günlük gazetelerdeki yazılarla liberalizmi savunan Ahmet Ağaoğlu arasında sert tartışmalar oluyordu. Türkiye'de, özellikle gençlik arasında, bu akımlara kapılanlar vardı. Onun için Kemalizmi bir ideoloji olarak sunmak gereksinmesi duyuluyordu. 10 Mayıs 1931'de yapılan CHF'nin 3. kurultayında 6 ok benimsendi. 1931'de CHF'nin genel sekreterliğine gelen Recep Peker, 1932'de İtalya'yı ziyaret etti. Atatürk'ün genel sekreterliğini yapan Hasan Rıza So yak'm anılarına göre, Peker faşist partiden çok etkilenmiş ve dönüşünde CHF'yi onun biçimine sokacak bir tüzük ve program değişikliği tasarısı hazırlamış. Öneri İnönü tarafından da okunduktan soma Atatürk'e gelmiş, o da "saçma" bularak kabul etmemiş. Yıllarca CHP saflarında çalışmış olan Hıfzı Oğuz Bekata 1933 yılında "gençlik dergisi" niteliğinde **Çığır** adında bir dergi çıkarmaya başlamıştı. Da ' ha ilk sayısından CHP'nin bir gençlik örgütü kurması gerektiğini savundu. Bu düşüncenin bütüncül ülkelerden esinlendiğini söylemek abartma olmaz. Nihayet CHF 1935 yılı kurultayında gençlik örgütü kurmayı kabul etti . Fakat alınan karara rağmen, böyle bir örgüt kurulmadı.

Görülüyor ki Avrupa'yı kasıp kavuran ideolojik mücadele karşısında CHF zaman zaman, kendini korumak için ya da bütüncül (totaliter) ideolojileri çekici bulduğu için bu yöne eğilimler göstermiş, fakat yine de kapılmamıştır. Bu kapılmamada en önemli etkenin bizzat Atatürk'ün kendisi olduğu anlaşılıyor. **Kadro** dergisinin 1935'te kapanmasının öyküsü de ilginçtir. **Kadro** demokraisye, bireyciliğe karşı bir dergiydi ve bunu Kemalizm adına savunuyordu. Atatürk, sözü edilen tarihte Yakup Kadri Karaosmanoğlu'yu çağırıp, derginin artık çıkmamasını istedi. Romancımız,

Arnavutluk'a elçi atandı. Herhalde Atatürk bu dergiden hoşlanmamıştı. Bütüncülüğü yanında, Türk Kurtuluş Savaşını sömürge ülkeleri için bir model olarak öne sürmesi de, hep ihtiyatlı bir dış siyaset gütmekten yana olan Atatürk'ün hoşuna gitmemiş olabilir. Burada bir duruma daha değinmemiz gerekir. 15 Haziran 193 6'da Atatürk Recep Peker'in CHF'deki genel sekreterlik görevine son verdi. Bundan sonra Dahiliye vekillerinin kendiliğinden CHF Genel Sekreteri, valilerin de CHF il başkanları olması uygulaması getirildi. Gerçi bu, kimilerine belki yetkeciliğin (otoriterliğin) bütüncüllüğe varan bir derecesi olarak görünebilirse de, aslında tam tersine, devletin partiyi yutması olarak yorumlan malıdır. CHP tarihçisi ve parlamenteri Fahir Giritlioğlu'nun da yorumu bu yöndedir. Yani, bütüncül düzendekinin tersine, devlet partileşmiyor, parti devletleşiyor (bürokratikleşi yor) ve böylece etkisini yitiriyordu. Bütüncül düzenlerde parti hem halkın, hem devletin içinde yaygın olarak örgütlenmiş ve egemen durumdadır. Oysa Atatürk döneminde CHP'nin örgütlenmesi, bazı yörelerde, düpedüz yok denecek denli zayıftı.

Kadm erkek eşitliğine verilen önem Atatürkçülüğün faşizme olan mesafesini gösteren başka bir göstergedir. Faşizmin ülküsündeki kadın öncelikle ev kadını ve anadır. "Oysa cumhuriyet, ilk kadın avukatı (1927), yargıcı (1930), ilk kadın belediye meclisi üyesini, ilk kadın doktor, diş hekimi (1926), pilot, diplomat (1932), milletvekilini büyük iftihar ve sevinçle gazetelerle duyuruyordu. 1934'te Türk kadınına seçme ve seçilme hakkı tanındığında, Avrupa ülkelerinin büyük çoğunluğu (bazı köklü demokrasiler dahil) bu hakkı tanımaktan henüz uzak bulunuyorlardı. Bu sayede bugün Türkiye, meslek hayatına girmiş kadın sayısı bakı

mmdan sanıyorum birçok gelişmiş ülkeden daha ileri bir noktadadır. 1935 seçimlerinde TBMM'ye 18 kadın milletvekili seçilmişti.

25 Ekim 1937'de İnönü başbakanlıktan istifa etmek durumunda kaldı. 1925 'ten beri sürekli olarak bu mevkii işgal eden İnönü, 1923 4'te bir yıl kadar yine başbakanlık yapmıştır. Türkiye emperyalizme karşı bir varolma mücadelesi vermiş olduğuna göre I. ve II. İnönü zaferlerinin, Mudanya Bırakışması ve Lozan Barışı'nm mimarının Cumhuriyetin siyasal kadroları içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olması bir bakıma doğaldı. Şevket Süreyya Aydemir'in ünlü formülüyle Atatürk "tek adam" ise, İnönü de "İkinci adam"dı. Bu kadar uzun yıllar birlikte çalışabilmiş olmaları, aralarında olağanüstü bir uyumun varlığına işaret sayılabilir. Bununla birilkte, ikisi arasında bazı önemli noktalarda görüş ayrılıkları da yok değildi. Bazen dış siyaset konularında, bazen de iktisat siyaseti konularında (İnönü Atatürk'ten biraz daha devletçiydi) sürtüşmeleri oluyordu. Uzun yılların birlikteliği ilişkilerini belki yıpratmıştı. Atatürk'ün yaklaşan ağır hastalığı da sinirlerini bozmuş olabilirdi. Sonuç olarak yollan aynldı, başbakanlığa Celal Bayar geldi. Atatürk'ün ölümüne değin bir yıl kadar başbakanlık yaptı. Onun ağır hastalığı (siroz) nedeniyle 1938 yılında devlet işleriyle eskisi gibi meşgul olmadığını kabul edebiliriz. Hızla eriyen enerjisinin en büyük bölümünü herhalde Hatay sorununa ayınyordu. Bazı hastalık belirtilerinin daha 193 6'da başladığı anlaşılıyor.

Dış Siyaset: Burada Atatürk döneminin dış siyasetine ana hatlanyla değinelim. "Yurtta sulh, cihanda sulh" sözü ilk kez 1931'de ortaya atıldıysa da, Atatürkçü dış siyaset hep bu çizgide olmuştur. Tam bağımsızlık elde edilinceye

değin zorunlu olarak "yırtıcı" olan dış siyaset bu hedefe vardıktan sonra, tam barışçıl bir dış siyasettir. Musul sorunu dolayısayla İngiltere ile çok bozuk olan ilişkiler, bu sorun aleyhimizde çözülmesine rağmen, 1926'dan başlayarak bu ülkeyle dostluk kapısının açılmasına engel sayılmamıştır. Hatta 1936'da İngiliz Kralı VII. Edward'm Atatürk'e resmi olmayan bir ziyaret yaptığını görüyoruz.

Komünist olmasına rağmen SSCB ile ilişkiler, Kurtuluş Savaşı, 1921 Mosokva ile 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmaları ekseninde yakın bir dostluk havası içinde sürdürülmüştü. 1932'de Türkiye Milletler Cemiyeti'ne (MC) girerken SSCB'ye, bunun dostluk siyasetini etkilemeyeceği konusunda güvence verilmişti. Zaten SSCB de MC'ye karşı olumlu bir tutuma girmiş bulunuyordu. (1943'te üye oldu). İki dünya savaşı arasındaki dönemde Akdeniz bölgesinde en çok İtalyan yayılmacılığından korkuluyordu. Bu korku yüzünden Türkiye ile Yunanistan bile birbirlerine yaklaştılar. 1930 yılında Venizelos Ankara'ya gelip Atatürk'le görüştü. 1934'te Türkiye, Romanya, Yunanistan, Yugoslavya arasında Atina'da Balkan Antantı imzalandı. (Bulgaristan, Neuilly antlaşması dolayısıyla hoşnutsuzlar safında bulunuyordu. Bununla birlikte Türkiye ile iyi ilişkileri vardı.) Her yanda savaş bulutları ortalığı kaplayınca, Boğazlar'm askersizleştirilmiş kalması daha da bir haksız görünüyordu. Türkiye, 1936'da Lozan'da getirilmiş olan Boğazlar'la ilgili düzenin yeniden gözden geçirilmesini istedi. Aynı yıl İsviçre'nin Montrö (Montreux) kentinde toplanan Konferans yeni bir antlaşma hazırlayarak, Türklerin Boğazlar'ı savunma ve buradaki egemenlik haklarını kabul etti. Boğazlar Komisyonu kaldırıldı.

Hatay Ankara Antlaşmasına göre Türkiye dışında kalmış

tı. Ama burası Misak I Milli sınırlan içindeydi ve nüfusun çoğunluğu Türktü. Onun için burada Suriye'den ayrı ve Türkleri gözeten özel bir yönetim kabul edilmişti. 1936'da Fransa, Suriye ve Lübnan üzerindeki mandasına son verince, Hatay'ın durumu belirsizleşti. Türkiye, Milletler Cemi yeti'nden Hatay'ın kendi yazgısını belirleme hakkının tanınmasını istedi. Bunun üzerine seçim yapmak için bir süreç başladı. Yapılan seçimler sonunda, 2 Eylül 1938'de bağımsız Hatay Devleti kuruldu. Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, Başbakan Abdurrahman Melek oldu.

23 Haziran 1939'da Fransa ile yapılan antlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kabul edildi.

İktisat Siyaseti: Şimdi de Atatürk döneminin iktisadi alanda yaptıklanm görelim. Alt dönemlere bakmadan önce dönemin genel özelliklerine işaret edelim. Birincisi, devletçilik ilkesi somadan ortaya atılmakla birlikte, ondan önce de, özel kesimi özendirmek ve desteklemek üzere devletin hep önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Örneğin 28 Mayıs 1927'de TBMM bir Teşvik i Sanayi Kanunu kabul etti. 1929'a değin gümrükler dondurulmuş olduğu için, yabancı mallara karşı yerli mallara, sınırlı bir koruma sağlanabiliyordu. Ama yerli özel sanayi kredilerle desteklendi. 26 Ağustos 1924'te bu amaçla, Hint Müslümanlannın Milli Mücadeleyi desteklemek için gönderdikleri paralardan da yararlanarak İş Bankası kuruldu. Osmanlı'dan kalan devlet fabrikalanm örgütlemek üzere 1925'te Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu. Şeker fabrikalannm yapımı için 1925'te bir yasa çıkanldı. Bu sayede şeker fabrikaları yapılmaya başlandı. Aynı zamanda ve devletçilikten önce, bir hayli dokama fabrikasının kurulduğun görüyoruz. Bunların da devletçe desteklendiğini varsayabiliriz. 1929'dan sonra

devlet gümrük vergileri yoluyla yerli sanayiye (ister özel, ister devletin olsun) daha etkili bir koruma sağlamıştır.

Dönemin ikinci önemli özelliği, bu süre içinde sürekli yabancı yatırımları devletleştirme siyasetinin güdülmesidir. Bugün Türkiye yabancı sermaye arayan bir devlet olduğu için o dönem hükümetlerinin bu tutumu bize şimdi garip gelebilir. Unutmamak gerekir ki, emperyalizm, Sevr ile Türkleri sömürge halkından daha kötü bir duruma düşürmeye kalkışmıştı. Lozan'dan soma emperyalizmin azgınlığı devam ediyordu. Cumhuriyetin yöneticileri biliyorlardı ki yabancı yatırımlar o devletin sömürgeci niyetlerinin bir köprübaşısıdır. Onun için yabancı demiryollarını, rıhtımları, su, elektrik, havagazı gibi kent hizmetine yönelik yatırımlarını sırası geldikçe, fırsat çıktıkça devletleştirmişler dir. Dünya iktisat bunalımı da devletleştirme için uygun bir ortam sağlamıştır.

Üçüncü özellik demiryolu yapımına verilen önceliktir. Devlet çok kıt kaynaklarının çok önemli bir bölümünü demiryolu yapımına ayırmıştır. 1923'te 3350 km. demiryolu varken, 1939'a gelindiğinde bu şebekeye 3000 km.'den fazla demiryolu eklenmiştir. Ankara Kayseri Sıvas Erzurum, Samsun Sıvas, Zonguldak Ankara, Sıvas Malatya Fevzi paşa, Malatya Diyarbakır, Balıkesir Kütahya, Kayseri Ulukışla hatları yapılmıştır. Bugün ülkemiz II. Dünya Savaşı'ndan soma önceliği hemen tümüyle karayollarına verilmiş ve şimdi demiryollanmız çağdışı duruma düşmüştür. O dönem demiryollarına öncelik vermiştir, çünkü trenlerin yakıtı Türkiye'de bulunan kömürdü. Karayollarına öncelik vermek, petrol gereksinmesini artıracağından, dışa bağımlı bir ekonomi yaratır ve savaş zamanında ciddi sorunlar çıkarırdı. Ayrıca, bir düşman istilası karşısında demiryolunu

tahrip ederek, onun demiryolundan yararlanmasını önlemek, karayoluna göre daha kolaydı. O dönemde bunlar hep düşünülüyordu. Kısa süre soma II. Dünya Savaşı'nm çıkması bu hesapların ne denli isabetli olduğunu göstermiştir. Sözü edilen önlemlerin genel bir savaş dışında, salt Türkiye'yi hedefleyen emperyalist bir saldın için de düşünüldüğü açıktır.

Dönemin iktisadiyatının 4. özelliği, yapılan işlerin enflasyonsuz ve pek az dış borçla, yani büyük ölçüde kendi kaynaklarımıza dayanarak yapılmasıdır. Enflasyona gidilmediği için, yani fazla para basmak gibi enflasyon yaratan yollara başuvurulmadığı için, Türk parası bu dönemde değerini büyük ölçüde korumuştur. Bugün öncelikle enflasyonla yaşamaya alışmış olan bizler için bu hayli yabancı bir durumdur. (Enflasyonun ikitisadi ve toplumsal sakıncalanm okuyuclar herhalde bilirler.) Öte yandan, yatınmlar olanaklı olduğunca kendi kaynaklanmızla yapılmış, dış borç almamaya, alınırsa da sınırlı nicelikte olmasına özen gösterilmiştir. Bunun da bağımsız olabilmek, yabancı müdahalesine kapı açmamak kaygılanndan kaynaklandığı açıktır.

Şimdi de dönemin alt dönemlerini görelim. Korkut Boratav'a göre 3 alt dönem vardır. Birincisi 1923'ten 1929'a değin, dışa açık, devlet eliyle özel sermayenin özendirildiği süredir. Bu sırada ekonomi dışa açıktır, çünkü 1929'a değin dondurulmuş olan gümrükler, yerli üretime etkili bir koruma sağlamaya olanak vermemektedir. İkinci alt dönem (1930 32) bir geçişi anlatıyor: Özel sermayeye dayanan himayecilik ve ithal ikamesi alt dönemi. Yani sanayileşme özel sermayeye dayanmaktadır, fakat gümrük bağımsızlığı elde edildiği için yerli mallan korunmaktadır. Bu sayede ithal ikameci bir yöneliş başlamıştır. Yani daha önce ithal edi

len malların yerlisi üretilmek istenmektedir. Fakat dünyü bunalımı, sanayide özel kesime dayalı olarak ciddi mesafa alınamaması, planlı Sovyet ekonomisinin başarılı örneği gibi etkenlerin etkisiyle devletçilik gündeme gelmiştir.

Böylece birinci beş yıllık sanayi planı 1934'te yürürlüğe konulmuştur. Malatya, Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa Merinos dokuma fabrikaları, Gemlik yapay ipek, Paşabahçe cam, Beykoz deri, İzmit kâğıt, Karabük demir çelik, Eskişehir, Turhal şeker, Kayseri uçak fabrikaları kuruldu. Sanayileşmede rol oynayan ana kuruluş Sümerbank'tı (kuruluşu 1933). 1935'te madenciliği geliştirmek için Maden Tetkik arama Enstitüsü ve Etibank kuruldu. 1936'da ikinci beş yıllık sanayi planının hazırlıkları başladı. Ne var ki II. Dünya Savaşı o planın uygulanmasını önledi. (Savaş sırasında Türk ordusunun mevcudu 120.000'den 1.5 milyona kadar çıktı). 1930 1939 yıllarında sanayinin ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 11.6 olup çok yüksek bir orandır. 1929'da sanayinin milli hasılata yüzde 11 olan payı 1939'da yüzde 18'e çıkmıştır. Bunlar dış ticaret açığı vermeden ve asgari ölçüde dış kredilerle sağlanmıştır. Böylece Türkiye'de sanayinin temeli atılmış oldu.

XXVI. Atatürk'ü ve Devrimini Değerlendirmek

Herhangi bir devletin tarihinde Atatürk ölçüsünde onun tarihini, hayatım dolduran benzer bir kişiye rastlamak zordur. Çünkü başka ülkelerde birçok adamların önayak oldukları büyük basan ve değişim önderliklerini, Atatürk tek başına kendinde toplamıştır. Hem İtilaf devletlerine karşı yürütülen siyasal ve askeri mücadelenin önderliğini yapmıştır, hem Saray'a karşı bir iç savaş yürütmüş, her mücadelede başanlı olmuştur. Türkiye'yi yok olmak sürecinden çekip çıkarmış, Lozan'da Türkiye'nin Avrupa devletleri ile hukuki eşitliğini kabul ettirmiştir. Osmanlı Devletine son vermiş, yerine çağdaş bir devlet kurmuştur. Çağdaş bir toplum inşa etmek için yazısından üniversitesine, hukukundan müziğine, dinsel yaşamından kadm erkek ilişkilerine kadar devrimci değişimlerin miman olmuştur. Bu denli büyük işler başarmış bir insana Türkler ancak büyük sevgi ve hayranlık duyabilirlerdi. Nitekim öyle olmuştur. Fakat bu tutum bir ölçüde Atatürk'ü anlama ve değerlendirme çabala nm önlemiştir. Şimdi, ölümünden yanm yüzyılı aşan bir süre geçmiş bulunuyor. Zaman içindeki bu mesafe, onu değerlendirmeyi kolaylaştırmaktadır.

Şunu da belirtmeli ki, Atatürk'e yönelik eleştirilerin yoğunluk kazanmış olması, onu soğukkanlı biçimde değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Eleştiriler iki yönden geliyor.

Biri şeriatçılardan, öbürü "sivil toplumcu" (bunlara ikinci cumhuriyetçileri de ekleyebiliriz) diye adlandırılan kesim. Bunlar, 12 Eylül cuntasının en kötü, Atatürkçülüğe en aykırı uygulamalarını bile Atatürk adma yapmış olmasma bakarak, 12 Eylül yönetimiyle birlikte bütün askeri darbeleri (12 Mart 1971 27 Mayıs 1960) ve Atatürk'ü de aynı sepete koyarak karşılarına almışlardır. Demokratik bir tavır sergilediklerine inanarak, şeriatçılarla (yani ortaçağ ile) cephe birliği yapabilmişlerdir. Atatürk'ü 12 Eylülle aynı sepete koyma akrobasisi, Atatürk hareketinin devrim olduğunu yadsıyıp, herhangi bir askeri darbe durumuna indirmekle mümkün olmaktadır? "Papaza kızıp oruç bozmak" atasözünün anlattığı durumun tipik bir örneği sayılabilir.

Atatürk hareketini anlamak için ilk atılacak adım, onun hangi gereksinmeye karşılık olduğunu saptamaktır. Atatürk Devriminin, olağanüstü güç sahibi bir önderin keyfi uygulamaları olmadığını görmek gerekir. Öyle olsaydı, Atatürk ölür ölmez, ya da kısa bir süre sonra, yaptıkları yıkılırdı. Oysa yarım yüzyılı geçti. Devrim hâlâ ayaktadır. Demek ki Atatürk Devrimi, Türk halkının da benimsediği bir gereksinmeden kaynaklanıyordu. O bakımdan buna Türk Devrimi de diyebiliriz. Söz konusu gereksinmeye yukarıda işaret etmiştim. Bu Sevr "darbesinden" kaynaklanıyor. Sevr ile Türkler, Rumeli'den atıldıktan soma, şimdi İstanbul ve Anadolu'dan atılma sürecine girildiğini dehşetle anladılar. Bu süreci durdurmak için, Avrupa'da (Anadolu'yu Avıupa kabul ederek) kalabilmek için, Avrupalı olmak gerekiyordu. 1922'de kazanılan askeri zafer ve onun Lozan'a yansımasıyla yetinilirse, bu sürecin ilk fırsatta canlandırılacağı kesindi. Lord Curzon bunun böyle olacağını İsmet Paşa'ya açıkça söylemişti.

Gereksinmeyi saptadık. Şimdi Atatürk Devriminin niteliğini kavramaya çalışalım. Bizde genellikle devrimi anlatmak için 6 okun açıklamalarından yararlanılmaktadır. 6 ok Devrimi anlamak için yaşamsal bir önem taşımakla birilk te, tümüyle ve felsefesiyle kavramak bakımından yetersiz kalmaktadır. Onun için açıklamalarımı üç düzeyde yapacağım: 1) felsefi düzeyde, 2) bir kalkınma modeli olarak, 3) siyasal ve ideolojik bir program olarak (6 ok).

Felsefi Bakımdan Atatürk Devrimi: Felsefi düzeyde Atatürk Devrimi bir Aydınlanma Devrimi'dir. Türk halkının aydınlatılması, kafaca ortaçağdan sonçağa geçirilmesi harekâtıdır. Modeli ve esin kaynağı 18. yüzyılda Avrupa'da başlatılmış olan aydınlanma hareketidir. Aydınlanmanın gerisinde, bilindiği üzere, hümanizm hareketiyle Rönesans vardır, onun da gerisinde Yunan Roma uygarlığı. Atatürk Devrimi'nin bir Aydınlanma Devrimi olduğunu en iyi ve en kapsamlı biçimde açıklamış olan, sanıyorum, **Türk Hümanizmi** (1980) yapıtıyla Suat Sinanoğlu olmuştur. Sinanoğ lu hümanizmi "zihnin sınırsız özgürlüğü" diye tanımlamaktadır. Yani zihin hiçbir dogmanın, hiçbir doğaüstü düşüncenin tutsağı olmayacaktır. Tutucuların, kimliğimizi yitiririz, taklitçi durumuna düşeriz telaşı boşunadır. Sınırsız özgürlüğe kavuşan zihnin, taklit ve kopyacılık gibi ucuzlukları makbul tutmayacağı, kimlik ve kişilik yitirimlerin den kaçınacağı açıktır. Hümanizmin insan, doğa, sanat ve yurt sevgisi gibi olumlu özellikleri de vardır. Atatürk Devrimi bir aydınlanma hareketidir, Atatürk'ün kendisi de hümanist bir devlet adamıdır. Kurtuluş Savaşı'mn en tehlikeli anlarında bile din savaşı ilan etme yoluna gitmemiştir. Başkomutanlık meydan muharebesinden sonra tutsak düşen Yunan Başkomutanı General Trikupis önüne getirildi

ğinde gösterdiği centilmenlik, İzmir'de ayaklarının altına serilen Yunan bayrağını çiğnemeyi reddetmesi, Anzak ölüleri için yazdıkları yine hümanist bir yaklaşımı gösteriyor. Hemen bütün Avrupa'da bütüncülük (totaliterlik) gümbür gümbür egemen olurken ve çevresindeki birçok insanın bunun çekiciliğine kendilerini kaptırmalarına rağmen Atatürk'ün buna direnmesi, Almanya'dan kovulan Yuhadi, liberal, solcu profesörlerin Türkiye'ye çağrılmaları, yine tutarlı hümanist bir çizginin sonucudur.

Kalkınma Modeli Olarak Atatürkçülük: Gelelim bir kalkınma modeli olarak devrime. Atatürk Devriminin kalkınma siyaseti bütünsel kalkınma modeli diye tanımlanabilir. Bu, topyekûn kalkınmadır. Buna göre Batı'dan makineleri, aletleri, araçları, fabrikaları almak yetmez. Zira bu aldığımız teknolojinin arkasında Batı bilimi vardır. Onu da almazsak, aldığımız teknoloji iğreti ve köksüz olur. Demek ki teknolojiyi alırken bilimi de alacağız. Fakat bilimin üst sınırlan felsefenin içine girmektedir. Dolayısıyla Batı'nm felsefesini ve onun parçası olduğu insan bilimlerini de alacağız. Tabii toplumsal bilimlerin de bilimin bir parçası olduğunu unutmayacağız. Fakat felsefenin gelişmesi için felsefenin sezgisel yönlerini, sanat ve kültürle ilişkisini gözar dı etmemek gerekir. Görülüyor ki, teknoloji bilim felsefe kültür ve sanat bir bütündür. Bunlann verimli olabilmesi için düşünce özgürlüğü; bilime, kültüre, sanata, bunlarla uğraşanlara, bulunduklan kurumlara saygı göstermek ve değer vermek şarttır. Bu insan ve kurumlann toplumsal, siyasal, dinsel dogmalann baskısı altında bulunmamalan gerekir. Atatürk'ün bütünsel kalkınma modelinde İstanbul Üniversitesi'nin kurulması, Sıvas Erzurum demiryolunun inşası kadar; konservatuvar açılması ve yeni harflerin kabu

lü, Nazilli Bez ya da Eskişehir Şeker fabrikalarının yapılması kadar önem verilen olaylardır. Hatta, sanırım, yapılacak bir araştırma, Atatürk'ün kültür olaylarına daha çok önem verdiğini gösterecektir.

Bütünsel kalkınma modelini daha iyi açıklamak için, tersi olan maddi kalkınma modeline bakalım. Bunun en aşın örneği petrol zengini bazı Arap şeyhlikleridir. Petro dolarlar sayesinde bu ülkelere en son teknoloji getirtilmektedir otomobiller, uçaklar, bilgisayarlar, fabrikalar. Deniz suyu içilebilir hale getiriliyor, çölde tanm yapılıyor. Fakat bu ülkeler, 20. yüzyılın en yeni teknoloji ürünlerinden yararlanırken toplumsal ve kültürel düzenlerinde az çok 8. yüzyılın hayatmı yaşamaktadırlar. Onca teknoloji, bilgisayarlar, bu insanlann 8. yüzyıla benzer bir hayatı yaşamalarına engel değildir. 1950'den soma, tabii Arap şeyhlikleri derecesinde olmamakla birlikte, Türkiye'de bütünsel kalkınma modeli bir ölçüde terk edilmiş ve maddi kalkınma modeline doğru bir kayma olmuştur. Böylece yol baraj fabrika yapımı büyük bir öncelik almış, toplumsal ve kültürel kalkınma biraz arka düzleme itilmiştir.

İdeolojik Bakımdan Atatürkçülük (Altı İlke): Şimdi de 6 oka bakalım. Yukanda sırası geldikçe bu ilkelerden bazdan üzerinde durmuştum. Örneğin *cumhuriyetçilik* ilkesinin Atatürk'ün kafasında biçimsel bir anlayışla sınırlı olmadığını, doğrudan demokrasiyi içerdiğini saptamıştık. Atatürk dönemi, Avrupa genelinde bütüncülüğe (totaliterliğe) bir yöneliş varken, oraya göre daha demokratik bir niteliğe sahipti. Sağlıklı bir demokrasi değerlendirmesi, incelenen düzeni çağdaşı olan başka düzenlerle karşılaştırmakla olur. Eski Atina onca köleye, siyasal haklardan yoksun yabancıya, kadmlann siyasette hiç payı olmamasına rağmen, yine

de demokrasiydi, çünkü İsparta ya da Pers İmparatorlu ğu'na göre daha demokratikti. Aynı biçimde Atatürk düzeni de demokrasi bakımından Avrupa demokrasi ortalması nm üstündeydi. Bu yüzdendir ki faşizmin sillesini yiyerek üniversitelerinden kovulan 142 Alman üniversite mensubu, uzunca bir süre oturmak niyetiyle (çünkü Türkçe öğrenip Türkçe ders vermeyi kabul etmişlerdi) Türkiye'ye gelmişlerdir. Birçoğu bilim dallarının en seçkinleri arasında olan bu kişilerin, bir diktatörlükten başka bir diktatörlüğe gidecek kadar saf ya da çaresiz olduklarını düşünmek için bir neden yoldur. Bugün Türkiye demokrasi bakımından Atatürk dönemine göre çok daha ilerdedir. Ama bu bizi fazla sevindiremiyor, çünkü Avrupa demokrasisi 2 dünya savaşı arası döneme göre bizden daha ileri gitmiştir. Böylece mutlak anlamda ilerleyen Türk demokrasisi, göreli olarak gerilemiştir. Onun için de bugün demokrasimizi Avrupa eksik buluyor ve eleştiriyor.

Milliyetçilik ya da ulusçuluk ilkesi, saldırgan, yayılmacı olmayan ("yurtta sulh, cihanda sulh"), yani barışçıl bir ilkedir. Irkçılıkla ilgisi yoktur. Dikkat edilirse, Atatürk "Ne mutlu Türk olana" dememiş. "Ne mutlu Türküm diyene" demiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin her yurttaşı Türktür, ister Rum, ister Çerkez, ister Kürt, ister Ermeni, ister Yahu du, ister Arap olsun. Bu ulusçuluk, sağcı, tutucu bir ulusçuluk değildir. Tutucu (sağcı) ulusçular için yeterli sayılan, Türkiye'yi bölgesinin ya da İslam âleminin en güçlü devleti yapmak gibi sınırlı hedeflerle yetinmeyen bir ulusçuluktur. Türkiye dünyanın en ileri, en uygar ülkeleriyle yanşa bilmelidir ve her alanda yanşabilmelidir. Askerlik ya da iktisatta olduğu kadar, sanat ve yazında, insan haklan ve bilimde de ön safta olmalıdır. Oysa sağ ulusçular genellikle vurguyu iktisat, askerlik ve siyasete yaparlar.

Devrimcilik, aydınlanmayı Türkiye'de her yere ve hatta herkese yaymak, bütünsel kalkınmayı gerçekleştirmek ve bunun için etkin çabalar göstermek demektir. Bu, henüz ulaşılamamış, uzun vadeli bir hedeftir, fakat bir an önce ulaşmak gerekir. Ulaşılmcaya değin devrimcilik gündemdedir.

Halkçılık, halkı gözeten, halktan yana siyaset gütmek demektir. Halk kavramı bütün sınıf ve grupları kapsayan bir kavram olarak yorumlanabilirse de, öncelikle gözeten, onları her alanda kalkındırmayı, toplumsal adaleti sağlamayı hedefleyen (maddi, kültürel) bir anlayıştır. Halkçılık, halk dalkavukluğuna kadar varabilen, oy avcılığı demek olan popülizm olarak yorumlanmamalıdır. Fakat çok partili bir dizgede popülizm yapmamanın pek kolay olmadığını kabul etmek gerekir. Tek parti yönetiminde ilk önce halkın hoşuna gitmese de, uzun vadede onun yararına olan vesayetçi uygulamalar yapmak tabii daha kolaydır. Atatürk Devrimi 1945'e değin tek parti yönetiminde yürümüştür. Devrim belli bir yaygınlığa, tabana sahip olduktan soma çok partili dizge içinde de mesafe alabilir. Bunun için, iktidara gelmese bile, bir büyük partinin ödünsüz bir Atatürkçülüğü savunması gerekir. En büyük patilerin de temelde Atatürkçü olması gerekir.

Devletçilik deneyimlerle geliştirilmiş bir ilke. Türkiye'de yeni yeni gelişmekte olan kapitalist sınıf, 20'li yıllarda dişe dokunur bir sanayi kuramaymca, ayrıca 1929 dünya iktisat bunalımının getirdiği perişanlık karşısında bunlara çare olur umuduyla getirilmiş bir ilke. Bu sayede Atatürk döneminde ve ondan sonra yıllar boyunca hatırı sayılır bir sanayi temeli kurulabildi. Devletçilik, sanayi kurmak ve ekonomiye devletin düzenleyici elini uzatmak dışında, devlet

işletmelerinde çalışan işçilere düzgün konutlar, okul, sağlık hizmetleri, sosyal ve kültürel bir ortam da sağlıyordu. Yani sosyal devlet işlevi de bu sayede yerine getirilmiş oluyordu. 1980'e değin devletçilik önemli işlevler gördü. Devletçilik yalnız Türkiye'de değil, Avrupa'nın gelişmiş kapitalist ülkelerinde de önemli basanlar elde etti. Örneğin Fransa'da, otomobil üreten Renault firması, yakın zamanlara kadar bir devlet işletmesiydi... 1980 'li yıllarda devlet işletmeciliğine son vermek için dünya ölçüsünde büyük bir kampanya başlatıldı. Komünist sistemin çökmesi bu kampanyaya büyük ivme kazandırdı. Yalnız eski eski komünist ülkelerde değil, kapitalist ülkelerde de devlet işletmelerini özelleştirmek için çalışmalar yapıldı ve yapılmaktadır.

Türkiye bakımından şu söylenebilir. Ülkemizde kapitalist sınıf büyük gelişmeler göstermiş olmasına rağmen henüz gelişmiş ülkelerdeki güce eriştiği söylenemez. Dolayısıyla devletçiliğin burada işlevi henüz vardır. Devlet işletmeciliğinin bizatihi verimsiz olduğu, kâr edemediği de doğru değildir sanıyorum. Hükümetler devlet işletmelerinin kârlı, verimli çalışmasını isterlerse, bunu sağlamak ellerindedir. Devlet işletmelerini gereksiz yere borçlandınyorlarsa, gereken yatınmlan yapmıyorlarsa, gereğinden çok fazla işçi dolduruyorlarsa, başlanna nitelikli yöneticiler getirmiyor larsa, bunlann kârlı, verimli çalışmasını istemiyorlar demektir. Bugün Tekel her bakkala rakı verebiliyor, fakat bira ve kibrit veremiyorsa, bunun böyle olması istendiği içindir. Zira özel kesimin ürettiği bira ve kibritlerin satılnıası isteniyor.

Bir de şu var. Seçmen, devlet işletmeciliğinin zararlı olduğuna ne denli inandmlırsa inandınlsm, bu işletmelerin istihdam (iş) sağlayıcı işlevinin de farkındadır. Kamuoyu

araştırmaları bunu bize gösteriyor. Bu bakımdan yoğun bir özelleştirme uygulaması yapan bir iktidar partisine ya da yapacağım söyleyen bir muhalefet partisine oy vermesi olasılığı hayli zayıftir. Bunun, protesto oylarına ve aşın uçlardaki partilerin güçlenmesine yol açacağı tahmin edilebilir ki, demokrasimiz için hayırlı olmaz. En azından Türkiye'nin iktisadi gelişmesi Avrupa'nın düzeyine ulaşıncaya değin devletçiliğin gündemde kalması gerekir. Uluorta bir özelleştirme ile çok partili dizgeyi uzlaştırmak zor gibi görünüyor bana.

XXVII. İnönü Döneminin Savaş Öncesi ve Savaş Yılları

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı: Türk tarihinin en büyük insanı, dünya tarihinin en büyük insanlarından Atatürk, 10 Kasım 193 8'de öldü. Gördüğümüz gibi, ölümünden bir yıl kadar önce Atatürk, İnönü ile 1925 başından beri kesintisiz sürmüş olan cumhurbaşkanı başbakan ilişkisine son vermiş, başbakanlığa Celal Bayar'ı getirmişti. İnönü, Atatürk'ün ölümüne değin başbakan kalsaydı, ölümünde onun yerine gelmesi doğal olurdu. Şimdi, araya giren soğukluk nedeniyle bazılarının kafasında soru işaretleri vardı. Hatta Atatürk'ün hastalığının çok ağırlaştığı bir dönemde, İnönü'yü istemeyen İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'm, aday olmaları için TBMM Başkanı Abdülhalik Renda, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Celal Bayar'ı yokladıkları anlaşılıyor. Fakat İnönü bürokrasiye ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne, dolayısıyla TBMM'ye o denli egemendi ki, kimse bu önerilerin üstünde durmadı. Üstelik Çakmak, ki orduyu temsil ediyordu, Cumhurbaşkanının İnönü olması gerektiğini söylemişti. Böylece 11 Kasım 1938 günü TBMM İnönü'yü cumhurbaşkanı seçti.

İnönü, Bayar'ı yeniden başbakan yaptı. Yeni hükümet Şükrü Kaya ile Tevfik Rüştü Aras'm yokluğu dikkati çeki

yordu. Ayrıca Bayar'm yakınlarıyla ilgili birtakım kovuşturmalar kısa bir süre sonra onu çekilmeye zorladı. 25 Ocak 1939'da Refik Saydam başbakan oldu.

İnönü, cumhurbaşkanı olur olmaz, Atatürk dönemine göre daha çoğulcu, daha demokratik bir yaklaşımdan yana olduğunu gösteren davranışlarda bulundu. 6 Aralık 193 8'de Kastamonu'da CHP Kongresi'nin açılışında ve 2 Mart 1939'da İstanbul Üniversitesi'nde, CHP'nin bütün yurttaşları kucaklayan bir hale getirilmesinden, halkçı bir yönetimin bütün gereklerinin gerçekleştirilebilmesinden söz etti. CHP'nin 1939 Mayısı'mn sonunda yapılan 5. Kurultayında TBMM'de, hükümeti denetleme işlevini görecek olan ve CHP Kurultayı'nca belirlenecek 21 kişilik bir Müstakil Grup kurulması kararlaştırıldı ve grubun başına Ali Nihat Tarlan getirildi. (Bunun dışında, 1931'den başlayarak TBMM'ye "müstakil" mebuslar seçilmekteydi.) Partiyi canlandırmak için, 1936'dan beri uygulanagelmiş olan Dahiliye Vekilinin CHP Genel Sekreterliği'ni de üstlenmesi yönteminden vazgeçilmiştir. 1939 seçimlerinde mebus adayları saptanmadan önce ikinci seçmenler Ankara'ya çağrılarak kendileriyle danışma toplantıları yapılmştır. Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın gibi Atatürk dönemi küskünlerinin CHP'den mebus yapılmaları da bir yumuşama işaretiydi. Bununla birlikte 26 Aralık 1938'de yapılan CHP 4. Olağanüstü Kurultayı'nda Atatürk'e "Ebedi Şef" sıfatı verilirken, İnönü'nün onayı olmadan kendisine bu sıfatların verilmeyeceğini kabul edersek, ortaya bir tutarsızlık çıkmıyor mu? Ayrıca Müstakil Grubun etkili bir denetim işlevi yürütemediği anlaşılıyor. Bu tutarsızlığı yaklaşan ve gerçekleşen II. Dünya Savaşı koşullarıyla açıklamak olanaklıdır. O büyük badirede dümenin sağ

lam ellerde bulunmasında yarar görüldüğü anlaşılıyor. Ayrıca Atatürk'ün ölümüyle ortaya çıkan yetke boşluğunu doldurma sorununu da hesap etmek gerekir.

II. Dünya Savaşı: İtalya yıllardır saldırgan bir siyaset gütmekteydi. 1935'te Etiyopya'ya (Habeşistan) saldırıp onu sömürgesi yapmıştı. 1936'da Almanya Versay (Versailles) barış antlaşmasına göre askersizleştirilmiş olan Ren bölgesine askerini sokmuştu. 1938'de içten çökerttikten sonra Avusturya'yı ilhak etti. Hemen ardından Çekoslovakya'dan toprak istemeğe başladı. Barışın bozulmaması için İngiltere, Fransa ve İtalya Almanya ile Münih'te bir konferans yaptılar ve son bir ödün olarak Çekoslovakya'nın Sudet bölgesini Almanya'ya vermesini kabul ettiler. (29 Eylül 1938). Ne var ki, 6 ay geçmeden Almanlar bütün Çekoslavakya'yı işgal ettiler. İngiltere ve Fransa azgın Alman yayılmacılığına dur demek üzere kesin bir tutum aldılar. Nisan 1939'da İtalya Arnavutluk'u istila etti. Bu, Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir gelişmeydi ve onu İngiltere ve Fransa'ya yaklaştırdı. Türkiye, İngiltere ve Hatay sorununu kesin çözüme (ilhak) kavuşturan antlaşmadan sonra, Fransa ile birer barış bildirgesi (deklarasyon) yayımladı. Bu sırada İngiltere ve Fransa, Sovyetler Birliği ile de anlaşmak üzere Moskova'da birtakım görüşmeler yapıyorlardı. Ne var ki İngiliz ve Fransız temsilcileri alt düzeyde kişilerdi ve Sovyet isteklerine karşı zorluk çıkarıyorlardı. Kuruntulu bir insan olan Stalin, Batılıların Sovyetleri Almanlara kırdırmak istediklerinden kuşkulanıyorlardı. Bu yüzden Almanlar bir saldırmazlık antlaşması ve Polonya'yı paylaşmayı önerince, bunu kabul etti (23 Ağustos 1939). Böylece Nazilerle komünistlerin bir anlaşmaya varmaları bütün dünyayı hayrete düşürdüğü gibi, Türkiye'yi de çok tedirgin eti, çünkü öte

den beri SSCB'nin yanımda olmaya özen gösteren bir siyaset güdülmüştü. 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı istila etmesi bardağı taşıran damla oldu ve İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece II. Dünya Savaşı başlamış oldu. 17 eylülde Sovyetler Doğu Polonya'yı işgal ettiler. 19 Ekim 1939'da Türkiye, Fransa ve İngiltere'yle bir ittifak antlaşması imzaladı. Buna göre İngiltere ve Fransa Akdeniz'de savaşa yol açan bir saldırıya uğrarlarsa, Türkiye onlara yardım edecekti.

İkinci Dünya Savaşı Eylül 1939'da çıktı, fakat 10 Mayıs 1940'ta Almanya Fransa'ya saldınncaya değin, Fransız Al man sınırında hiçbir vuruşma olmadı. Bu yıllarda Fransız tophımu bir oydaşma (concensus) kırılmasına uğramıştı. Fransız solunun bir bölümü demokratik yollardan sosyalist bir toplum kurmayı düşlerken (sosyalistler), bir bölümü de gerekirse ihtilal yoluyla aynı amaca ulaşmayı düşünüyorlardı (komünistler). Fransız sağının büyük bölümü ise, nasıl gelirse gelsin, sosyalist düzeni, insanlık dışı korkunç bir olasılık olarak görüyordu. Onun için sağın birçok kesimleri, şiddet yoluyla sosyalizmin her türlüsünü kurutmaya azmetmiş olan faşizme yakınlık duyuyorlardı. Hatta bunlardan bazıları Hitler'i ve faşizmi Fransız solundan daha az tehlikeli buluyorlardı. Nitekim Fransa, savaş ilan ettikten soma Fransız faşistleri Komünist Partisi'yle uğraşmaya koyulmuş Fransız Komünist Partisi'ni yasadışı ilan etmişti. Almanlar yıldırım savaşı yöntemleriyle Fransa'ya saldırınca, Fransız ordusu çabuk çözüldü. Fransız hükümeti, mücadeleyi sürdürme olanakları varken, sağın Hitler'e yatkınlığı yüzünüden barış istedi. Bu arada İtalya, Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan edince, Türkiye'nin savaşa girmesi gündeme gelmiş oldu. Fakat Türkiye, savaşa girdiği takdir

de SSCB'yi karşısına almış olacağım öne sürerek tarafsız olduğunu duyurdu (14 Haziran 1940). İnönü hemen hemen savaşın sonuna değin bu tatumunu sürdürecektir.

Bulgaristan Almanya'nın yanında olduğu için, Türkiye bir anlamda Almanya ile sınırdaş olmuştu. Üstelik 1941 ilkbaharında Almanlar Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal ettiler. Türkiye artık Nazi Almanyası'yla burun burunaydı. Hitler Orta Doğu petrollerine ulaşmak için Türkiye'ye saldıracak mıydı? Fakat çılgın Hitler şimdi asıl hedefine saldıracaktı : Komünist Rusya. 22 Haziran 1941 günü Rusya'ya saldırmadan 4 gün önce Türk Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifaka aykırı olmadığı belirtilmişti. Türkiye çok dengeli ve duyarlı bir tarafsızlık siyaseti yürütüyordu. Basında ve devlet adamları arasında kimileri İngiltere'ye, kimileri Almanya'ya eğilimliydiler. 1941 42'de Almanya Rusya'nın büyük bir bölümünü istila etti, yakıp yıktı. Sovyetler'in savaş sırasında 20 milyon insan yitirdikleri söylenir ki, orta boy bir ülkenin toplam nüfusu demektir. Fakat pes etmiyorlardı. İngiltere ve özellikle ABD'den büyük yardım alıyorlardı. Almanya'nın gücü artık tükeniyordu. Kasım 1942'de başlayan Sovyet saldırıları karşısmda Stalingrad'daki Alman orduları teslim oldular (Ocak 1943). Aynı yıl müttefikler, Kuzey Afrika'ya egemen oldular ve İtalya'ya çıkartma yaptılar. Şimdi, başta İngiltere, müttefikler Türkiye'ye savaşa girmesi için baskı yapmaya başladılar. 30 Ocak 1943'te İngiliz Başbakanı Churchill gizlice Adana'ya geldi ve İnönü ile görüştü. Yılın sonunda aralıkta İnönü Kahire'ye çağrıldı, orada Churchill ve ABD Başkanı Rooosevelt ile görüştü. İnönü'ye, 1939 İttifak Antlaşması gereğince Türkiye'nin savaşa katılması gerektiği söy

leniyordu. Churchill yeni cepheyi Balkanlar'dan açmak istediği için bu konuda ısrarlıydı (Bu sayede Kızıl Ordu'nun ve dolayısıyla komünizmin Doğu Avrupa'ya girmesini önlemeyi umuyordu.) İnönü de Türk ordusunun silah ve malzeme yetersizliğini öne sürüyordu. Karşı taraf bunun için Türkiye'ye silah ve cephane veriyordu, fakat bu yetersizdi. Çünkü Almanlar geriliyorlardı ama geceleri Alman kentlerini cehenneme çeviren yoğun bombardımanlara rağmen, sonuna değin büyük bir inanç ve etkililikle dövüşmeğe devam edeceklerdi. Örneğin, savaşın son dönemlerinde Londra'ya yeni buluşları olan V l ve V 2 adlı güdümlü füzeleri fırlatmayı başardılar. Makineleşememiş, yeni silahları az olan Türk ordusunun Almanlara karşı bir saldın savaşı yürütmesi çok zordu. Zaten yeni cephe 6 Haziran 1944'te Fransa'nm Normandiya kıyısına yapılan çıkartmayla açıldı. Nisan 1944'te Türkiye Almanya'ya krom gönderimini durdurdu. 2 ağustosta Almanya ile ilişkilerin kesilmesine karar verdi! Müttefikler savaş somasında Milletler Cemiyeti yerine Birleşmiş Milletler adında, barışı koruyacak yeni bir örgüt kurmaya karar vermişlerdi ve bu amaçla San Fransis co'da uluslararası bir konferans toplanacaktı. Bu konferansa katılmanın şartı Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmekti. Türkiye 23 Şubat 1945'te bunu yaptı. O aşamada artık Türkiye'nin Almanya ile fiilen savaşması söz konusu değildi. Zaten Almanya 7 mayısta kayıtsız şartsız teslim oldu. Söylendiğine göre, Hitler son anlara değin Batılılarla bir olup komünizmin kalesi Sovyetler'le savaş yapma umutlan besliyormuş. Savaşın sonundan kısa süre sonra Batılılarla SSCB'nin arası bozulacaktı, ama önce Almanya ve onun Avrupa'ya tek başına egemen olma hayali yerle bir edilecekti.

İnönü ve Türkiye savaşa katılmadıkları için bazılarınca hayli eleştirilmişlerdir. Almanya ile Sovyetler savaşmaya başlayınca hukuken Türkiye'nin katılması gerekirdi. Ne var ki Türk ordusunun teknik donanım açışımdan bir taarruz savaşı yürütmesi olanaksızdı. Belki İnönü'nün korkusu, Almanlar karşısında bir yenilginin Türkiye'yi ve devrimini tehlikeye sokacak sonuçlar doğurmasıydı. Böyle bir yenilgi ortak bir yenilgi olurdu ama bu arada Trakya'da bazı topraklarımız bir süre için de olsa, Alman işgaline uğrayabilirdi. Soma belki Almanlara karşı harekât yürütmek için, Türkiye'ye karşı yayılmacı emelleri olduğu ortaya çıkmış olan Sovyetlerin de ülkemize asker göndermesi söz konusu olabilirdi. Bütün bunlar büyük belirsizlikler, büyük tehlikeler doğurabilirdi. İnönü ise haklı olarak her türlü maceraya karşıydı.

İktisat Siyaseti: Bayar'm ardından gelen Refik Saydam hükümeti, savaşın başlaması üzerine, ekonomiyi ve fiyatları denetim altına almak için 18 Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu'nu çıkarttı. Böylece bir savaş ekonomisi uygulaması başladı. 1942'de Refik Saydam'm ani ölümü üzerine başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu geldi (9 Temmuz 1942). Behçet Uz Ticaret Bakanı oldu. O güne değin fiyatlar az çok denetim altında tutulmuş, fakat üretim arttırma ve ithalat olanaksızlıkları yüzünden birçok mallar ortadan kalkmış ve karaborsa oluşmuşta. Yeni hükümet uygulamayı tersine çevirerek fiyatları serbest bıraktı. Kanun gereğince kurulmuş olan İaşe Müsteşarlığı ve ona bağlı örgütler kaldırıldı. Fiyatlar fırladı, genel fiyat düzeyi 1942'de yüzde 90, 1943'te yüzde 75 arttı. Çiftçi ve tüccarın, sanayicinin durumu iyileşti. Dar gelirli kentlilerin durumu çok zorlaştı. İnsanlarımız bugünkü gibi enflasyona "alışık" değillerdi. Bü

yük tepkiler ortaya çıktı. Bu sefer savaş koşullarının doğurduğu olağanüstü zenginlikleri vergilendirmek yoluna gidildi. Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu burjuvazinin servetini (gelirini değil) bir defaya mahsus ağn biçimde vergilendirecekti. Komisyonların saptadığı vergiyi bir ay içinde ödemeyenler önce toplama merkezlerine (kamplara), soma da çalıştırılmak üzere Erzurum'un Aşkale'sine sevk edileceklerdi.

Maalesef Varlık Vergisi ve uygulaması cumhuriyetimiz için pek yüz ağartıcı olmamıştır. Bir kez borç ödemek için insanların bedenen zorunlu çalıştırılmaları (Aşkale'deki insanlara taş kırdırılıyordu) çağdışı bir uygulamaydı. Sonra eşitlik kuralına ayları olarak Müslüman olmayanlara (bir ölçüde dönmelere) Müslümanlardan çok daha ağır vergi yazılmıştı. Aşkale'ye gönderilen 1400 kişinin hemen tümü Müslüman olmayanlardandı. Üçüncüsü, ödemek için tanınan süre, mal mülk satarak ödemeye olanak vermeyecek kısalıktaydı. Bütün mal mülk sahiplerinin ellerindekini satmak için ortaya döküldükleri bir ortamda fiyatların nasıl düşmüş olduğunu, nasıl yok pahasına satışlar yapıldığını tahmin etmek zor değildir. Batı kamuoyunda çok olumsuz değerlendirmelerden sonra, 1944 başında Varlık Vergisi Kanunu yürürlükten kaldırıldı.

Tarım kesimini vergilendirmek için Haziran 1943'te Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarıldı. Bu da savaş ortamının olağanüstü bir yasası olarak düşünülmüştü. Çiftçiler yetiştirdikleri ürünün yüzde 10'unu ya nakden ya.aynen ödeyeceklerdi. Vergi, aşara benzeyen, fakat mültezime başvurmadan doğrudan devlet tarafından toplanan bir vergiydi. 1946'da yürürlükten kaldırıldı.

Köy Enstitüleri: 1940'a gelindiğinde kırsal kesim genel

likle Cumhuriyetin nimetlerinden pek az yararlanabilmiş, yaşama biçimi, teknolojisi, zihniyetiyle büyük ölçüde ortaçağ hatta belki ilkçağda kalmış bir kitle olarak duruyordu. Nüfusun yüzde 8 l'i köyde oturuyordu, yani nüfusun büyük çoğunluğu bu geri düzeydeydi. 1935 nüfus sayımına göre Türkiye'de erkek nüfusun yüzde 23.3 'ü, kadın nüfusun yüzde 8.2'si okur yazardı. 40.000 köyden (somadan köy ya da kırsal yerleşim birimi sayısının 60.000 olduğu anlaşılacaktı). 31.000'inde okul yoktu. Varolan köy okullarının çoğu 3 yıllık okullardı. Cumhuriyet yoksul olduğu için, köyler çok engebeli geniş bir ülkede, çok dağınık oldukları için yol, okul, elektrik götürülememişti. Pilli radyo köylünün edine meyeceği lüks bir aletti. Okul yapılsa, kentli öğretmeni köyün o günkü çok ilkel koşullarında tutmak çok zordu. Onun için daha Atatürk zamanında askerliğini onbaşı ya da çavuş olarak yapmış köylülerden köy öğretmeni yetiştirmek uygulaması başlamıştı. Köy Enstitüsü tasarısı bu başlangıcı daha esaslı biçimde kısa zamanda yaygınlaştıracak bir uygulama olacaktı.

17 Nisan 1940 günü kabul edilen Köy Enstitüleri Kanunu ile birlikte Tarım Bakanlığı'nın saptadığı 11 değişik yörede Köy Enstitüleri açıldı. 1937 38'de açılmış olan 3 öğretmen okulu da enstitüye dönüştürüldü. Enstitüye alınacak çocuklar 5 yıllık köy okullarını bitirenler arasından seçiliyorlardı. Enstitüde 5 yıl okuyorlar, fakat bu öğrenimin yansı kültür, yansı teknik tanm oluyordu. Teknik tanm dersleri uygulamalı oluyor, öğrenciler, yapı yapmasını, marangozluğu enstitü binalanm yaparak, enstitü tarla ve bahçelerinde çalışarak da tanm ve hayvancılığın yeni yöntemlerini öğreniyorlardı. Kızlar ve erkekler birlikte okuyor, birlikte çalışıyorlardı. Mezun olanlar geldikleri yörede bir okula

• atanıyorlardı. Öğretmenin geleceği 3 yıl önceden ilgili köye bildiriliyor, köyün okul ve öğretmen evi yapması isteniyordu. Devlet öğretmene kendi gereksinmelerini karşılayacak ve tarım derslerinde kullanılacak kadar toprak, tarım aletleri ve 60 TL sermaye veriyordu, ilk 6 yılda yalnızca 20 TL aylık alıyorlardı. 1948'e değin enstitü sayısı 21'e çıkarıldı. 1942'de Hasanoğlan'da 3 yıllık bir yüksek bölüm açıldı. 1954'e değin 25.000 enstitülü öğretmen yetiştirildi. Bu büyük basan inönü, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve ilköğretim Genel Müdürü ismail Hakkı Tonguç'un eseridir. Bu denli kısa sürede, savaş şartlannda, yokluklar içinde, Türkiye'nin değişik köylerinden 25.000 öğretmenin yetiştirilmiş olması başlı başına bir başarıdır. Bunlann içinden Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Talip Apaydın gibi ünlü yazarlar çıktı. 25.000 ilkel köye Atatürk devrimine inanmış, *çağdaş insanın* gelmesi ise önemli bir olaydır. Bunlar hem öğretmen, hem çağdaş tanmcı, hem yapı ve marangozluktan anlayan, asgari sağlık bilgileri olan, köylünün hükümet kapısındaki işlerini çözebilecek, üstelik kendisi de yöre köylüsü olduğu için köylüleri anlayacak, onlarla iletişim kurabilecek insanlardı. Bugün Atatürk devrimi Türkiye'de kök salabilmişse, ülkemiz şimdiki gelişmişlik düzeyine ulaşmışsa, bunda Köy Enstitülerinin önemli payı yadsınamaz.

XXVIII. İnönü Çok Partili Dizgeyi Kuruyor

Uluslararası Ortam: Savaşın sonucu yalnızca Avrupa'da hegemonya kurmak isteyen Almanya ve İtalya ile, Uzak Doğu'da hegemonya peşinde olan Japonya'nın yenilgisi anlamına gelmiyordu. Aynı zamanda bu ülkelerin ideolojisi olan faşizmin ve ırkçılığın da yenilgisi anlamına geliyordu. Artık dünyada demokratik kapitalist ve komünist ideolojileri boy ölçüşecekti. Türkiye 1939'da Batı burjuva demokrasilerinin yanında yer almıştı. O zaman SSCB, Almanya ile bir olmuş, Türkiye'ye yönelik yayılmacı emellerini belli etmişti. Daha soma SSCB, Alman saldırılarına uğrayınca Batı demokrasileriyle saf tutmuşta. Ne var ki yayılmacı siyasetini sürdürüyordu. Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği **I.** Dünya Savaşı sonunda Çarlık Rusyası topraklan olan ülkeleri geri almak istiyordu. Bu, Finlandiya, Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Türkiye'den toprak, Latvia, Eston ya, Litvanya'yı egemenliği altına almak demekti.Türki ye'den istediği topraklar, Osmanlı Devleti'nin Brest Li tovsk Antlaşmasıyla elde ettiği, kendisinin daha önce 1878 Berlin Antlaşması'yla yitirmiş olduğu yerlerdi. Stalin, Türkiye'den toprak elde etmek dışında, söz konusu bütün öbür yerleri elde edecekti.

19 Mart 1945te SSCB 1925te Türkiye ile imzalamış olduğu Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenileyeme

ceğini, yeni bir antlaşma yapmak istediğini bildirdi. Türkiye yeni bir antlaşma yapmaya hazır olduğu yanıtını verdi. Fakat SSCB'nin Boğazlar'm iki ülke tarafından ortak savunulmasını istediği ortaya çıktı. Sovyetler bunu resmen istemiş, Türkiye de reddetmiştir. Yine bu sıralarda Gürcistan'da bazı profesörlerce Kars ve Ardahan'ın ülkelerine iadesinden, Bulgaristan'da Türkiye ile sınır "düzeltmesinden" söz edildiği görüldü. Sovyetler'in henüz Batılı ülkelerle arası bozulmamıştı. Türkiye'nin savaşa geç katılması, savaş sırasında Almanya'ya krom satması, Stalin'in Batılılar nezdinde Türkiye aleyhinde kullandığı konulardı. Batılıların Sovyetler'le ipleri koparmadıklan sürede Türkiye uluslararası alanda bir yalnızlık dönemi geçirdi. Fakat zamanla Batı ile, özellikle ABDile bir yakınlık başladı. Nisan 1946 başında **Missouri** zırhlısının İstanbul'a gelmesi, bu yakınlaşmayı simgeliyordu. 12 Mart 1947 günü ABD Cumhurbaşkanı Truman, Kongre'ye, Türkiye ve Yunanistan'ı Sovyet tehdidinden korumak üzere kendi adıyla anılan bir siyaset başlattığını bildirdi (Truman Doktrini). Aynı yıl Türkiye ABD ASkeri Yardım Antlaşması yapıldı. 1948'de yine ABD ile bir iktisadi yardım antlaşması bağıtlandı. Bu, Avrupa'nın komünizme kaymaması için ABD'nin başlatmış olduğu "Marshall Yardımı" çerçevesindeydi. 1949'de Türkiye Avrupa Konseyi üyesi oldu.

Çok Partili Dizgeye Geçiş: İşte bu ortamda İnönü çok partili siyasal yaşama geçme karan aldı. Ondan soma da iktidarda ya da muhalefette, sabırla, inatla, bazan kendi partisindeki eğilimlere meydan okuyarak, dizgenin oturup yerleşmesi için çabaladı. İnönü neden bu karan aldı? Baş nedeni bütünsel kalkınma anlayışıdır. Hiçbir alanda Avrupa'dan geri kalmmayacaksa, Avrupa'ya siyasal çoğulculuk

egemen olduğunda, o çoğulculuğun Türkiye'de de bulunması gerekirdi. Tabii bunun dış siyaset bakımından da yaran olacaktı. Sovyet tehdidi altındaki bir Türkiye'nin Batı'ya sığmabilmesi, Batı'nm siyasal değerlerini paylaşırsa, çok daha kolay olurdu.

Yalnız şu var: Avrupa'daki siyasal demokrasi genellikle sosyalistler hatta komünist partileri de içeren bir dizgeyken, Türkiye'de bu tür sola kapalı bir dizge olarak kabul edildi. Yalnızca sosyalist ve komünist partilere meydan verilmemekle kalınmadı, keskin ve abartılı bir komünizm düşmanlığı benimsenerek, sosyalist veya benzeri düşüncelere karşı da bir yasaklama ve cezalandırma tavn güdüldü. Türk Ceza Kanununun 141. ve 142. maddeleri komünizm "propagandasına" 7.5 yıldan 15 yıla uzanan olağanüstü ağnlık ta bir ceza getiriyordu. Ülkede estirilen hava öyleydi, mahkemeler bu cezalan uygulamakta pek duraksama göstermi yorlardı. Bu tutumun ve havanın görünürdeki gerekçesi SSCB'nin 1945'te Boğazlar'a, Kars ve Ardahan'a gözünü dikmiş olmasıydı. Fakat Türkiye Truman Doktrini, Avrupa Konseyi üyeliği ve kısa bir süre soma da NATO'ya girerek güvenliğini kat kat sağladığı halde, üstelik SSCB Stalin'in ölümü ardından Türkiye'ye bir nota vererel taleplerinden vazgeçtiğini ve'yeniden bir dostluk antlaşması yapmaya hazır olduğunu bildirdiği (1953) halde,Türkiye'de bu hava 60'lara değin sürdü. Hatta kısmen bugüne dek sürdüğü de söylenebilir. Komünisttir diye, Rusya'ya kaçtı diye Türkiye'nin büyük şairlerinden birinin, Nâzım Hikmet'in şiirleri uzun yıllar tümüyle ortadan kalktı. Bu şiirlerin evinde bulunduğunu söylemeye kimse cesaret edemezdi. Hâlâ okul kitaplarına dönebilmiş değildir Nâzım Hikmet. Oysa Sevr Antlaşması'm imzalamış olan Rıza Tevfik'in şiirlerine bu

kitapta yer verilir. Doğrusu da budur. Yular boyunca, dünyaca ünlü Rus salatasına "Rus" demeye cesaret edilemedi, Amerikalıları da herhalde hayrete düşürecek biçimde "Amerikan salatası" dendi. Bu garip, hastalıklı hava bir ölçüde bir aralık (1945 53 yıllan) ABD'de estirilmiş olan McCarthy'cilik akımının etkisindeydi. Fakat ondan daha şiddetli olduğu, daha uzun sürdüğü söylenebilir. Bunun bir nedeni, Atatürk Devrimini, "Zihnin sürdüğü söylenebilir. Bunun bir nedeni, Atatürk Devrimini, "zihnin sınırsız özgürlüğünü" benimsemeyen ya da ancak kısmen benimseyen kimi insanlanmızm, bu duygu ve düşüncelerini bilinçli, ama çok kez de bilinçsiz olarak aşın bir komünizm karşılığı ile mahkemeleri olabilir. Köy Enstitülerinin komünistlikle suçlanması gibi... Nedeni ne olursa olsun, siyaset ve düşünce özgürlüğüne konan bu kısıtlama, Türkiye'deki demokrasiyi Batı Avrupa demokrasi ortalamasına göre eksik kılıyordu. Bu da Türkiye'nin saygınlığını azaltmıştır. Oysa Atatürk döneminde Türk siyasi düzeni Avrupa demokrasi ortalamasının altında değil, üstündeydi ve tabii ona göre de saygınlığı vardı.

Şimdi çok partililiğin adımlannı görelim. İnönü 19 Mayıs 1945 Gençlik ve Spor Bayramı mesajında "halk idaresinin" geliştirileceğini müjdeliyordu. Zaten savaşın sonu ile Avrupa'da ortaya çıkan demokrasi ortamından cesaret alan CHP içindeki kimi hoşnutsuzlar, kıpırdanmaya başlamışlardı. Bunlardan milletvekili olan dördü, yani Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, 7 Haziran 1845 günü CHP grubuna "Dörtlü Takrir" diye tanınmış olan bir önerge verdiler. Önergelerinde, özellikle parti içinde özgür bir tartışma ortamının yaratılmasını istiyorlardı. O sırada Türkiye'de toprak reformuna olanak verebilecek bir

yasa tasarısı TBMM'ye sunulmuştu: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu. İnönü ve Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatiboğlu'nun girişimiyle hazırlanan bu yasanın 17. maddesine göre, topraksız ya da az topraklı çiftçiyi topraklandırmak için devlet, büyük toprak sahiplerinin topraklarım kamulaştırabilecekti. Kamulaştırma, gerekirse toprak sahibinden yalnızca 50 dönüm bırakacak kadar kapsamlı olabilecekti. Kamulaştırma bedelleri de gerçek değere göre değil, arazi vergisine matrah olarak beyan edilen değerden ödenecekti (md. 21). Bu hüküm toprak sahibi olan milletvekillerini çok rahatsız etti. Aydm'ın büyük toprak sahiplerinden olan Adnan Menderes, yasa görüşülürken ağır eleştiriler getiren milletvekillerinin başında geliyordu. Fakat İnönü bu konuda çok ısrarlıydı. Atatürk ölümünden hemen önceki bir kaç Meclis açış konuşmasında topraksız çiftçiyi topraklandırmak gereksinmesine değinmişti, ama somut bir adım atlı mamıştı (ya da atılamamıştı). Şimdi İnönü bu davayı benimsemiş bulunuyordu. Belki işin toplumsal yararları yanında, çok partili ortamda köylünün siyasal desteğini elde edebileceğini de umuyordu. Böyle bir düşüncesi var idiyse, yanılıyordu. Taşraya toprak sahipleri egemendi. Kanun 11 Haziran 1945'te TBMM tarafından kabul edildiği halde, onun mimarı olan Hatiboğlu bundan sonraki hükümetlerde bakan olamadığı gibi, 1948'de kurulan II. Hasan Saka hükümetinde Tarım Bakanlığı, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hasmı olan Adana'nın büyük toprak sahibi Cavit Oraî'a verildi. Söz konusu 17. maddenin hiç uygulanmadığını söylemeye gerek yok. Yalnız bir bölüm Hazine toprakları çiftçilere dağıtıldı.

Demokrat Partinin Kuruluşu; Kimileri Demokrat Partinin (DP) kuruluşunu doğrudan Çiftçiyi Topraklandırma

Kanununa olan muhalefete bağlarlar. DP'nin salt bundan kaynaklandığım öne sürmek abartılı olur ama, DP'nin kuruluş ve yaygınlaşma aşamasında bunun önemli bir payı olduğu söylenebilir. İnönü Dörtlü Takrir'i Grupta reddettirdi (12 Haziran). Onun istediği, CHP içindeki hoşnutsuzların CHP'den ayrılarak ayrı bir parti kurmalarıydı. Bundan umduğu yararlan şöyle tahmin edebiliriz: 1) Çok partili dizgeye geçilmiş olacaktı. 2) Parti içindeki muhaliflerden kurtu lunacaktı. 3) CHP'den aynlacak kişilerin kuracağı partinin Atatürk Devrimine karşı olması tehlikesi bulunmayacaktı. Buna karşılık Bayar ve arkadaşlannm CHP'den aynlmaya hevesleri yoktu. Parti kurmak bir maceraydı. Daha iyisi, CHP'de kalıp ona egemen olmaya çalışmaktı. Atatürk'ün verdiği onca güvenceye rağmen Serbest Fırka'mn başına gelenleri biliyorlardı. Bayar, Fethi Okyarin durumuna düşmek istemiyordu.

Dörtlü Takrir'in reddedilmesinden soma Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, Vatan gazetesinde demokratikleşmeyi savunan muhalif yazılar yazmaya başladılar. CHP bu davranışı parti disiplinine aykın bularak bu ikisini üyelik tençıkarttı (21 Eylül). Bayar'm iki arkadaşına olan desteğini göstermek üzere seçtiği davranış, henüz parti kurma konusunda ikna olmadığını gösterir. CHP'den değil, milletvekilliğinden istifa etti (28 Eylül). Bu, kendisini yüksek bir maaştan yoksun bırakan bir davranıştı. Fakata İnönü ısrarını sürdürüyordu. 1 Kasım 1945'te TBMM'yi açış söylevinde, açıkça, ülkenin bir muhalefet partisine olan gereksinimini dile getirdi. Oysa Temmuz başında müteahhit Nuri Demirağ tarafından kurulmuş bulunan Milli Kalkınma Partisi vardı. Fakat Demirağ tutucu bir kişi olduğundan, İnönü o partiyi görmezlikten geliyordu. Artık Bayar'm da aklı

yatmaya başlamıştı. 1 Aralıkta parti kuracaklarını açıkladı. 3 aralıkta CHP'den istifa etti. Ertesi gün İnönü'nün yemek çağrısına gitti ve görüştüler.

Aynı gün (4 Aralık) "Tan Olayı" oldu. Zekeriya Sertel'in çıkardığı **Tan** gazetesi sosyalist sola yakınlığı ile tanınıyordu. Bu sıralarda Sertel **Görüşler** adında bir dergi hazırlığı içindeydi. İlanlar yapılmış ve yazar kadrosu için Menderes ve Köprülü'nün bulunacağı duyurulmuştu. O gün birtakım "gençler" Rus ve komünist aleyhtarı sloganlarla **Tan** basımevine ve sol yayın satan kitapçılara saldırarak tahrip ettiler. Polisin seyirci kalması, hukuka ve uygarlığa sığmayan bu işin CHP tarafından kışkırtılmış, hatta düzenlenmiş olabileceği iddialarına yol açtı. Belki bu vesileyle DP'ye soldan uzak durması için de mesaj verilmiş oluyordu. 1946'da CHP'nin solundaki 3 partinin kapatılması, bu partinin, solunda mutlak bir boşluk istediğini gösteriyordu. Martta Sosyal Demokrat Partisi, Aralıkta Türkiye Sosyalist Partisi (genel başkanı Esat Âdil Müstecaplıoğlu) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (genel başkanı Şefik Hüsnü Deymer) kapatıldı. Başbakanlığında Recep Peker'in Köy Enstitülerini "daha milli" kılmaktan söz etmesi, sol karşıtı havanın nasıl her kesimi kapladığının işaretidir. 1947'de Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif, Behice Boran aleyhinde solcu diye bir cadı kazanı kaynatılmaya başlandı. Öğrenci gösterileri ile başladı ve buna üniversite, TBMM ve mahkemeler alet oldular. 1950'de üniversiteden ayrılmak durumunda kaldılar. Berkes Kanada'da, Boratav Fransa'da, Şerif ABD'de iş buldular ve başarılı oldular. Boran'm da, isteseydi, yurtdışında başarılı olacağı söylenebilir. Böylece gadre uğrayan Alman profesörlerine kucak aç

mış olan Türkiye, şimdi kendi bilim adamlarını "yiyordu."

DP 7 Ocak 1946'da kuruldu. Celal Bayar genel başkan oldu. Türlü nedenlerle hoşnutsuz olanları çevresinde toplayarak, kısa zamanda yayılda. Adından da anlaşılacağı üzere, DP'nin birinci amacı demokratikleşmeyi sağlamaktı. CHP iktidarı bu yöndeki şikâyetleri karşılamak üzere Türkiye tarihinde ilk kez tek dereceli seçimi getirdi. Gazete kapatma yetkisini hükümetten alarak mahkemelere verdi. Üniversitelere özerklik verildi. Köylü ve işçinin desteğini kazanmak için Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırıldı. Çalışma Bakanlığı ve İşçi Sigortalan Kanunlan çıkanldı. İnönü'nün "değişmez genel başkan" sıfatına son verildi, sınıf partilerinin ve sendikalann kurulabileceği Kabul edildi. CHP bir de açıkgözlük yaptı. 1947'de yapılması gereken seçim yerine seçimi öne, 1946'ya aldı. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimi tek dereceliydi ama yargı denetimi yoktu, oylar açıkta veriliyor, gizli sayılıyordu (açık oy gizli tasnif), çoğunluk sistemi uygulanıyordu, yani seçim çevresi sayılan illerde, bir parti tek oy farkla önde olsa bile, bütün o ilin milletvekilleri onun oluyordu. DP 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebilmişti. DP 66 milletvekili çıkarabildi. Seçimlerin dürüst olarak yapılmadığı ortadaydı. Bu yüzden CHP ile DP'nin ilişkileri kavgalıydı. Tabii TBMM'de iki partinin ilişkilerine de yansıyordu bu.

1946 Seçimlerinden Sonra: Yeni dönemde İnönü, Şükrü Saraçoğlu yerine Recep Pakar'i başbakanlığa getirdi. Peker'in Türk lirasında yaptığı ve "7 Eylül Kararlan" diye tanınan devalüasyon büyük yankı uyandırdı, çünkü o devirde para değerinin değişmesi çok olağan dışıydı. 1 ABD Dolana 1.40 TL'den 2.80 TL'ye yükseltildi. Peker'in TBMM'de Menderes'e sinirlenerek eleştirilerini "psikopat bir ruhun

ifadesi" diye nitelemesi ve Bayar'ı halka isyana kışkırtmakla suçlaması üzerine, DP Meclis'i terk etti. Bunun üzerine İnönü müdahale ederek, Bayar'la görüştü. Ortalık yatıştı. DP ilk Büyük Kongresini Ocak 1947'de yaptı. Kongre *Hürriyet Misakı* adında bir bildirge yayımladı. Buna göre DP'nin kimi siyasal talepleri kabul edilmezse DP milletvekilleri TBMM'den ayrılacaklardı. Bu talepler, Anaya sa'ya aykırı yasaların ayıklanması, dürüst seçimleri sağlayacak bir seçim yasası, devlet başkanlığının parti başkanlığı ile aynı kişide birleşmemesi (İnönü'nün durumu) diye özetlenebilir. DP ne denli sert muhalefet yaparsa Recep Peker de aynı sertlik ve hırçınlıkla karşılık veriyordu. Meclis'i terk etme tehdidini hükümet "komünist taktiği" diye niteliyordu. İnönü bu durumun çok partililik için iyi şeyler va ad etmediğini görüyordu. Hakem rolünü üstlenerek Bayar'ı ve Peker'i bir kaç kez dinledikten soma, iki tarafı uzlaştırmaya çalışan *12 Temmuz Beyannamesini* yayımladı. Bu ilişkileri hayli yumuşattı. Fakat Peker hırçınlık yanlısıydı, yani çok partililiği sindirememişti. Onun için de İnönü CHP içinde Peker'e karşı bir hareket başlattı. Milletvekili Nihat *Erim'in başını çektiği bir grup genç milletvekili, CHP* grubunda Peker'e karşı oy kullandılar *(357er hareketi).* Peker, yandaşlarıyla birlikte birkaç gün İnönü ile mücadeleye girecekmiş gibi davrandı, fakata sonra istifa etti. Yerine Hasan Saka hükümeti kuruldu (9 Eylül 1947).

CHP içindeki sertlik uzlaşma yanlıları kavgası DP içinde de, hem de daha şiddetli olarak cereyan etmekteydi. Sertlik yanlıları DP Grubuna egemendiler ve parti yönetimini yumuşaklıkla suçluyorlardı. Aradaki gerginlik ileri bir noktaya varınca Mart 1948'de bir kısım milletvekilinin ve yandaşlarının parti üyeliğine son verildi. Bunlar önce Meclis'te

Müstakil Demokratlar Grubu'nu oluşturdular, sonra da 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi (MP) kuruldu. Kurucuları arasında Mareşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan vardı. Çakmak genel başkan oldu. MP, DP'yi danışıklı bir muhalefet gütmekle suçluyordu. Fakat DP'nin bu biçimde bölünmesi, 1950 seçimlerininde göstereceği gibi, tabana fazla yansımadı. Yine 1950'ye değin DP'nin milletvekili sayısı yarıya inmişti.

Günaltay Hükümeti: Hasan Saka, Recep Peker gibi sertlik yanlısı değildi. Ama DP'nin uğrunda savaşım verdiği demokratikleşmeyi gerçekleştirecek iradeden yoksundu. 1948'de çıkardığı yeni seçim yasası, yargı denetimini içermediği için, DP, ara ve yerel seçimleri boykot etti. 15 Ocak 1949 tarihinde Saka istifa etti. Yerine Şemsettin Günaltay geldi. Günaltay bir tarihçiydi. II. Meşrutiyette İslamcı akımın içinde yer almıştı. Güvenoyu alırken sağlam bir demokrasi kurma vaadi verdi. Ne var ki ilk uygulamaları din alamnda oldu. Zaten 1948'de imam hatip yetiştirmek üzere 10 aylık kurslar açılmıştı. (DP iktidarı 1951'de bu kursları okula dönüştürdü.) Günaltay hükümeti CHP grubunun daha önce almış olduğu bir karar doğrultusunda ilkokullara seçimlik din dersi koydu. Aynı biçimde Ankara Üniversitesi'ne bağlı bir ilahiyat fakültesi kuruldu. 1956'da din dersi ortaokullara (istemeyenler çocuklarını bu dersten muaf tutabiliyorlardı), 1967'de liselere seçimlik olarak kondu. 1974'te ortaokul ve liselere zorunlu ahlak dersi kondu. Bu uygulamalar Atatürk dönemindeki uygulamalardan farklı da olsa, laikliğe aykırı değildi. Laikliğe aykırı olan, 12 Eylül yönetiminin bu dersleri zorunlu kılıp bunu da anayasaya yazdırmasıydı. Bu yüzden çocuğunun din dersine girmesini istemeyen, farklı inançtan birçok ana babaya yakı

şıksız bir zorlama getirilmiş oluyordu. Gerçi din dersi "din kültürü" diye sunuluyordu, ama öğretmenin anlayışına bağlı olarak uygulamada çok kez din dersine dönüştüğü anlaşılmaktadır.

DP 20 Haziran 1949'da 2. büyük kongresini yaptı. Millet Partisi'nin danışıklı muhalefet suçlamasının baskısı altında olan DP, bu kongrede Milli Teminat Andı diye bir bildirge ortaya çıkarttı. Buna göre oylara tecavüz edilirse (yani seçim hilesi yapılırsa), halk meşru savunma durumunda kalacaktır. Meşru savunma yasal yollardan yapılacaktır, ama hile yapan yönetim de ulusun husumetiyle karşılaşacaktır. Bu husumet sözcüğünden hareketle CHP, bildirgeye *Milli Husumet Andı* adını taktı. Herhalde bu baskının da katkısıyla hükümet, Şubat 1950'de TBMM'ye yeni bir seçim yasası tasarısı getirdi. Tasan ilk kez yargı denetimini de getiriyordu. Sonunda yasa DP'nin oylan da eklenerek kabul edildi. Tek sakıncası nispi temsil yerine çoğunluk dizgesini kabul etmesiydi. Bu dizge 50'li yıllarda yapılan 3 seçimde CHP aleyhinde işleyecekti.

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde DP oylann yüzde 55'ini, CHP yüzde 41 'ini aldı. Görülüyor ki CHP yenilmiş, ancak bozguna uğramamıştı. Ne var ki çoğunluk dizgesi bu yenilgiyi bozguna dönüştürüyordu. DP milletvekilliklerinin yüzde 85'ini (408 sandalye), CHP ise yüzde 51 'ini (69 sandalye) almıştı. DP'liler seçim başanlannı yeni bir çağın başlangıcı olarak selamlıyorlardı. Gerçekten de önemli bir noktaya gelinmiş oluyordu. 1945'te sona eren devrimi tek partili dönemin ardından ikinci genel seçimde iktidar, kavgasız gürültüsüz muhalefet partisinin eline teslim ediliyordu. Bu, DDP'nin bir başansı olduğu denli,başta ve özellikle İnönü ve CHP'nin başansıydı.

İnönü İçin Değerlendirme: Bu noktada İnönü dönemi için genel bir değerlendirme yapabiliriz. İnönü, iktidarda olsun, muhalefette olsun, Atatürk devriminin başarılı bir savunucusu ve sürdürücüsü oldu. Dahası var. Devrime çok önemli katkılarda bulundu. Biri Köy Enstitüleri, öbürü çok partili dizgeydi. Denebilir ki, Köy Enstitüleri, sayesinde Atatürk devrimi, geri döndürülemez bir süreç haline getirilmişti. Çok partili dizgeye geçilmesi ise Atatürkçü bütünsel kalkınma anlayışını, evrensel değerlerin ölçüt alınması anlayışının bir sonucuydu ve tabii çok yürekli bir adımdı. İnönü hem iktidarda, hem muhalefette, kıraç topraklarda yetiştirilmeye çalışılan narin bir çiçek olan çok partili dizgeyi esirgemek için yıllarca sabırla didindi, uğraştı. Siyasal rakibini yere seren 27 Mayıs 1960 devriminden soma, bir an önce özgür çok partili dizgeye geçilmesi ise Atatürkçü bütünsel kalkınma anlayışının, evrensel değerlerinölçüt alınması anlayışının bir sonucuydu ve tabii çok yürekli bir adımdı. İnönü hem iktidarda, hem muhalefette, kıraç topraklarda yetiştirilmeye çalışılan narin bir çiçek olan çok partili dizgeye dönülmesi için çaba gösterdi. Talat Aydemir'in öncülüğünü yaptığı iki askeri darbe girişimini bizzat önleyip kırdı. Gerçi İnönü döneminin birtakım olumsuzlukları yok değildir. Bunlardan kimilerine yeri geldikçe işaret edildi: Varlık Vergisi'nin ırkçı ve insan haklarına aykırı uygulamaları, Nâzım Hikmet'in yıllarca hapiste kalması, **Tan** olayı, DTC Fakültesi'ndeki tasfiye hareketi, çok partili dizgenin sosyalist solsuz kurulması... Bunlar önemli kusurlardır ve İnönü'nün bunlardan siyaseten sorumlu olduğu kuşkusuzdur. Belki, ve pek muhtemelen İnönü bunları istememiştir, bunlardan rahatsız olmuştur, fakat önlemeye gücü yetmemiştir. Çünkü İnönü çok büyük bir devlet adamıdır ve

bir dönemin de milli şefidir ama, Atatürk denli güçlü ve etkili değildi. Onda ne Atatürk'ün nüfuzu, ne de olağanüstü kişilik gücü vardır. Bütün bunlara rağmen İnönü döneminin ve sonraki yıllarının bilançosu bence çok parlak ve başarılıdır.

XXIX. Demokrat Parti Dönemi

DP Hükümetinin İlk Başarıları ve Baskı Önlemleri: DP dönemi büyük umutlarla başladı. TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar, DP genel başkanlığından istifa etti. Bu görev başbakan olan Adnan Menderes'e verildi. Refik Koraltan TBMM Başkam seçildi. Fuat Köprülü Dışişleri Bakanlığı'na geldi. DP muhalefetteyken demokratikleştirme vaadinde bulunuyordu, bu vaatlerin içinde grev hakkı bile vardı. Ne var ki iktidara geldikten kısa süre sonra bu vaatler unutuldu. DP bütün gücünü iktisadi kalkınmaya verdi. Zaten o sırada koşullar da buna elverişliydi. 1950'de patlak veren Kore Savaşı dünyada bir takım hammaddelerin ve tarımsal ürünlerin fiyatlarını yükseltmişti. Bu sırada Türkiye'de sayılan gittikçe artan traktör ve diğer tanm âletleri sayesinde tarım üretiminde önemli artışlar elde ediliyordu. Traktör sayısındaki artış:

1924 220
1930 2000
1948 1756
1950 9905
1956 43727

Ekilen topraklar bu sayede 1948 'de 9.5 milyon hektardan, 1956'da 14.6 milyon hektara yükselmişti ki, yaklaşık yüzde 50 bir artış demektir. Savaştan sonra ABD'nin özendir

mesiyle 1948'de başlayan geniş çaplı karayolu yapımı sürdürülerek, o güne değin piyasaya açılmamış olan birçok kırsal kesimler bu olanağa kavuşmuşlardır. 1952'de Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmesi önemli bir dış siyaset başarısıydı. Truman doktrini, Marshall Planı ve Avrupa Konseyi üyeliği ardından gelen bu gelişme, Türkiye'nin bir ara yaşamış olduğu yalnızlığa bütünüyle son vermişti. (Kore Savaşı 'na asker gönderme karan, kimi NATO üyelerinin Türkiye'nin katılmasına yaptıklan itirazlan geri almalanm sağlamıştı.) Türkiye ve DP iktidarı için işler çok iyi gidiyordu.

Fakat bu iyi gidişe rağmen DP'nin, daha doğrusu önderlerinin Bayar ve Menderes bir huzursuzluğu, bir hırçınlığı vardı. Nesnel koşullann o denli elverişli olmasına karşın, onlann bu ruhsal durumunu anlamak kolay değildir. Ruhbilimsel birtakım nedenlerle belki kendilerini güven içinde hissetmiyorlardı. İktidara geldikten sonra bile bir gün iktidardan aynlabileceklerinin rahatsızlığını duyuyorlardı. Oysa 1954 seçimleri 1950 seçimlerine göre daha parlak bir zaferle sonuçlanacaktı. Bu yüzden kimi yazarlar Menderes ve Bayar'da bir "İnönü fobisi (yılgısı)" bulunduğuna hükmetmişlerdir.

8 Ağustos 1951'de TBMM Halkevleri ve Halkodalannı devletleştiren bir yasa kabul etti. Halkevleri ve odalan CHP'ye bağlı bir örgüttü. Tek parti döneminde bu durumun belki pek bir sakıncası yoktu. Fakat çok partililikte hiçbir anlamı yoktu, çünkü bu örgüt bir parti hizmeti değil, bir kamu hizmeti yapıyordu. Halkevleri örgütünün işlevlerini eskisi gibi sürdürmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması düşüncesi CHP zamanında nedense gerçekleşmedi. DP iktidan, örgütü devletleştirirken bunu yapması gere

kirken, bütün o kültür yuvalan (478 Halkevi ve 4332 Hal kodası) bir taşınmaz ve taşınır mal yığını halinde Hazine'ye intikal ettirildi. Örgütün kültürlendirme işlevi yok edildi. Dolayısıyla halkın aydınlanma sürecine büyük bir darbe indirildi. Bugün hâlâ o karanlık boşluk doldurulabilmiş değildir. Okullanmızm büyük çoğunluğunun hizmet sunan kitaplıklardan, gösteri salonlanndan vb. yoksun olduğu düşünülürse, vurulan darbenin ağırlığı daha iyi anlaşılabilir. CHP'nin gücüne bir darbe indirmenin bilincinde olan DP, Türk aydınlanmasına nasıl bir darbe indirdiğinin acaba ne ölçüde farkındaydı? Araştınlması gereken bir konudur. DP'nin iktidannm son döneminde başlatılmış olan Köy Enstitülerini yıkma etkinliğinin DP iktidan tarafından bü tünlenmesidir. DP Şubat 1954'te Enstitüleri klasik ilköğret men okullanna dönüştürüldü.

1953'te DP bir iş daha yaptı. CHP'nin bütün malvarlığını "haksız iktisap" diye nitelendirerek Hazine'ye geçiren bir yasa çıkarttı (14 Aralık 1953). Bu, ana muhalefet partisinin etkinlik olanaklannı kısmak için bir hareketti. Fakat DP'nin alerjisi CHP ile sınırlı değildi. Her türlü muhalefete karşı olmalıydılar ki, Atatürk ve devrimlerinin aleyhin deler diye Millet Partisi de kapattmldı (8 Temmuz 1953).

1954 seçimlerine yaklaşırken hükümet basından gelen eleştirilere karşı ağır cezalar getiren bir yasa çıkarttı. Mahkemeye çıkartılan gazeteciler iddialanm ispat etmek hakkından da yoksun bırakılıyorlardı. Bu haksızlık birçok DP milletvekillerini bile isyan ettirdi. 19 DP milletvekilinin "ispat hakkı" uğrunda verdikleri savaşım, Menderes tarafından alay konusu yapılarak sonuçsuz kalınca, bunlar da DP'den aynldılar ya da çıkanldılar. 1955 sonunda Hürriyet Partisi'ni kurdular. 19'lann içinde Turan Güneş, Ekrem Ali

can, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ gibi isimler vardı.

2 Mayıs 1954 seçimlerinde DDP oyların yüzde 57'sini, GHP yüzde 36'sim aldı. CHP'nin sandalye sayısı 3l'e indi. Bundan sonra işler iyice çığırından çıktı. Birçoğu siyaset amaçlı, rastgele yapılan yatırımlar, dağıtılan krediler enflasyona, döviz darboğazına, mal kıtlığına yol açtı. Hükümet buna rağmen iktisadi planlama düşüncesini reddediyor, hatta alaya alıyordu. Bu sırada ABD'den 300 milyon dolar kredi istendi, alınamadı. Milli Korunma Kanunun'nun polis ve mahkeme önlemlerine, fiyat denetimlerine, tayınlama yöntemlerine başvuruldu (1955). Bu arada 25 yıl hizmet etmiş memurların "görülen lüzum üzerine" Bakanlık emrine alınması ve emekliye sevkedilmesi uygulaması getirilerek, üniversiteliler ve yargıçlar üzerinde baskı kuruldu, tasfiyeler yapıldı. Gazetecilere ağır hapis ve para cezalan verdirildi. 1955 yazında Karadeniz gezisine çıkan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, Sinop'ta tutuklanarak İstanbul'a getirildi ve bir gün hapiste kaldı. 1956 yazında Rize'de dükkân sahiplerinin elini sıkması, gösteri yürüyüşü sayılarak 6 ay hapse mahkûm oldu.

Kıbrıs Sorunu: 1954'ten başlayarak Kıbns konusu Türkiye'nin gündemine girmeye başladı. Yunanistan, İngiltere'nin sömürgesi olan adanın kendisine verilmesini istiyordu. Bu durumda Türkiye de adaya talip oldu. Kıbns Kumlan adanın Yunanistan'a bağlanması (enosis) için kanlı yıldın (terör) yöntemlerini de kapsayan gösteri ve eylemler yapmaya başlamışlardı. İngiltere konuyu incelemek üzere Londra'da bir konferans topladı (1955). Bu sırada 6 Eylül günü İstanbul'da çıkan bir gazete Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberini verdi. O akşam bütün İstan

bul'da Rumların binlerce ev ve işyerlerine, kilise ve mezarlıklarına saldırıldı ve yağma ya da tahrip edildi. Bütün İstanbul'da aynı sıralarda aynı hareketin olabilmesi bir 'düzen' olduğu izlenimini veriyordu. Polis önceleri seyirci, sonra da çaresiz kalmıştı. Olay, gece yarısı ordu birlikleri tarafından bastınlabildi. Sıkıyönetim ilan edildi ve işi komünistler yaptı diye birçok solcular tutuklanıp, aylarca hapis yattıktan sonra aklandılar. Daha sonra Yassıada'daka Adalet Divanı 6/7 Eylül olaylarını Bayar, Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve İçişleri Bakanı Namık Gedik tarafından düzenlendiğine karar verdi. Londra'da Kıbrıs Konferansı'nda bulunan Zorlu "haklarımızda ne dereceye kadar ısrar edeceğimizi" göstermek üzere "aktif hareket" için "ilgililere verilecek emrin pek faydalı olacağını" bildirerek harekete yeşil ışık yakmış görünüyordu. Yassıada mahkemesine göre, İstanbul'un birçok semtlerinde ve İzmir'de aynı anda başlayan harekette DP örgütünden yararlanılmıştı. Yunan makamları ise Atatürk'ün evine bomba atmaktan sorumlu birkaç Türk yakaladılar, bunlar mahkûm oldular. Bunlardan biri daha soma Türkiye'de valilik yapacaktı, öyle görünüyor ki, 6/7 Eylül olayı, Tan olayı gibi, ama çok daha geniş çapta, ülkemizde devletin hukuk dışına çıkmasının üzücü bir başka örneğidir. DP, Meclis soruşturması önerisini de reddettirdi. Bir tek Namık Gedik istifa etti.

Kıbrıs konusunda Türkiye'nin iddiasını ortaya koyduğu ilk sıralarda adanın tümü isteniyordu ("Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır"). Daha sonra bunun pek gerçekçi olmadığı düşünülmüş olmalı ki, adanın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılması istenmeğe başlandı ("Ya taksim ya ölüm"). Sonuç olarak 13 ve 19 Şubat 1959'da yapılan Zürih ve Londra antlaşmalarıyla Kıbrıs'ın bağımsız olması,

fakat Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin adada özel haklarının bulunması kararlaştırıldı. İngiltere adadaki büyük hava üslerini muhafaza edecek, Türkiye ve Yunanistan birer askeri garnizon bulunduracaklar, her üç devletin müdahale haklan bulunacaktı. Aynca, Kıbns Anayasası hükümet ve parlamentoda Türklere bazı özel haklar tanınıyordu. Federal Almanya'dan bir yargıcın başkanlığındaki Anayasa Mahkemesi bu düzenin işleyişine nezaret edecekti. Başpiskopos Makarios Kıbns Cumhurbaşkanı, Dr. Fazıl Küçük yardımcısı seçildiler. Kıbns sorunu böylece çözülmüş gibi görünüyordu, fakat kısa bir süre sonra Rumlar Zürih ve Londra antlaşmalanmn getirdiği düzeni yıkmak için harekete geçeceklerdi.

1957 Seçimleri ve DP'nin Demokrasiden Sapması: 1957 seçimlerini yine DP kazandı, fakat DP'nin oylan azalmıştı (yüzde 48 ve 424 milletvekili). Cumhuriyetçi Millet Partisi (Osman Bölükbaşı'nm partisi), ve Hürriyet Partisi de 4'er milletvekili çıkarmışlardı.

1958'de iktisadi bunalımın çözümsüzlüğü karşısında Türk hükümeti IMF ve Dünya Bankası'mn dayatmasını kabul etmek zorunda kaldı (başka türlü dış borç almak olanağı yoktu). 4 Ağustos 1958'de istikrar önlemleri alındı ve dolar 2.80 TL'den 9 TL'ye çıkarıldı. Milli Korunma Kanunu uygulamalan fiilen durduruldu ve enflasyonu dizginleyebilmek için kamu kuruluşlannm ürünlerine zam yapıldı. Önceleri devlet işletmelerini özel kesime devretmeyi düşünen DP, özel kesimin devlet işletmelerini almak ya da kendi yatınmlanm yapmaktaki yavaşlığı karşısında daha soma yaptığı yatmmlarla kamu kesimini genişletmiş bulunuyordu. Ama özel kesimin sanayi yatıranları da zamanla çoğalmıştı. Kurulan sanayiler genellikle ithal ikamesini amaçlı

yordu. Örneğin, döviz darboğazı yüzünden musluk, akü, kalorifer gibi mallar itlah edilemeyince, bunlar yerli olarak yapılmaya başlanıyordu.

1958 güzünde DP iktidarı yeni ve daha şiddetli bir baskı dönemi başlattı. Neden buna gereksinim duyduğu incelenmelidir. Bu kez iktisadi bir bunalımın sonucu istikrar önlemleri ve ağır bir devalüasyon f iyatlan fırlatmış, halkı perişan etmişti. Öte yandan 1957 seçimlerinde CHP yükselişe geçmiş, çoğunluk dizgesine rağmen Meclis'e kalabalık bir milletvekili grubu sokmayı başarmıştı. İktisadi durumun kötülüğü hesaba katılırsa, bundan sonraki seçimin CHP tarafından kazanılması muhtemeldi. Oysa Menderes ve çevresi iktidardan ayrılma olasılığını nedense kabul ede miyorlardı. Bu şuada daha şiddetli bir baskı dönemi başlatmak için gerekçe ya da vesile olacak iki dış örnek de ortaya çıkmış bulunuyordu.

Örneklerden biri 14 Temmuz 1958 Irak Devrimi'ydi. DP iktidarı Ortadoğu devletleriyle yakın ilişkilere girmek istemiştir. Belki bu yakınlığın sayesinde zamanla Türkiye'nin bölgede önder devlet durumuna yükseleceğini ummuştur. Fakat bunu yaparken NATO, ABD ve Soğuk Savaş'taki tutumundan hemen hiçbir ödün vermek de istememiştir. Oysa demokratik ulusçu Arapların bir numaralı sorunu Filistin sorunuydu. İsrail'in bir numaralı müttefiki ve destekçisi ABD ve Batı Avurpa ülkeleri olduğuna göre, Türkiye'nin ABD ve NATO ittifakından vazgeçmeden bu Araplarla (1952 Cumhuriyet Devriminden beri bu Arapların başını Nasır ve Mısır çekiyordu) yakınlık kurmak olanaksızdı. Öbür Araplar saltanatla yönetilen feodal ülkelerdi. Onlar için de Filistin sorunu çok önemliydi. Ama düzenlerini yıkacak olan cumhuriyetçi demokratik ulusçu hareketlerden

korunmak daha da önemliydi. Dolayısıyla ABD ve Batı Avrupa'yla ilişki kurmaya çok daha hazırdılar. Batı, düzenlerine payanda oluyordu. Sonuç olarak Batı'mn içinde olan Türkiye ancak Pakistan, İran ve Irak'la "komünizme karşı" Bağdat Paktı'nı kurabildi. İngiltere de paktın üyesiydi. ABD dışardan destek veriyordu. DP önderleri özellikle Irak Krallık ailesi ve Başbakan Nuri Sait ile çok yakın kişisel ilişkiler geliştirmişlerdi. Iraklı yöneticiler tatillerini Bo ğaz'da geçiliyorlardı.

Derken 14 Temmuz 1958'de Irak ordusu darbe yaptı, iktidarı ele geçirdi. Faysal ve Nuri Sait öldürüldüler. DP'li yöneticiler bundan çok etkilendiler. Türk ordusu Irak ve Suriye sınırında alarma geçirildi. Hatta Menderes'in Irak'a askeri müdahaleye niyetlendiği, fakat ABD tarafından vazge çirildiği öne sürülmüştür. Lübnan ve Ürdün'ün başvurulan üzerine ABD'nin askeri birlikleri, Lübnan'a, İngilizlerinki ise Ürdün'e gönderildi. Lübnan'a yapılan askeri çıkarmada ABD İncirlik Üssü'nden de yaralanmıştı. DP iktidanna göre Irak devrimi dıştan desteklenen yıkıcı bir faaliyetti. Muhalefete göre ise istibdat ve baskıya karşı bir ayaklanmaydı. Sovyetler Türk hükümetinin tutumunu protesto ettiler. ABD 5 Mart 1959'da Bağdat Paktı'nm kalan üyeleri ile ve bu arada Türkiye ile, birer Karşılıklı İşbirliği Paktı yaptı. Buna göre Türkiye'ye bir saldın olursa ABD yardıma gelecekti. ABD zaten NATO ittifakı ile Türkiye'ye karşı böyle bir yükümlülüğe girmişti. Değişik olan, paktın girişinde saldırı kavramı yanında "dolaylı saldın" kavramına yer verilmesiydi. Anlaşılan, Türkiye'de bir ayaklanma, bir karışıklık olursa, Türk hükümetinin isteği üzerine ABD silahlı birlikler gönderebilecekti.

Birçok kaynaklara göre, Irak devrimi DP iktidannda dar

be ya da devrim korkulanın başlatmış ya da artırmıştı. Bu, ne kadar doğruysa, ABD ile yapılan ikili antlaşma da DPİi önderlerin güven ve istediklerini yapma duygularını o derecede artırmış olmalıdır. Muhalefet Irak devrimini doğru bulduğuna göre, benzerini Türkiye'de yapabilir, onun için daha da baskı altına alınmalıdır diye düşünülmüştür.

DP'nin muhalefete karşı yeni bir baskı dönemi açmasında payı olmuş olabilecek ikinci dış örnek, Fransa'da olup bitenlerdi. Orada, II. Dünya Savaşı sırasında Almanlara karşı direnmenin önderliğini yapmış olan De Gaulle, kan şık bir siyasal ortamda 31 Mayıs 1958'de başbakanlığa getirilmişti. O, Meclis'in ve seçmenin desteğini alarak gelenekselleşmiş parlamenter düzene son veren, yan başkanlık sistemini getiren V Cumhuriyet Anayasası'nı yürürlüğe soktu. De Gaulle, savaşta elde etmiş olduğu karizmatik önder durumundan yararlanarak, bir çeşit "demokratik diktatör" oldu. Fransa'daki gelişmeleri örnek almak isteyen Menderes, De Gaulle'ün hangi koşullarda iktidar olduğunu herhalde görmek istemiyordu. Fransa'nın sömürgesi değil, anavatanın bir parçası durumunda olan Cezayir'de, 1954'ten beri çok kanlı bir iç savaş yaşanmaktaydı. Yüz binlerce insan ölmüştü. II. Dünya Savaşı'nda Fransa'yı kurtarmış olan De Gaulle, bu büyük sorunu çözmek, anavatanın bir parçasında barışı sağlamak üzere görevlendirilmişti. Oysa ne Türkiye'nin böyle bir sorunu vardı, ne de Menderes ve Bayar kurtancı sayılabilirlerdi.

Menderes 6 Eylül 1958'de Balıkesir'de muhalefeti Irak'taki devrimin benzerini yapmak istemekle suçladı ve darağaç lanm hatırlattı. 21 eylülde İzmir'de De Gaulle düzenini örnek almak istediğini gösteren sözler söyledi. Devlet görevlilerine baskı yapılırsa demokrasiye paydos deneceğini de

belirtti. İnönü bu sözleri yanıtsız bırakmıyordu, fakat iktidarın niyetleri belli olmuştu. Önce bu niyetler Vatan Cephesi biçiminde somutlaştı. Menderes Manisa'da 12 Ekim 1958 günü muhalefetin "kin ve husumet" cephesine karşı bir Vatan Cephesi kurulması çağrısında bulundu. Ondan soma ülkenin her yanında Vatan Cephesi örgütleri kurulmaya başlandı. Üyeler aslında DP'ye üye oluyorlar, fakat katıldıkları örgüte Vatan Cephesi deniyordu. Vatan Cephesini kuranlar ve katılanların adlan her gün radyoda tek tek okunuyordu. Bu, siyasal gerilimi büsbütün artıran bir kampanyaydı.

Muhalefet bu gelişmeler karşısında ezilmemeye çalışıyordu. 24 Kasım 1958 tarihinde Hürriyet Partisi CHP ile birleşme karan aldı. 12 Ocak 1959'da toplanan CHP'nin 14. Kurultayı İlk Hedefler Beyannamesi adlı metni kabul etti. Beyannamedeki esaslar CHP iktidara ilk geldiği yasama döneminde gerçekleştirilecekti. Bunlardan başlıcalan, sosyal devlet, basın özgürlüğü, grev ve sendika kurma hakkı, ikinci *Meclis, anayasa mahkemesi, seçimde nisbi temsil* usulü, üniversite özerkliği, yüksek yargıçlar kurulu, devlet yayın araçlannm yansızlığı idi. Bunlar, daha soma 1961 Anayasası'mn temelini oluşturacak esaslardı.

DP iktidan muhalefet önderlerinin yurtta dolaşmasına dayanamıyordu. Daha 1952'de, muhalefet önderlerinin, başta İnönü ve Kasım Gülek, gezilerini önlemek için baskı yapmağa başlamışlardı. Bu baskı kolluk güçlerinin, yönetici, savcı ve mahkemelerin baskısı olabileceği gibi, DP'li partizanlara yaptınlan düşmanca davranışlar da olabiliyordu. İnönü'nün Ekim 1952'de yaptığı Ege gezisi sırasında İzmir'de kişisel müdahaleler, Akhisar ve Manisa'da protesto gösterileri yapıldı. 8 Ekim 1952 günü İnönü, Balıkesir'e gelecekti. Vali kentin dışında onu karşıladı ve kente girerse

olaylar çıkacağını, olanlardan sorumlu olmayacağını, İnönü'yü koruyamayacağını bildirdi. İnönü kente girmekten vazgeçti. 18 Nisan 1954'te İnönü'yü, Mersin'de açık hava toplantısı sırasında DP'lilerin saldırıları karşısında canım kurtarabilmesi için yüksek bir duvardan aşırtmak gerekmiştir. Daha başka örnekler de verilebilir. Fakat görünen odur ki, somaki olaylar daha ağırdır. Bunlarda İnönü'yü dövmek, yaralamak, hatta muhtemelen öldürmek düşüncelerinin yer aldığını söyleyebiliriz.

Yine bir Ege gezisinde, 30 Nisan 1959'da İnönü'nün Kurtuluş Savaşı'nda karargâhı olan evi ziyaret etmesi, vali tarafından ne pahasına olursa olsun önlenmek istenmiştir. Valinin bu buyruğunu yerine getirmeyen Emniyet Müdürü ve jandarma komutam o gün görevden alınmışlardır. O gece çevredeki birtakım fabrikalardan DP'li partizanlar getirildi. Ertesi gün bu kalabalık, istasyona gitmekte olan İnönü'nün otomobilini durdurdu. İnönü otomobilinden inip kalabalığın arasından geçerken başına isabet eden bir taşla yaralandı. Yolda olaylar devam etti. İzmir'de CHP'nin bütünü etkinlikleri engellendi. DP'li partizanlar Demokrat İzmir gazetesini yıktılar. İstanbul'da İnönü havaalanından kente gelirken, taşlı, sopalı DPİiler Topkapı'ya yığıldılar (4 Mayıs). Trafik müdürü arabasıyla yolu tıkamış bulunuyordu. İnönü'nün arabası durunca, çevresi zorbalar tarafından sarıldı. Trafik müdürü İnönü'yü kendi arabasına alıp götürmek için ısrar ediyordu. Neyse ki görevli olmayan ama durumu izleyen bir binbaşı, olayı seyretmekte yetinen askerlere arabanın çevresini dipçikle açmaları komutunu verdi ve trafik müdürünün arabasını yol ortasından çekmesini sağladı. Bu olayların gazetelerde yazılması yasaklandı, basın beyaz sütunlarla çıktı.

Topkapı olayında bir cana kastetme durumu olduğu söylenebilir (bu sırada İnönü 75 yaşındaydı). DP'nin önderleri olan Menderes ve Bayarin cezai sorumluluğu kanıtlana masa bile, siyasal sorumluluklan olduğu açıktır.

27 Mayıs Darbesine Doğru: Aynı yıl CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'e karşı Çanakkale'de, Geyikli'de olaylar düzenlendi. 1960 ilkbaharında Yeşilhisar olayı oldu. İnönü'nün oraya gitmek istemesi Kayseri olaylarına yol açtı. Muhalefet gezilerini zorbalıkla, korkutarak, yıldırarak önleyemeyen DP iktidarı, bu kez sorunu kökünden çözmeye kalkıştı. 12 Nisan 1960 günü DP Grubunun yayımladığı bildiri CHP'yi "silahlı ve tertipli ayaklanmalar hazırlamakla", bir kısım basını da bunu yalan ve çarpıtılmış haberlerle desteklemekle suçluyor ve üç ayda işini bitirecek bir Tahkikat (Soruşturma) Komisyonu'nun kurulması yönündeki kararın alındığını açıklıyordu. 18 Nisanda DP'nin önergesi TBMM'de kabul edildi. Kurulan ve hepsi de DP'li olan 15 kişilik komisyon ilk iş 3 şeyi yasakladı: 1) Partilerin tüm etkinlikleri (fakat soruşturulacak olan yalnızca CHP idi). 2) Komisyonun etkinlikleri ile ilgili yayınlar, 3) TBMM'de komisyonla ilgili görüşmeler ve bunlar hakkında yayınlar. İnönü o gün TBMM'de 2 konuşma yaptı. Kendilerinin ihtilalden gelip demokrasiye geçtiklerini, ihtilal yapmalarının olanaksız olduğunu, kurulacak komisyonun gayrimeşru olduğunu, TBMM'nin üstünde bir baskı düzeni getireceğini, bu durumun kendileri dışından kaynaklanan bir ihtilala yol açacağını söyledi. Ve ünlü cümleleri: "Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam... Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır."

Bu konuşmaları yayımlamak yasaktı. Buna rağmen Ulus ve Demokrat İzmir gazeteleri aynen bastılar, bu ve başka yollardan ülkenin her yanma dağıldı. CHP boyun eğmek niyetinde değildi. İnönü bunu açıkça Meclis'te söylemişti. Bir de bunalımdan çıkar yol göstermişti: Demokrasinin gereklerine uyarak dürüst bir seçim yapmak. Ama Menderes "ihtilal olabilir" uyarısını, "bunlar ihtilal yapmak istiyor" biçiminde yorumlayarak DP Grubunu daha şiddetli önlemler almaya ikna etti. 27 Nisan 1960 günü çıkarılan ve Tahkikat Komisyonu'na olağanüstü yetkiler tanıyan yasa, komisyonu, her türlü yayınlan yasaklamaya, süreli yayımlan ve evlerini kapatmaya, her türlü siyasal etkinlikler konusunda ve soruşturmanın basımevlerini için önlem ve karar almaya, bu amaçla hükümetin bütün olanaklanndan yararlanmaya yetkili kılıyordu. Komisyonun önlem ve kararlanna "her ne suretle olursa olsun muhalefet edenler" 1 3 yıla kadar ağır hapis cezasına, gizli olan soruşturma konusunda açıklama yapanlar 6 ay ile 1 yıl arasında hapis cezasına çarptırılacaklardı. Komisyonun çalışmalan ceza usulündeki ilk soruşturma niteliğinde olacaktı. Buna karşı İnönü şöyle diyordu: "Biz tedbiri aldık. Bu tedbiri yürüteceğiz diyorsunuz... Gaynmeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle demiştir... Bu terbire teşebbüs eden baskı tertipçileri zannediyorlar ki: Türk milletinin Kore milleti kadar haysiyeti yoktur." (Kore diktatörü Rhee, öğrenci ve halk gösterileri karşısında, 21 Nisan 1960'ta istifa etmek zorunda kalmıştı.) Bu konuşma karşısında Meclis, İnönü'ye 12 oturum Meclis'e katılmama cezası verdi.

Ertesi gün (28 nisan) İstanbul Üniversitesi öğrencileri büyük bir gösteri yaptılar. Polis çaresiz kaldı, ordu birlikleri çağnldı. Bir öğrenci öldü. 40 kişi yaralandı. Rektör Sıddık

Sami Onar tartaklandı. Hükümet sıkıyönetim ilan etti, üniversite tatil edildi. Yayın yasağı getirildiği için olaylar kulaktan kulağa abartılarak aktarıldı. Ertesi gün Ankara'da Siyasal Bilgiler ve hukuk öğrencileri gösterilere başladılar. Polis başa çıkamayınca ordu birlikleri geliyordu. İktidar sertleştikçe sertleşiyordu. Menderes radyoda konuşmalar yapıyor, Ege'ye gidip İzmir'de kendisini karşılayan kalabalıklar karşısında maneviyat yükseltiyordu. Bayar, Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in 30 nisanda yaptığı hükümetin istifa etmesi tavsiyesine "Hayır, tenkit zamam geçti. Şimdi tenkil (örnek ceza, ortadan kaldırma) zamanıdır" diyordu. Oysa ordudan işaretler geliyordu. Emekli olmak üzere izne ayrılan Kara Kuvvetleri Kumandanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e yazdığı mektupta Cumhurbaşkanı ve hükümetin değişmesi gerektiğini söylüyordu. 21 mayıs günü Harbokulu öğrencileri Atatürk Bulvarında yürüyüş yaptılar. Düşünülen tek çare, hHarbokulu'nu en kısa zamanda tatile göndermek oldu. DYP Genel İdare Kurulu'nun ve DP Meclis Grubu'nun Menderes'i tuttuğu yoldan geri çevirmek için yaptıkları girişimler de onu etkilemedi. Böylece 27 Mayıs 1960 darbesine gelindi. Milli Birlik Komitesi adında çoğu genç subaylardan oluşan bir cunta yaptı darbeyi.

Milli Birlik Komitesi ve Bazı Değerlendirmeler: Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) 38 üyesi vardı. Hükümet üyeleri, DP'li mebuslar ve birçok DP'liler tutuklandılar. Yassıada'da muhakeme edildiler. Hafif ve ağır birçok cezalar verildi. Üç kişinin idam cezası MBK tarafından onaylandı: Menderes, eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan, eski Dışişleri Bakam Fatin Rüştü Zorlu.

MBK, başkanlığına orduda sevilen ve sayılan Cemal

Gürsel'i getirdi. MBK bir an önce demokratik bir anayasa yapıp seçimlere gitmek istiyordu. Oysa MBK içinde, başında Alpaslan Türkeş'in bulunduğu 14 kişilik bir grup temel bazı reformları yapmadan iktidarı bırakmak yanlısı değildi. 13 Kasım 1960'ta yapılan darbeyle 14'ler Komite 'den çıkarılıp yurtdışı görevlerine gönderildiler. 6 Ocak 1961'de kurucu Meclis çalışmalarına başladı. Kurucu Meclis MBK ve Temsilciler Meclisi'nden oluşuyordu. Temsilciler Meclisi DP dışındaki partiler ve meslek ya da benzeri sivil kuruluşların temsilcilerinden oluşuyordu. Kurucu Meclis'in yaptığı anayasa 9 Temmuz 1961 'de halk oylamasına sunuldu ve yüzde 60.4 olumlu oyla kabul edildi. Ekimde nisbi temsil usulüyle seçimler yapıldı. CHP 1. parti olduysa da TBMM'de çoğunluğu olmadığı için, 1965 başına kadar İnönü başkanlığında karma (koalisyon) hükümetler kuruldu.

Burada DP'nin bir değerlendirmesini yapmak gerekir. DP'nin güçlü ve başarılı olduğu yön, yukarıda da belirtilmişti, iktisadi kalkınmada büyük bir canlılık ve heyecan ya ratabilmesiydi. Bu yönden kusuru, kalkınmayı plansız yapması ve maliyeyi iflasa sürüklemesiydi. 27 Mayıs darbesine yol açan etkenleden biri de herhalde buydu. DP'nin öbür olumsuzluklarından kimilerine yeri geldikçe, işaret edildi: 1) çoğulculuğu, yani azınlığın, muhalefetin haklarını kabul etmeyen ilkel (ya da yetkeci) bir demokrasi anlayışı, baskıcılık; 2) Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kapatılmasında göze çarpan bir kültürü yıkıcılığı; 3) İnönü'nün canına kastetmek, 6/7 eylül olaylarım düzenlemek gibi olaylarda somutlaşan hukuk dışı bir anlayış; 4) Muhalefetle ilişkileri hemen daima bir kavga havasında yürütmek; 5) Amerikalılarla yapılan çok sayıda kimisi hatta sözlü olan ikili anlaşma ABD'ye çok geniş bir hareket alanı sağlamış, böylece DP

iktidarının bağımsızlık konusunda hiç de titiz olmadığını ortaya koymuştur; 6) Din konusunda CHP ödün vermeğe başlamıştı ama DP bunu daha ileri götürmüş, özellikle Menderes dincilerin umudu haline gelmişti.

Dördüncü noktayla ilgili olarak DPİiler esas kavgacının İnönü olduğunu söylerler. İnönü'nün kavgadan kaçmadığı kesindir ama iktidarda olmak bakımından daha yumuşak ilişikler sürdürmenin sorumluluğu herhalde öncelikle DP önderlerine aitti. Nitekim, CHP DP ne denli kavgalaşsalar, 1946 50 döneminde İnönü havayı yumuşatmak için 12 Temmuz Beyannamesi'nde de somutlaşan çabalar göstermiştir. Menderes ya da Bayarin bu tür çabalan pek nadir ve yüzeysel olmuştur. Yurttaşlık oydaşmasım dahi tehlikeye düşüren bir kutuplaşmanın mahallelerde, köylerde, kahve, cami ayırmak gibi derecelere vardığı bilinir.

Öte yandan DP'nin olumlu bir yönü, mahalle ve köy düzeyinde küçük insanlan ocak ve bucak örgütleri aracılığı ile siyasete sokması oldu. Bunun halkın demokratik eğitimi bakımından yararlı olduğu söylenebilir. CHP ve öbür partilerin de bu örnekten olumlu etkilendikleri tahmin edilebilir. Ne var ki DP tabanındaki bu siyasal bilinçlenme, parti içi demokrasiyi sağlamak derecesine ulaşamıyordu.

CHP'de ise parti içi demokrasinin ilginç bir gelişmesine tanık oluyoruz. Başından itibaren iktidarda bulunan bir parti olarak, CHP'nin pek çok üyeleri, muhalefet durumuna düşülünce, ortaran kaybolmuşlardı. Örgüt adeta dağılmıştı. Bu ortamda Haziran 1950'de yapılan VIII. Kurultayda İnönü yeniden genel başkan seçilmişti ama onun gösterdiği aday (Nihat Erim) genel sekreter seçilememişti. Seçilen, cana yakın, gülümseyen, rastladığı herkesin elini sıkan Kasım Gülek oldu. Bürokratik geleneklere bağlı olan İnönü

ondan pek hoşlanmıyordu. Ama delegeler onu seçmişti ve o da partiyi canlandırmak için olağanüstü çabalar harcayacaktı. 1959'a değin Gülek Genel Sekreter kaldı ve kurultaylar Genel Başkan ve merkez organlarına fazla yeki vermeğe yanaşmadılar. 1959'da CHP'nin güçlendiği bir zamanda İnönü partinin dizginlerini yeniden ele geçirdi. Gülek bir daha genel sekreter olamadı.

XXX. 1960 Sonrası

27 Mayıs hareketi darbedir, ama aynı zamanda devrimdir. Türkiye'de Atatürk ve İnönü'nün kurmuş oldukları demokrasi temellerim genişletip pekiştirmiştir. Sosyal devlet anlayışını, toplu sözleşme ve grev hakkını, çoğulcu anlayışı, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Cumhuriyet Senatosu gibi kurumlan getirdi. (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Milli Prodüktivite Merkezi de bu dönemin ürünü sayılabilir.) Anayasa Mahkemesi yasama organında, çoğunluğun keyfine göre uluorta yapılmış yasalara, yapılsa bile uygulanmasına büyük bir engel getirmiştir. Yüksek Hâkimler Kurulu yargının bağımsızlığını güvenceye bağlamışta . Özerk TRT, radyo ve televizyonun iktidann borazanı olarak kullanılmasına son vermiştir. Devlet Planlama Teşkilatı keyfi yatınmlan önleyemese de frenleyebilecek bir kurumdu. Zaman içinde cumhuriyet senatosunun yasama işlevini çok yavaşlattığı, üçte bir senato yemleme seçimlerinin ülkeyi sürekli seçim havasında tuttuğu için belki o denli iyi bir buluş olmadığı kanısı yayılmıştır. Anyasaya girmediyse de belki de çoğulculuğun simgesi sayılabilecek nisbi temsil usulünü de 27 Mayıs getirmiştir ve o dönemlerden bugüne, hep yürürlükte kalmıştır. Karşıdevrimci 12

Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri 27 Mayisin getirdiği kurum ve anlayışları kısıtlamışlar, sulandırmışlar, fakat ortaran kaldıramamışlardır. (Cumhuriyet Senatosu dışında, fakat o kurum konusunda yaygın denilebilecek bir olumsuz izlenim vardı.)

Çok partili dizgeyi 1945'te bu ülkeye kesin olarak getirmek şerefi İnönü'ye ve dolayısıyla CHP'ye aittir. Çağdaş demokrasiye yönelişi getirme şerefi MBK'ye (dolayısıyla orduya) ve İnönü ile CHP'ye aittir. İnönü ve CHP'ye de bir şeref payı düşüyor, çünkü bu yöndeki düşünsel birikimi 1950 60 arasındaki mücadeleleriyle ve daha somut olarak İlk Hedefler Beyannamesi'yle sağladılar. Zaten Temsilciler Meclisi'ndeki çoğunluk CHP'li ya da CHP görüşlüydü. İnönü'nün demokrasiye unutulmaz bir başka hizmeti, başbakanlığı döneminde, Talat Aydemirin iki askeri darbe girişimini bastırmasaydı (22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963). Talat Aydemir MBK'ye girememiş ve ortaya çıkan düzenin yeterince "devrimci" olmadığına inanan bir subaydı.

Türkiye'nin 27 Mayıs'la çağdaş, çoğulcu bir demokrasi olmaya yönelmesinin önemli sonuçlarından biri, CHP'nin solundaki hareketlerce nefes alma olanağının yavaş yavaş elde edilmesiydi. 1961'de 12 sendikacı Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurdular. 1962 'de bu partinin başına Mehmet Ali Aybar geldi. 1964'te yapılan TİP programı henüz sosyalizm sözcüğünü kullanamıyor, "emekten yana planlı devletçilik" diyebiliyordu. Daha soma TİP sosyalist olduğunu açıklayacaktır. 1964'te uzun yıllardır ilk kez Nâzım Hikmet'in bir şiiri (tabii "sakıncasız" bir şiiri) Doğan Avcıoğlu'nun Yön dergisinde yayımlanabildi. CHP 1965 seçimleri arifesinde, TİP'e oy kaptırmak korkusuyla kendini "ortanın solunda" ilan etti. Daha soma, bu "sosyal demokrasi" ve/ya da "demokratik sol" olarak somutlaşacaktı.

Çoğulculuk İslamcı sağın da zamanla ortaya çıkıp siyasal partisini kurmasına olanak verdi. Şeriatı yani ortaçağı açık ya da gizli savunduğu oranda, bu gelişmenin demokrasi bakımından hangi bakımlardan ve ne ölçüde bir kazanç sayılabileceği tartışılabilir.

27 Mayıs ertesinde DP mahkeme kararıyla kapatıldı. DP'nin oylarına sahip çıkmak üzere 2 parti ortaya çıktı: Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi. Bu yüzden 1961 seçimlerinde DP'li seçmenin oylan bölündü. Daha sonra bu oylar genel başkam Süleyman Demirel olan AP'de toplandı. 1965 ve 1969 seçimlerini AP kazandı. AP bazı bakımlardan DP'nin devamı gibiydi, bazı bakımlardan değildi. CHP ve genel olarak solla kutuplaşma tutumuyla AP, DP'yi aynen sürdürmüştür ta 12 Eylül 1980'e değin. Bunda MBK'nin en büyükü hatasının Menderes Zorlu, Polat kan'm idamlarının payı vardır. İdam hem çağdışı olmuş ya da olmak üzere bir cezaydı, hem de büyük acıma ve nefret duygulan uyandırmıştır. Başka siyasal idamlara da yol açmıştır Talat Aydemir ve arkadaşı Fethi Gürcan, Deniz Gezmiş ve arkadaşlan Hüseyin İnan, Yusuf Aslan ve 12 Ey lül'ün çok sayıda idamı. Tabii bütün bu insanlann çok büyük bir zulme uğramış olmalan, onlann işlemiş olduklan ağır hata ya da suçlan da bize unutturmamalıdır. AP 1961 Anayasası'na da hep cephe aldı. Çağdaş demokrasiyi getirmeye yönelen bu anayasa aleyhindeki kampanya, karşıdev rimci 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbelerine de malzeme oldu.

1968 yılında önce Fransa'da, sonra öbür Avrupa ülkelerinde ve ABD'de üniversite gençliği kurulu düzen aleyhinde ayaklandı. Bu hareket Türkiye'ye de geldi. Fakat öbür ülkelerde görece kısa sürede gelip geçtiyse de Türkiye'de

yerleşti ve gittikçe sola kaydı. AP iktidarı bu harekete karşı hukuk yolundan mücadele etmek yerine, "komando" ya da "ülkücü" denen sağcı gençlerle mücadele yolunu yeğler göründü. Bu sıralar sol, seçimlerden kötü sonuçlar almaktaydı. 1965 seçimlerinde milli bakiye usulü sayesinde TİP 15 milletvekili çıkarmıştı ama oyların yalnızca yüzde 3'ünü alabilmişti. CHP ise ortanın solu şiarı ile 1961 seçimlerinde yüzde 37 oranından yüzde 29'a düşmüştü. 1969 seçimlerinde TİP yüzde 2.6'ya, CHP %27'ye düştü. 27 Mayıs'tan sonra birçok sol aydınlarda yeni, ilerici bir Türkiye'nin doğmakta olduğu umudu uyanmıştı. Seçimler bu umutlan kınnca, bazı sol aydınlar parlamenter süreçten ümit kesmeğe başladılar. Parlamentoculuk "cici demokrasi", "Filipin demokrasisi" diye alınmaya, "parlamento dışı muhale fef'ten söz edilmeye başlandı. Kimileri de sosyalizmi getirmek için askeri darbeden medet ummağa başladılar. Doğan Avcıoğlu ve Milli Demokratik Devrim hareketinin başında bulunan Mihri Belli, değişik biçimlerde de olsa bu görüşteydiler.

Bu sırada AP'nin de başı dertteydi. 1969 seçimlerinde oy lann yüzde 47'sini almıştı ama iktisadi durum tıkanma noktasına gelmişti. 9 Ağustos 1970 tarihinde 1958'den sonraki ilk devalüsyon yapıldı ve dolann karşılığı 9 TL yerine 15 TL oldu. Aynca Demirel ve AP'nin sanayi burjuvazisini ta nm burjuvasisine yeğlediği ortaya çıktığı için, AP bir parçalanma yaşadı. 40 kadar milletvekili AP'den koparak, Fer ruh Bozbeyli'nin başkanlığında Demokratik Parti'yi kurdular (18 Aralık 1970).

1970'de olaylar tırmanışa geçti 15 16 haziranda DİSK'e yönelik bir yasa tasansmı protesto eden işçiler, İstanbul'da yaptıklan gösterilerle her şeyi durdurdular. Öğrenci olayla

rı da "kent gerillası" tipine doğru kayıyordu. Banka soygunları ve Amerikalılara yönelik eylemler yapılıyordu. Üniversitelerde de büyük olaylar çıkıyordu. Deniz Gezmiş'in Türk Halk Kurtuluşu Ordusu 3 Mart 1971'de 4 ABD'li subayı kaçırdı. Güvenlik güçleri ODTÜ'de kaçırılan subayları aramaya kalkışınca üniversite savaş alanına döndü. İşte bu ortamda Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları ve 12 Mart Muhtırası'nı verdiler. Muhtıra durumdan hükümeti ve Meclis'i sorumlu tutuyordu, çünkü Atatürk'ün ve anayasanın öngördüğü reformlar yapılmamıştı. Bunu yapacak partilerüstü "kuvvetli ve inandırıcı" bir hükümet isteniyordu. Durum karşısında Demirel istifa etti.

Görüldüğü gibi, darbe sol bir söylemle yapılıyordu. Fakat söylendiğine göre aslında ordu içinde sol bir darbe hazırlanırken, yapılacak darbeyi önlemek üzere emir ve komuta zinciri içinde (yani resmi aşama sırası hiyerarşi içinde) 12 Mart darbesi yapılmıştı. Nitekim darbenin hemen ardımdan 5 general, 1 amiral, 35 albay (9 Martçılar) görevden alınmışlardır. "Partilerüstü" hükümeti CHP'den istifa eden Nihat Erim kurdu. Bakanlardan 11 tanesi "beyin takımı" idi ve bunlar "reformları" yapabileceklerdi. Bir yandan "reform" yapılacak, bir yandan Erim'in "lüks" bulduğu anayasada özgürlükler kırpılacaktı. Çünkü hükümet, AP'lile rin çoğunlukta olduğu bir Meclis'e hesap vermek, yasaları da bu Meclis'ten geçirmek durumundaydı. Görülüyor ki, Erim'in sağ ve sol arasında bir denge oyunu oynaması gerekiyordu. Kısa sürede denge sağdan sola bozuldu. Nisanda "şehir gerillası" yani maceracı sol gençlik örgütlerinin şiddet eylemleri gereken gerekçeyi sağladı. Sıkıyönetim ilan edildi. Kaçırılan İsrail Başkonsolosu'nu aramak için İstanbul'da sokağa çıkma yasağı kondu ve tek tek bütün evler

arandı. Sol aydınlar, işçi ve öğrenciler kitle halinde tutuklanıp yargılandılar. 11 '1er aralık başına değin "reform" gerçekleştirilecek diye hükümette oyalandılar. Fakat TBMM'ye AP, ülkeye ordunun sağ kesimi (Sunay Tağmaç Faik Türün "cuntasından" söz ediliyordu) egemen oldukça bunun hayal olduğu anlaşılıyordu. 11 '1er istifa ettiler. Erim yeni bir hükümet kurdu. Gündemde yalnızca solu bastırmak ve anayasayı kırpmak kaldı. Daha sonra, bir işkence merkezi olarak "Ziverbey Köşkü"nün adı duyulacaktı. Yapılan anayasa değişiklikleriyle temel haklara, özgürlüklere sınırlamalar kondu (TRT'nin özerkliği kaldırıldı), kanun hükmünde kararname ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri gibi kurumlar getirildi. Türkiye İşçi Partisi ve Milli Nazım Partisi kapatıldı.

Bu sırada CHP'de ilginç gelişmeler oluyordu. İnönü ortanın solu siyasetini açıkladıktan sonraki seçimlerede CHP'nin oyu, 1965 ve 1969'da, çoğalan bir düşüşe uğramıştı. Bu düşüşü ortamın solu ilkesine bağlayanlar, yoğun eleştirilerde bulunuyorlardı. Bülent Ecevit ise ortanın solu siyasetini ısrarla savunuyordu, bu adı taşıyan bir de kitap yazmıştı. 1966 kurultayında ortanın solu siyaseti baskın geldi. Ecevit genel sekreter seçildi. Fakat Turhan Feyzioğ lu'nun başını çektiği sağ kanat buna karşı sert bir mücadeleye girişti. 1967'de yapılan IV Olağanüstü Kurultayda Fey zioğlu kanadı yenilgiye uğradı. CHP'li 48 TBMM üyesi partiden ayrılıp' Güven Partisini kurdular. Ardından, CHP'de kalan sağ kanat Kemal Satır'm önderliğinde mücadeleye girdi. 12 Mart darbesi olunca İnönü bunu önce soğuk karşılamıştı. Fakat başbakanlık görevi Nihat Erim'e verilince, İnönü bu hükümeti desteklemeye karar verdi. Bu noktada Ecevit'le İnönü'nün yolları ayrılıyordu. Ecevit'e

göre darbe aslında Demirel'e karşı değil, artık iktidara yaklaşmakta olan ortanın soluna karşı yapılmıştı. Darbe hükümetinin desteklenmesi kabul edilemezdi. Bu yüzden genel sekreterlikten istifa ediyordu. İnönü sağda kalmıştı. Artık Kemal Satır'la işbirliği yapıyordu. Fakat tabanı Ecevit'i destekliyordu. 5 Mayıs 1972'de yapılan V Olağanüstü Kurultayda Ecevitçi Parti Meclisine güvenoyu sorununda açıkça "ya ben ya o" ortaya çıktı. Parti Ecevit'i tercih etti ve İnönü ertesi günü 33 yıldır yaptığı genel başkanlıktan istifa etti. 14 mayısta Ecevit CFTP Genel Başkanı seçildi. Kemal Satır yandaşlanyla birlikte partiden ayrıldı ve bir parti kurma denemesinden sonra Güven Partisine katıldı.

1973'de Sunay'm cumhurbaşkanlığı bitiyordu. Ordu artık Genelkurbay Başkanlığı'na gelmiş bulunan Faruk Gürler'i seçtirmek istiyordu. Bu amaçla Gürler Genelkurmay'dan istifa etti, Sunay da onu kontenjan senatörü yaptı. Ne var ki Ecevit ve Demirel işbirliği yaparak onu değil de, Emekli Koramiral Fahri Korutürk'ü seçtirdiler. Aynı yıl seçimler yapıldı (14.10.1973). Bu, 12 Mart ara düzeninin sonunu işaretliyordu. Seçimde CHP yüzde 33.33 ile 1 parti, AP yüzde 29.8 ile 2. parti oldular. Bu seçime Milli Nizam Partisi yerine kurulan Milli Selâmet Partisi katılmış ve 48 milletvekili seçtirmişti. Herkesi şaşırtan bir davranışla, en Atatürkçü bilinen parti CHP, en sağdaki ve İslamcı bilinen MSP ile karma hükümet kurdu (25 Ocak 1974). Ecevit hükümeti, Erim hükümetinin ABD'nin isteği üzerine getirmiş olduğu haşhaş ekimi yasağını kaldırdı. 12 Mart düzeninde hüküm giymiş kişiler için af yasası çıkartıldı. Temmuzda Kıbrıs'ta faşist EOKA örgütü Cumhurbaşkanı Makarios'a darbe yapıp iktidara geldi. Zaten kötü olan Kıbrıs Türklerinin durumu daha da kötüleşecekti. Türkiye, Yunanistan,

ABD, İngiltere ile temaslarından bir çare bulamayınca, antlaşma ile öngörülen müdahale hakkını kullandı. 20 Temmuz 1974 günü gerçekleştirilen bir çıkarma ile Türk ordusu 1. Barış Harekâtı'nı başlattı ve Girne'de bir köprübaşı elde etti. Yapılan ateşkesten sonra Cenevre'de toplanan Türk Yunan İngiliz konferansı bekleneni vermeyince, Türk ordusu 14 ağustosta 2. Barış Harekâtı'nı yaparak bugün KKTC'yi oluşturan bölgeyi denetim altına aldı. 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti, Rum Yönetimi ile görüşmeler sonuçsuz kalınca 15 Kasım 1983'te bağımsız KKTC kuruldu. Türkiye'nin dış dünyaya yüklü borçlan olduğu için dış siyasette ağırlığını koyamamaktadır. Dolayısıyla bütün dünya, örneğin SSCB, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bölünmesini kabul ederken, KKTC'yi yalnızca Türkiye tanımıştır.

Kıbrıs'la ilgili gelişmeler 2 önemli tepkiye yol açtı. Ermenilerin ASALA örgütü 1975'te Türk hariciyecilerine karşı, çoğu faili meçhul kalan bir suikast kampanyası başlattı. Son olarak 1983'te ASALA tarafından Paris'teki Orly Havaalanı'nda THY yolculan arasında bomba patlatıldı. Bazı Fransızlar dahil, 8 kişi öldü. Bu sefer suçlular yakalandığı gibi, ASALA'nm bu etkinliği aniden durdu. İkinci tepki, ABD'nin 26 Eylül 1978'e değin süren bir silah ambargosu koymasıdır.

MSP'ye daha fazla dayanamadığı için ve erken seçime gitme umuduyla, Ecevit Eylül 1974'te istifa etti. Fakat seçime gitmek şartıyla yeni bir hükümet ortağı bulamadı. Demirel ise kendisine şiddetle karşı olan Demokratik Parti'nin desteğini alamadığı için sağ bir koalisyon kuramıyordu. Bu yüzden 213 gün süren bir hükümet bunalımı yaşandı. Arada hükümet eden, ancak 17 güvenoyu olabilmiş olan parti

lerüstü Sadi Irmak Kabinesi olmuştu. Sonunda Demirel bir kutuplaşma siyaseti güderek ve Demokratik Parti'den ayrılan 9 milletvekilinin desteğini alarak karma bir hükümet kurmayı başardı. Kutuplaşma, karma hükümetin adından Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti ve 3 milletvekili olan MHP'ye 2 bakanlık verilmesinden belli oluyordu. Milliyetçi Cephe adı Vatan Cephesi'ni çağrıştırıyor ve cepheye katılmayanları şüphe altına sokmak amacını sezdiriyordu. Nitekim 12 Mart döneminden sonra üniversite ve çevresinde sol ve sağ gençlik arasında şiddet olayları yeniden başlamıştı. Birçok fakülteye sağ ya da sol silahlı zorbalar egemen olup karşı düşüncede olanları buralara sokmuyorlardı. Zaman zaman kanlı olaylar çıkıyor, kimi gençler çok kez faili meçhul kalan cinayetlere kurban oluyorlardı. Çok kez üniversite sorumluları, polis ve adliye olaylara seyirci kalıyor, Başbakan Demirel "Yollar yürümekle aşınmaz" gibisinden duyarsız tavırlar alıyordu. Bir de Ecevit'e yönelik şiddet hareketleri ya da girişimleri vardı: Gerede Mitingi (1975) ve 1977 seçimlerinden önce Çiğli Havaalanı ve Taksim Mitingi olayları. 1977'de DİSK'in İstanbul'daki 1 Mayıs mitinginde kalabalığın üzerine "faili meçhul" bir ateş açılınca, çıkan panikte 34 kişi ezilerek öldü.

1977 seçimlerinde CHP yeniden ve daha da yüksek bir oy oranıyla (yüzde 41.4) birinci parti oldu. Fakat bu oran tek başına hükümet olmaya yetmiyordu. Nitekim CHP azınlık hükümeti güvenoyu alamayınca, Demirel II. MC'yi kurdu. Bu, ancak 5 ay sürebildi. Ardından, AP'den "transfer" edilen ve her birine birer bakanlık verilen 11 milletvekili sayesinde Ecevit hükümeti kurabildi. Ocak 1978'den Ekim 1979'a değin süren hükümet büyük sorunlarla karşılaştı. 1973 Ekimi'nde patlak veren petrol bunalımı dünyada akar

yakıt fiyatlarında önemli yükselmelere yol açmıştı. Fakat art arda gelen hükümetler, seçmen tepkisinden korkarak, bu fiyatları tüketiciye yansıtmamaya özen gösterdiler. Bu uğurda pahalı bir dış borçlanma biçimi olan "dövize çevrilebilir mevduat" (DÇM) yoluna başvuruldu. Sonuç olarak Ecevit döneminde büyük mal darlıkları ve sıkıntılar yaşandı. Yemek yağı ya da tüpgaz bile bulmak .bir sorun oldu.

Öte yandan şiddet olayları da tırmandı. 22 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta patlak veren şiddet olayları, güvenlik güçlerinin nedense önlemedikleri ya da önleyemedikleri bir iç savaş halini aldı. 109 kişi öldü, 500 ev ve işyeri tahrip edildi. Buna sağ sol kavgası dendi ama gerçekte Sünni Alevi kavgasıydı. Uzunca bir süredir laikliğe gereken özenin gösterilmemesinin bir sonucuydu. Ayrıca tedhiş olayları gençlik olayları ile sınırlı kalmaktan artık çıkıyordu. Sağda ya da solda emniyet müdürü, sendikacı, savcı, profesör, gazeteci gibi tanınmış bazı kişiler bugüne değin birçoğu faili meçhul kalmış silahlı saldırıyla öldürülüyorlardı. Bunlardan kimileri aşın düşünceleri olmayan, sağ sol kavgasında yer almamış kişilerdi. Çok kez cinayetlerin failleri meçhul kalıyor ya da Milliyet yazan Abdi İpekçi'nin katillerinde olduğu gibi, hapiste tutulamıyorlardı. Ekim 1979'da yapılan ara seçimleri CHP kaybedince, Ecevit istifa etti.

Yeni hükümeti Demirel oluşturdu. Bu, AP'nin bir azınlık hükümetiydi. Öbür sağ partiler dışardan destekledikleri için, III. MC ya da "Örtülü MC" de dendi. Bu hükümetin felce uğramış ekonomiyi yeniden işler hale sokabilmek için bir istikrar programı uygulamaktan başka çaresi yoktu. Nitekim 1971 73 yıllannda Dünya Bankası'nda çalışmış olan ve o sıra Başbakanlık Müsteşan ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekili olan Turgut Özal, 24 Ocak Kararlan di

ye tanınan istikrar paketini hazırladı. Türk Lirası dolar karşısında 47 TL'den 70 TL'ye düşürüldü. KİT fiyatları serbest bırakıldı, ekonomi ihracata yönetildi. İstikrar paketinin bşa rılı olabilmesi için işçi ücretlerinin yükselmemesi de gerekiyordu ki, çok partili demokrasi ortamında bunu yapmak zordu. Bu bakımdan 12 Eylül darbesi 24 Ocak Kararlarımın uygulanmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim 12 Eylül'ün işbaşına getirdiği Bülent Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal oldu.

Fakat şiddet ve tedhiş olayları her zamanki yoğunluğu ile devam ediyordu. 12 Eylül darbesini yapan Genelkurbay Başkanı Kenan Evren, günde 20 kadar, 2 yılda 5241 kişinin tedhişe kurban gittiğinden şikâyet edecekti. Evren'in darbe gerekçesi olarak andığı bir nokta da, Fahri Korutürk'ün Nisan 1980'de görev süresini doldurması üzerine, TBMM'nin 12 Eylüle değin, sayısız seçim yapılmasına rağmen, yerine bir cumhurbaşkanı seçememesiydi. Bu tam bir rezalete dönüşmüştü. AP ile CHP bir türlü uygun bir cumhurbaşkanı adayı üzerinde anlaşamıyorlardı. Cumhurbaşkanlığı vekâletini Senato Başkanı AP'li İhsan Sabri Çağlayangil yürüttüğü için, uzlaşmamak AP'nin işine geliyordu. Zaten bu iki parti uzlaşmamayı şiar edinmişlerdi.

XXXI. Son Söz

Bu bölümde bir çeşit bilanço çıkarmak istiyorum. Önce ülkemizin eksilerini gözden geçirelim.

1) Türkiye, 1950'den beri Atatürk'ün uygulamış olduğu bütünsel kalkınma modelini bir ölçüde bir yana bırakarak maddi kalkınma modelini uygulamıştır. Sonuç olarak altyapı ve üretim bakımından önemli gelişmeler elde edilmiştir. Buna karşılık eğitim, kültür ve sağlık bakımından göreli bir geri kalmışlık içine girilmiştir. Birleşmiş Milletler'in 1994 insan gelişmesi endeksine göre Türkiye 173 ülke içinde 68. durumdadır. Yüksek insan gelişmesi olan 53 ülke arasında değil, orta gelişmişlik düzeyindeki 65 ülke arasında yer almaktadır. Aynı endekse göre Türklerin okulda geçirdikleri süre 3.6 yılken bu süre Irak ve Azerbaycan'da 5, İran'da 3.9, Suriye'de 4.2, Yunanistan ve Bulgaristan'da 7, Rusya'da 9 yıldır. Türkiye bütün komşularından geri durumdadır. Türklerin okulda geçirdikleri 3.6 yılda gördükleri eğitimin niteliği de ayrı bir sorundur. Köy okullarının ne durumda oldukları, okul ve liselerin kitaplık, kültür ve spor tesislerinden genellikle yoksun oldukları ve tıkış tıkış sınıflarda okudukları bilinen bir husustur. Zorunlu 8 yıllık ilköğretim okulları hâlâ yaygmlaştınlamamıştır. Maddi kalkınma anlayışının açtığı gedikleri kapamak için eğitim ve kültürde çok büyük ve çok kapsamlı bir atılım gerekmektedir. Aynı

biçimde sağlık hizmetlerinin de daha yaygın ve daha nitelikli kılınması gerekmektedir. Neyse ki Türkiye'nin nüfus artış hızının azaltmaya yüz tutması işi kolaylaştıracaktır.

2) Türkiye'de güçlü bir şeriatçı akımın ortaya çıkmış olması, "şizofrenik" bir topluma dönüşmemiz olasılığım ortaya çıkarmıştır. Bu, toplumun oydaşmasmı ve Atatürk devrimi sayesinde elde ettiği kazanımlan tehdit edebilecek gibi görünmektedir. Sonuç olarak bu durum Türkiye'nin gelişmiş ülkeler arasına girme olasılığını zayıflamaktadır.

3) Türkiye, özlediği gelişmişlik durumuna ulaşmak için siyaset kadrolarının daha düzeyli, daha dürüst, daha sorumlu, daha uzlaşmacı olmaları gerekmektedir. Bu kadrolar böyle davransalardı, yakın tarihimizde yaşadığımız 3 askeri darbeye gerek kalmayacağı ve ülkemizin daha ileri bir noktada olacağı tahmin edilebilir.

4) Kürt sorununun akılcılık ve uygarlıkla çelişmeyen bir çözüme ulaşması gerekmektedir.

Şimdi de artılara bakalım.

1) Türkler tarih sahnesine geç çıkmış, "genç" bir halk olmalarına rağmen, Türkiye'de büyük ilerlemeler başarmışlardır. Bugün Türkiye, birçok eksiklerine karşın hayli sağlam, laikve demokratik bir toplum ve devlet yapısını rayına oturtmuş görünmektedir. Geçmişimize bakılırsa, bunun büyük bir ilerleme olduğu görülecektir. Laiklik sayesinde toplum ortaçağın baskılarından önemli ölçüde kurtarılmıştır. 1946'dan 1980'e değin, çok kez çoğunluk partisinin diktası olarak anlaşılan çok partili dizge, gitgide çoğulculuğu kabullenen bir anlayış ve uygulamaya yer vermiştir. Laikliğin en büyük eseri, kadm erkek eşitliğini sağlamak için atılmış olan büyük adımlardır. 1926 ve 1934'te hukuk alanında sağlanmış olan kadm erkek eşitliği, gün geçtikçe toplu

ma yayılmıştır. Daha aşılacak büyük mesafeler olmakla birlikte, aşılmış olan mesafe de çok büyüktür.

2) Laiklik sayesinde ortaçağ baskısının önemli bir ölçüde kaldırıldığına işaret etmiştim. Bu ve laikliğin tümleci olan aydınlanma devrimi sayesinde, Türkiye hatırı sayılır bir aydın kesime, kültür, bilim ve sanat kuruluşlarına sahiptir. Bu sayede ülkemiz uluslararası bir saygınlık elde etme yolundadır. Türkiye'de nitelikli yayınevleri, tiyatro ve sinema, düzeyli üniversiteler, konservatuar, opera ve bale, ciddi gazete ve dergiler, sanatçı ve bilim adamları, resim ve müzik, nitelikli radyo ve televizyon yayınlan vardır. 1934'te toplam 1530 çeşit kitap basılmışken, 1984'te bu sayı 7224'ü bulmuştur.

3) Türkiye tanm, sanayi ve bayındırlıkta önemli ilerlemeler göstermiştir. Bunun yanı sıra, henüz sermaye ve kültür bakımından Batı'dakiler ayannda olmasa da, bir kapitalist sımf oluşturmuş görünmektedir. Bu sınıf uluslararası alana da çıkmaya başlamıştır. Avrupa ile gümrük birliğine "evet" demesinin, gücünden mi, güçsüzlüğünden mi kaynaklandığını zaman gösterecektir.

YARARLI OLABİLECEK BAZI KAYNAKLAR

Osmanlı Dönemi ve Öncesi

Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim.

Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki.

Turgut Akpmar, Türk Tarihinde İslamiyet.

Sina Aksin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki.

Sina Aksin, 31 Mart Olayı.

Sina Aksin, "Osmanlı Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim, Yaz 1977, sy. 2

Sina Aksin, (yay. yön). Türkiye Tarihi, C.I II.

Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi.

Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, (5 C).

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa.

Erdoğan Aydın, Nasıl Müslüman Olduk?

Celal Bayar, Ben de Yazdım, (8 C.)

Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, (3 C).

Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma.

Neşet Çağatay, İslam Tarihi.

İsmail Hami Danışmend İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, (4.C.).

Roderic H. Davison, Reform in the Ottoman Emprie, 1856 1876.

Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi (3 C).

Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğumun İktisadi

Şartları Hakkında Bir Tetkik.
Osman Nuri Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, (5 C).
Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri.
Orhan G. Gökyay, Katip Çelebi.
Şükrü Hanioğlu, Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi.
J. C. Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record, (2 C).
İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar.
Halil İnalcık, The Ottoman Empire: The Clasical Age (1300 1600).
Halil İnalcık, Tanzimat ve Bulgar Meselesi.
Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi.
Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C.V VIII.
Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat.
Reşad Ekrem Koçu, Osmanlı Padişahları.
Reşad Ekrem Koçu, Dağ Padişahları.
Bernard Lewis, The Emergence of Modern Turkey (Modern Türkiye'nin Doğuşu).
Robert Mantran (yay. yön.) Histoire de I'Empire Ottoman (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi).
Şerif Mardin, The Genesis of Young Ottoman Thought.
Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri.
Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi.
Mustafa Ragıp (Esatlı), İttihat ve Terakki.
Mustafa Nuri Paşa, Netayicül Vukuat, (4 C).
Helmuth von Moltke, Türkiye Mektupları.

Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Kati.
Recai G. Okandan, Amme Hukukumuzun Ana Hatları.
İlber Ortaylı, imparatorluğun En Uzun Yüzyılı.
İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler.
Yücel Özkaya, Osmanh İmparatorluğunda Ayanlık. ,
T. Yılmaz Öztuna, Başlangıçtan Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi, (12 C).
Mehmet Zeki Pakalın, Son Sadrazamlara ve Başvekiller, (5 C.).
Mehmet Zeki Pakalın, Maliye Teşkilatı Tarihi.
Şevket Pamuk, Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi, 1500 1914.
Ernest E. Ramsaur Jr., The Young Türks (Jön Türkler).
Necdet Sakaoğlu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü.
Necdet Sakaoğlu, Köse Paşa Hanedanı.
Midhat Sertoğlu, Resimli Osmanh Tarihi Ansiklopedisi.
Stanford J. Shaw ve Ezel K. Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey (Osmanh İmparatorluğu ve Modern Türkiye) (2 C).
L. S. Stavrianos, The Balkans Since 1453.
Enver Behnan Şapolyo, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Devri Tarihi.
Bilal N. Şimşir, Fransız Belgelerine Göre Mithat Pa • şa'nın Sonu.
Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları.
Server Feridun (Tanilli), Anayasalar ve Siyasal Belgeler.
Server Feridun (Tanilli), Tanzimat I.
Server Feridun (Tanilli), Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi.
Zafer Toprak, Türkiye'de "Milli İktisat" 1908 1918.

Tank Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, (3 C).
Tank Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri.
Çağatay Uluçay, Harem.
Çağatay Uluçay, Padişahların Kadınları ve Kızları.
Hakkı Tank Us, Meclis i Meb'usan Zabıt Ceridesi,
î. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C. I IV.
İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı.
İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatı'ndan Kapıkulu Ocakları.
İ. Hakkı Uzunçarşılı, Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi.
Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Dönemi
H. Edip Adıvar, Türk'ün Ateşle İmtihanı.
Afetinan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler.
Samet Ağaoğlu, Siyasi Günlük.
Feroz Ahmad The Turkish Experiment in Democracy 1950 1975 (Demokrasi Sürecinde Türkiye).
F. Ahmad, B. Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolijisi 1945 1971.
Aptülahat Aksin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi.
Sina Aksin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C. I: Mutlakiyete Dönüş (1918 1919), C. II: Son Meşrutiyet (1919 1920).
Sina Aksin, (yay. yön.), Türkiye Tarihi, CIV, V
M.K. Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,
M.K. Atatürk, Nutuk.
Falih Pvifkı Atay, Atatürk'ün Hatıraları.
Falih Rıfkı Atay, Çankaya.
Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, (4 C).
Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni.

Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri, (2 C).
Şevket S. Aydemir, İkinci Adam, (3 C).
Şevket S. Aydemir, Tek Adam, (3 C).
Şevket S. Aydemir, Menderes'in Dramı?..
Şevket S. Aydemir, Suyu Arayan Adam.
Y. Hikmet Bayur, Atatürk.
Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı.
Cemil Bilsel, Lozan, (2 C.)
Taml Bora, K. Can, Devlet, Ocak, Dergâh.
Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik.
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.
Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk.
Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933 1951).
Selim Deringil, Denge Oyunu.
Cem Eroğul, Demokrat Parti.
Fethi Naci, Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme.
Ali Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş.
Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, (2 C).
Mahmut Goloğlu, Erzurum Kongresi.
Mahmut Goloğlu, Sivas Kongresi.
Mahmut Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet.
Mahmut Goloğlu, Cumhuriyete Doğru.
Mahmut Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti.
Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri.
Mahmut Goloğlu, Tek Partili Cumhuriyet.
Mahmut Goloğlu, Milli Şef Dönemi.
Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş
Bozkurt Güvenç, Türk Kimliği.
İsmet İnönü, Hatıralar, (2 C).
G. Jaeschke, Kurtuluş Savaşı Kronolojisi.

K. Karabekir, İstiklâl Harbimiz.
Abdullah Kaygı, Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma.
Lord Kinross, Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu.
Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi.
Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938 1945).
Bilsay Kuruç, Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi.
Olaylarda Türk Dış Politikası, (2 C).
Gündüz Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir.
Zeki Sarman, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, (4 C).
Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali.
Metin Sever, C. Dizdar, 2. Cumhuriyet Tartışmaları.
Suat Sinanoğlu, Türk Hümanizmi.
Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar.
Kurt Steinhaus, Atatürk Devrimi Sosyolojisi.
Bilal Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e (1921 1922).
Bülent Tanör, Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918 1920).
İlhan Tekeli Selim İlkin, Ege'deki Sivü Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey.
Taner Timur, Türk Devrimi ve Sonrası.
Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923 1931).
Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar.
Ali Türkgeldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi.
Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi.

İkinci Cildin Sonu

http://genclikcephesi.blogspot.com